

**EMLÉKEK
ÁZSIÁJA**

GAZDA JÓZSEF
**EMLEKEK
ÁZSIAJA**

*TEREBESS KIADÓ
BUDAPEST, 2003*

Névmagyarázatok
SÁNTHA ISTVÁN

Utószó
DR. SZABÓ PÉTER

Függelék
DR. MEZEY ISTVÁN

Kiadta a Terebess Kiadó Budapesten, 2003-ban
<http://terebess.hu>
A kötetet tervezte és a kiadásért felel Terebess Gábor
Szerkesztette: Steinert Ágota
Műszaki szerkesztő: Bozzay Kristóf
Készült a Szegedi Kossuth Nyomda Kft. üzemében
Felelős vezető: Gera Imre ügyvezető igazgató
ISBN 963 9147 61 3
TE 29

ELŐSZÓ

Ázsia... Lelkünk, múltunk része...

A hivatalos magyar őstörténetkutatás nem tud, vagy nem akar tudni Ázsiáról, az Ural európai lejtőin kezdő történelmünk kutatását. De tudnak a keleti, az ázsiai népek, melyek maguk közül valónak tekintenek minket. S tudnak a génjeink, a bennünk munkáló titokzatos ösztönök, erők...

Magam is szerelmese vagyok Ázsiának. Valami megfoghatatlan, talán a sejtek mélyébe beépült vágy sarkallott, hogy újra és újra ott legyek, lássak, érzékeljek, s szívjam magamba Kelet varázsát, titokzatos misztikáját. S miközben a varázslatos tájat néztem, sajátos épületeiket – dzsámijaikat, sztúpáikat, a sivatagi vidékekre jellemző kupolás lakóházaikat – néztem, bazárokat jártam, ízelttem az utcák hangulatát, a vallásra vagy nemzetre is utaló viseleteket, olvasni próbáltam a jellegzetes arcokból, szemekből, a nyelv szabta korlátok lehetőségei szerint szóba elegyedtem különféle emberekkel, tapasztalhattam én is, hogy ezeknek a keleti népeknek a fülében milyen sajátos csengése van annak a szónak, hogy: magyar! Á, madzsar? mosolyodtak el az arcok Isztambulban, Ankarában, a Van tó környékén, vagy az idősebbeknél Türkmenisztánban és Üzbegisztánban is – a fiatalokból az akkor már több mint félévszázados szovjet uralom kiölte a nem orosz önismeretnek a csírát is –; a mosolyt gesztusok is követték: vállveregetve, ölelgetve hívtak teára, hűsítő itallra, sőt még arra is, hogy ebédeljek velük. S mindezt mindig gesztusként, a „rokonoknak”, akik az ő vendégeik vagyunk. Még Afganisztánban és Iránban sem hangzott idegenül a magyar név... Ott csak annyit tudtak nagy bizonytalankodások közepette, hogy igen, magyar... magyar... „A magyarok valahonnan innen mentek el európai új hazájukba... Ázsiai nép ők is”.

Ám itt, ebben a könyvben nem ezeket az élményeket kapja kezébe az olvasó. A háborúk, nagy sorsfordulatok napjaiban, éveiben felgyorsul az idő. Hánykolódnak a történelem sodrásában az emberéletek, kevés a mosoly a szenvedésektől megkínzott arcokon. Másfélék a gondok, gondolatok, mások az ízek, mások a hangulatok. És mások a mesélők, az emlékezők is. A század történelme – szomorú bár, de így volt – két nagy alkalmat is biztosított a magyar férfiaknak a tömeges „Ázsia-járásra”. Az első és a második világháború idején, illetve az azokat követő években magyarok százezrei sodródtak vissza az „őshazába”, a nagy folyók, az Etil (Volga), a Belaja és Káma, az Ob és Irtis, az Amur és az Usszuri partjaira, a nagy tavak, az Aral és a Bajkál vidékére, az Uralba, a Kaukázusba és az Altaj-hegységbe, Tur-

kesztánba, a nagy kínai fal lábaihoz, Szibéria dűsfűvű steppéire vagy a tajgák hatalmas erdőségeibe. Odasodródtak, visszalökte ezeket az embereket a különleges idő, odatoloncolta az akkor ellenséges hatalom, hogy minél jobban eltávolítsa őket a hazájuktól. Mint ellenségeket, ellenséges katonákat, rabokat vitték, de nem ellenségként fogadták őket az ott élő vagy oda került népek. Az ő emlékeiket-emlékezéseiket meséli el ez a könyv.

*

Emlékeket, melyeket megszürcült életű idős emberek idéznek fel, s melyekben nemcsak az egykori szenvedések, megpróbáltatások hullámzanak végig, hanem ott van lelkük egy része is, ott van fiatalságuk, ott van a szokatlan, a különleges, a nem megszokott izgalma, a kaland, s bennük a szépség is...

Időben két és fél-három évtized választja el egymástól a két háború fogolyéletét. S hogy magnószalagra kerülhessenek az emlékező vallomások, újabb félévszázadnyi időnek kellett eltelnie. Az egyetemes történelem évezredeiben mérve: egy szempillantás... De emberéletekben kifejezve: nagy idő! És a történelem mozgása szempontjából is az! A változatlanra – a tájra, az időjárás viszontagságaira – rátelepedett a változó. Az, amit az első világháborús apák láttak: a régi, a hagyományos cári rendszer utolsó pillanatai, a reményt, bizonytalanságot és borzalmakat egyaránt hozó forradalom; mindannak következményeit is tapasztalhatták a fiak, akiket már más rendszer, más gondolkodásmód fogadott a szenvedések földjén, a hatalmas légerré alakított Szovjet-Ázsiában... S olyanok is voltak, akik idős katonaként újra visszajutottak fiatalkoruk színhelyére, s saját szemükkel láthatták, mit vitt végbe ama szomorú tájakon a történelem. Miként vált Ázsia földje óriási büntetőtáborra idegeneknek, otthoniaknak egyaránt...

E sorok írója a különböző, de különbözőségükben is összecsendülő emlékezés-anyag alapján idézi meg a múltat, az „emlékek Ázsiáját” nem csak a messzi, egzotikus tájak, népek, hanem a történelem, a magyarság múltja, gyökerei iránt fogékony olvasóknak. Miközben útjára bocsátja művét, hiszi, hogy sikerült izgalmas olvasmányt adnia, mely messzi tájak, sorsok varázsát hozza, s melyben ott van nemcsak a közeli, hanem a régi-régi múlt is. Ott van Ázsia, mely ősgyökereink révén lelkünknek is része.

HOSSZÚ AZ ÚT ODÁIG...

Igen... Hosszú... 1914... 15... 16... 17... És 1942... 43... 44... 45... Ázsia messzi mezői megtelnek magyar hadifoglyokkal. Lelkükben még ott hozzák a közelmúlt súlyos megrázkódtatásainak emlékeit.

Mekkora lelki viharokat keltett a falujuktól, otthonuktól, családjuktól való elválás...

Éccaka doboltak erősen, az egész város, a vezetők, a bírók mind egy cseppig az utcán voltak, a főutcán, ott doboltak, s már énekeltek is, mindenki keljen fel s készülődjön, be kell rukkoljon, háború van, kitört a háború! Akkor a másik rendbeli jött, aztán énekelte: „Megy a gőzös, megy a gőzös Kanizsába. /Kanizsai állomásról Szerbiába.” S akkor: „Elöl ül a masinista,/ Ki a gőzöst, ki a gőzöst igazítja.” S akkor ezeket mind elénekelték. S hát akkor felkelnek anyámék, na, tényleg már itt a háború!... Hát erősen meg voltak ijedve, mi gyermekek mind felébredtünk, kimentünk anyám után, kifutottunk, azt mondták reggel, kiáltották: Itthon nem lehet egyetlen ember, férfiember tizennyolctól ötvenig. Ha valaki itthon lesz, az aztán a fűbe lövődik, statárium van!... Akkor apámat készítette anyám. De sírnak, meg vannak ijedve! Mink is sírtunk. Nem kell sírni, azt mondja apám, csak imádkozni kell, mert aztán hazajövök. Már reggelre, mire virradt, már ment az egész nép. Mind úgy mentek, hogy azt lehetett hinni, menekülés van. (BSR)

Gyorsan-gyorsan! – hangzik az ébresztő parancs. Hat órákor teljes harci felszerelésben, menetre készen sorakoztunk a kaszárnya udvarán... A tábori lelkész imára szólított fel. Imádkoztunk. Herbai hadnagy úr a rezesbandával felvezetett a Hosszú utcán végig, a Virágsoron keresztül a nagyállomásra. Én nagyon szomorú voltam. Benn voltak Brassóban édesanyám, nevelőanyám a vásáron, mert pénteki napon indultunk, de mivel nem tudták, hogy indulunk, nem tudunk elbúcsúzni. Aztán gyorsan bevagoníroztunk, sípolt a vonat, mi pedig elkezdtük fújni, hogy: „A vonatnak hat kereke be fényes, Azon mennek a kettős sárgás legények, Ne sírjatok falumbeli lányok, Visszajövök még hozzátok valaha, Valahára vagy soha.” S ez igaz is volt, mert a századunknak ötven százaléka soha vissza nem jött. (DmJ)

És a sűrűn kaszaboló halálnak, az állandó életveszélynek, a lövészárkok zord mostohaságainak az emlékei...

Az első rajvonat előjött, a zászlóaljparancsnokom egy kukoricásban feküdt, én meg egy zabkéve mellett guggoltam. Jött az ellenség... Tüzeltünk rettenetesen... Mikor az első rajvonalat levertük, akkor jött a második, jött a harmadik, s mikor a harmadik rajvonat eléjött, vártuk a feltöltést, a harmadik rohamot, amikor bevártuk, akkor már hátrálni kellett, mert olyan erő jött, kérem szépen, hogy!... Aztán lefűjták a harcot, s visszavonultunk. De háromszáz embernél többet vetettünk egy gödörbe bele... (DeA)

Ottmaradt körülbelül fele az ezredünknek sebesültnek, s halottanak. Az oroszok géppuskával lőttek, s az rettenetes sok halottat kaszált... Megsemmisültünk... Éjjel-nappal, öt nap s öt éjjel jöttünk visszafele... (VP-9)

Ezekhez mérten a fogságbaesés is a megnyugvás egy bizonyos fajtája volt, mely a szörnyű bizonytalanságok után bizonyosságot hozott. A szabadságvesztés – de a közvetlen életveszély megszűnésének is – a bizonyosságát. Bizonyosságot, mely ugyanúgy tele volt csupa-csupa bizonytalansággal, előreláthatatlan homállyal.

A marosvásárhelyi ezredhez osztottak be, a románok megadták magukat, meg voltunk verve. Akkor én zászlóalj-küldönc voltam. A zászlóaljírodát beköltöztettük... Elküldtek a parancssal, hogy jelentsem meg, a század hol van. Mikor visszamegyek, szól a zászlóaljparancsnokunk... Ott tisztiszolgák voltunk vagy 18-an. Vissza kell húzódní, azt mondja, mert be vagyunk kerítve. Megyünk hátra, tudtuk, hogy hol voltunk aznap reggel állásba. Nem telik el egy félóra, hát jön egy csapat orosz... Rohamra mentünk az oroszokra. Azok lehányták a puskát mind. Szedtük össze a puskákat, kísértük az oroszot, nem telik bele öt perc, jön egy másik orosz csapat újra másik felől. Volt egy kis erdő, már láttam, hogy baj van, én azonnal befutottam az erdőbe teljes felszereléssel. S megyek az erdőn keresztül, nem messze kell menni, hallom nagy lövés van hátul, gondolom, a mieink, a tartalékok nyomják az oroszokat vissza. Hát nyomták is, az igaz, de nem húzódtak az oroszok aztán vissza, s én teljesen egyedül, s hát ott van mögöttem egy orosz, azt mondja nekem: Kuda igyos?... [Hová mégy?] Én nem tudtam, mit beszél ő, erre meglök, menjek arra, feléje. Nem volt nekem meggondolásom akkor... Én el tudtam volna tőle szökni, vagy ottmaradtam volna, ha belevágom ott egy gránátgödörbe magam, reám se néz senki... Elmentem aztán velük, bementem az ő állásukba. Odajönnek, csodálnak az

oroszk, hívják ezt is, azt is, senki sem tud beszélni, egyszer odahoznak egy szakállas időst, beszarábiai román volt. Románul keveset tudtam, s erősen furcsa volt, ahogy a beszarábiaiak beszélnek... Nem úgy beszélnek, mint az erdélyi románok. Aztán mégis megértettem. Mondom nekik, hogy magyar vagyok, nem igen tudok románul, csak egy keveset. Rajtam volt még akkor is a derékszűjú, minden, a hátizsákban vagy kétszáz darab éles, a tölténytáskában megint. Azt mondja, ezt vessek el. Leveszem a hátizsákomat, azt akartam, hagyjam ott mindenestől. Azt mondja nekem az orosz román: Ne hadd, ez neked kell! Nem vettek el tőlem semmit! Komiszkenyerem volt, két konzervem a hátizsákban. Tőlem semmit el nem vettek. Csak a töltényt hánytam ki, a fehérnemű, minden bennemaradt, s akkor elkísért engem négy orosz katona. Az egyik megy előre vagy 50 méterre, s int nekem, hogy ne, menjek utána. Én mentem, mindig az elsőt néztem, hogy merre megy. S gondoltam magamban, hogy nem jön-e valamilyik közel, hogy elkapjam a puskáját, s lőjem meg, s én akkor menjek vissza. Na, de nem ért volna semmit, mert lelőttem volna egyet, a három másik akkor egyszeribe engemet lőtt volna le... Tölgyfás erdő volt a völgyben, hát látom, annyi fogoly össze van szedve, mind a mieink, messziről megismertem a ruhájukról. Hát becsapnak engem is a sok közé, s a négy elment... (GeJ)

Ez 14-ben volt, 14 karácsonyán. Huszonharmadikán fogtak el. Egy kastélyban volt a mi zászlóaljunk. Mikor odamegyek, hát nincs senki ott. Mentem, közel volt az erdő, egy sor gesztenyefa volt, urasági birtok volt. Egyszer csak hátul megfogják a puskámat. Kapom a bajonétot, s kacag. Hát három orosz katona volt. Gondolom, felakasztanak most. No, aztán elvitték a puskámat, hátizsákkal álltam csak, egy kis kenyérrel. Egyik adott egy cigarettát. Na, aztán a másik elkapta a cigarettát... Oroszul nem tudtam, csak hallgattam, ahogy beszélnek. Mikor átmegyünk, hát jön egy, az ő kommandója. Ígyite [Menjetek] előre!... Aztán érdeklődtek, hogy hogy vagyunk. Nem beszéltem oroszul egy szót sem, csak hallgattam... Minket, akik nem voltunk megsebesülve, összegyűjtöttek, s elkísértek. (FiI)

Dobro! [Jól van!] Vittek aztán Kijevbe... Az állomáson voltak konyhák, s ott kaptunk ételmet. Jöttek aztán a tisztek. Odaállítottak ötösével, száz embert vagy kétszázat... (FiI)

Aztán következtek a hosszú, hónapokon át tartó utaztatások győtreime, a velük járó megrázkódtatások.

Kijevben összegyűjtöttek, bevagonérozta, s minket 26 nap vonattal vittek. Éhség, a vonatban is sokan meghaltak, nem volt egyéb, csak tea, s kenyér, de nem nagy porció, úgy hogy életemben egyszer loptam. Megállt a vonat, leszállottunk ott, a foglyok, ott jöttek-mentek, egy kicsi bolt előtt voltunk, s a kolbász fel volt akasztva kint a tábla elejében. Ahogy mentünk el, egyet lekaptam s a köpenyem alá be. Ez volt az egyetlen, én többet nem tettem ilyent, ettől tiszta vagyok. Na, de mikor a kupéba felléptem, s meglátták, amit jól meg tudtam fogni, az maradt nekem. A többi kitördelték a kezemből. Aztán mentünk, mentünk, mentünk, s elvittek Krasznojarszkba. (AnG)

Moszkváig vittek vonattal, ott le akarták vágni a lábamat. Volt egy cseh, aki tudott németül, akkor még nem tudtam csehül, később tanultam meg. Azt mondja: Ne engedd, hogy levágják a lábadat, van egy transzport kint az állomáson, magyarok, Szibériába viszik, ott aztán meglátod. Osztrák-magyar birodalmi orvosok vannak határozzanak ők, azoknak aztán alá kell vetned magadat. Az állomásoknál kellett jelentkezni, kötöztek... (KáG)

S akkor felraktak a vonatra, s elszállítottak az Amur partra, s tovább, egy Habarovszk nevű városba. Nyolcvanezer lakosú város volt, majdnem negyvenezer japán, s többen oroszok. A várostól vagy két kilométerre voltak a katonai raktárak, másik oldalon a város (VaI)

Volt, amelyik ki volt erősen éhezve, s úgy lakott abból a sárgakásából, hogy reggelre meghalt. Azt eltemettük, s minket hoztak... (PoI)

Negyven napig vittek keletre, Szibériába. Voltam Kurszkban, az egy nagy város. Átmentünk a Volgán, hatalmas nagy folyó. Át az Uralon, az Altaj-hegységen... Volt nekem tisztí legényem. Ott minket külön vettek. A tiszteket külön, s a legényeket külön. A legényeket visszahozták az európai Oroszországba, minket pedig vittek keletre, s elvittek egészen egy Stretjenszk nevű városkába, egy olyan kisebbszerű városba, s lágerbe tettek. Volt öt nagy emeletes épület, ötszázan voltunk, s kint a legénység barakkban... (KoK)

Aztán az első táborok... A foglyok elhelyezésére még maguk a fogvatartók sem voltak felkészülve. Az első hónapokban zsúfolt lágerekben a puszta deszkán, mindenféle takaró nélkül aludtak, úgy, abban a holmiban, amiben elfogták őket.

Olyan tábort csináltak, hogy öt priccs volt egymás fölött. Aztán megsokallták, s úgy vittek... (BiM)

Elvittek Moszkváig, Moszkvától Asztrahánig, a Kaszpi-tenger partján van. Gyalog két félnap, jó két félnap mentünk gyalog ott a Volga mellett. Kivittek egy halásztelepre százunkat. Onnan a halászteleptől a tengerpartig van körülbelül két kilométer, oda vittek minket munkára. Március 23-án feltettek a hajóra, s bevitték Asztrahánba. Azt mondták, jönnek Kis-Ázsia felé kifelé a törökök, s akkor visznek el, mert ott hadászati terep van. Nyomulnak fel a bolgárok s a törökök... (Val)

Ahogy mind messzebb és messzebb kerültek az otthonuktól, a szülőföldjüktől, nőtt az ezzel járó bizonytalanság, nőttek bennük a szorongások. De azt is tapasztalták, szelídülnek irányukban a lelkek...

A Volga mellett voltunk, be a hajóba, s hajóval vittek. Mán a hajban felengedtek a fedélzetre. Hát látjuk, annyi tarka minden van! Gondoltuk, golyák, vagy ki tudja. De mikor odaérünk, hát mind asszonyok voltak, s leányok. Vártak minket, a foglyokat. Kíváncsiak voltak ránk, hogy milyenek vagyunk. Kimentünk, s már ott voltunk. Hányan is voltunk mi? Örömmel vártak, piros tojást is adtak, mintha sajátjuk lettünk volna. Aztán elszortíroztak minket három felé. Ez egy volgamenti guberniumban [kormányzás] volt, túl a Volgán. Mi mentünk haton a legmesszebb, Osztraluka volt a falu. No, mikor megérkeztünk hajnalosan reggel, gyalog mentünk, szép, kitűnő volt, mert fiatalok voltunk, leültünk a sáncba, s reágyújtottunk, mert volt mivel, s várt minket a községházánál már a falu népe, apraja, nagyja. Mentek el előttiünk, s mi vigyorogtunk. Mondták nekünk: Kraszivij cselovek! Kraszivij! [Szép ember! Szép!] Jött a népség, elszortíroztak, s na, így aztán elvittek. (BiM)

Vitték, vitték őket, ha volt vonat azzal, ha nem volt, akkor gyalogosan.

Az oroszok hajtottak. Mentünk éjjel-nappal... Mind gyalog. Lekopott a csizmánk, a bakancsunknak még a sarka is, hogy csak a hideg bélésen tudtunk menni. Ahova vittek, ott be volt

kerítve dróttal, oda volt összeszedve a sok fogoly, német, magyar, mindenféle... De már akkor október volt. Addig mentünk, hogy a hófűvás eljött. Akkor jöttünk gyalog, vonaton, egészen amíg keresztülmentünk Szamarán, Izlanyon. (GeJ)

Vittek. Ki egészen Vlagyivosztokig, a kikötőbe... (PoI)

Én annyit gyalogoltam! Egészen az Amur torkolatáig, addig is úgy mentem, onnan visszafordított a japán konzulátus... Nagynagy folyó az Amur! (VaI)

Harminc nap mentünk, akkor értük el az Aral-tót, aztán a Bajkál-tót. S a Bajkál-tótól mentünk még 21 nap. Még 21 nap mentünk Csitapistyankáig. Kínaiak, mandzsuk, eszkimók s száműzöttek voltak ott. Stretyenc volt a legelső város. Negyven embert tettek egy barakkba. (FiI)

Mikor orosz földre értünk, Kínából kimentünk, ott már ismét gyalog hajtottak, míg Usszurijszkig elértünk. Falukon mentünk keresztül, s koldultunk. A nép segíett, mindenki, de a tatár nem. A tatár az olyan gyilkos, tudom, nyolcan, kilencen álltunk össze, te ezt koldulsz, te azt, Te molokot, [tejet] kérsz, te italt kérsz, te egy kenyeret kérsz, szóval így. Az egyik tatár faluban mentem, kerítés nem volt ott, liba volt, rengeteg sok liba volt. Egyet csaptunk rá, a feje repült le, s fogtuk be a hónaljunk alá, a köpeny alá a libát. Egyszer megyek be, gondoltam, a tatárhoz belépek, hátha ad valamit. Nyílt az ajtó, s repült ki rajta Czigány Ferenc, kirúgta a tatár. Mi a? A fene egye meg a tatárját, kirúgott! De itt van ne, egy akkora szappan volt nála, mint a két öklöm. Hát azt hogy hoztad? Ott volt az ajtónál, s mikor megfordított, velem fordult. (FaB)

Vittek Irkutszkig. Irkutszk után a Bajkál-tó déli vidékén volt Berezovka, ott negyvenötezer hadifogoly volt. (KáG)

Amikor megérkeztünk Szibériának ebbe a városába, Nyikolszk-Usszurijszkbe, alig voltunk egy páran. Gyalog mentünk egy hónapig. Mind mentünk, mentünk. Mert onnan Csitából vonattal mentünk át Mandzsúrián. A vonat átvitt Kínán keresztül, s úgy értünk oda abba a sarokba. Elég az hozzá, hogy amikor megérkeztünk Harbinba – Harbin volt Mandzsúriának a fővárosa – már kínai katonák voltak az állomáson, s azt mondták, az őnök is úgy elmentek, hogy csak két ór maradt velünk. A tiszt is elszaladt. Azt mondták az őnök: ők megengedik, hogy leszálljunk, de amikor a vonat sípól, vissza kell rögtön jöjjünk, mert ha nem,

akkor itt maradunk kínai foglyoknak. Aztán beszélgettünk a kínaiakkal is. Azok biztattak: ne menjünk tovább, maradjunk itt, munka elég van, dolgozhatunk, pénzt is kapunk. Kettőt tudtak meggyőzni, hogy maradjanak ott, többet nem. Aztán amikor a vonat fűtült, ott voltunk mind a többiek. Aztán ez a kettő is Harbidből visszakerült Usszurijszkbe, s bevásárlók lettek, nekünk ők vásároltak be. (FaB)

A hadifoglyokat gyötörték, kínozták a gyaloglások, de életre szóló élményeket is kaptak. Miközben az útszélére vetettek sorsát élték, ismerkedtek a tájjal, az emberekkel, s arra is volt példa, hogy a magyar múlt, a magyar sors is felvillant a lelkükben. Egy alkalommal a gyalogosan sodródók egy csoportja feltehetően egy az 1848-as forradalom elhurcoltjaiból alakult falun ment keresztül...

Amikor vittek Szibériába, az Ural tájában volt egy falucska, az volt a neve, hogy Vengerszkaja. Magyar falu. Volt benne egy öregember, nem tudom már, Balogh, vagy hogy hívták. De már sokat felejtett el a magyar szóból az öreg. Odajött hozzám, hogy őt vigyük haza, amikor megyünk, mert ő Magyarországról való. Kérdeztük, hogy melyik faluból. „Nem tudom már, hogy melyik falu volt, de úgy szólítottak örökké, hogy bihariak vagyunk”. Mondottuk, mit akarna maga otthon, hiszen nem ismer senkit. Nem, nem, de a környéket ismerem, s legalább ott temetnének el! Kérdeztük, hogy került ide. Azt mondja: Gyermek voltam, önként mentünk háborúba akkor. 15 esztendő voltam, puska volt a kezemben, s mentünk az oroszokkal szembe, ne engedjük, hogy bejöjjenek. Aztán elhoztak... Itt maradtam, megházasodtam... De nem egyedül voltam, mert haton voltunk, akik itt maradtunk. S itt ebben a faluban telepedtünk meg.” Nem volt nagy, de elég népes volt... Amikor keresztülmentünk, mert mi gyalog mentünk, ennünk nem adtak, hát koldultunk így a falukban. Adtak. Csak a tatárok nem adtak, de mások adtak. Már elmentünk volt szinte fél kilométert, az őt visszanezett, s megállított, hogy álljunk meg, mert két asszony integet, s kiabál. Megállottunk, s hát a két asszony utánunk futott, ott magyarázták, hogy „nem voltunk otthon, mikor kéregettetek, de elhoztuk!...” S elhozták az ételt utánunk. Onnan, Vengerszkajából... (FaB)

Nehéz volt, szörnyű nehéz volt az idegenben, ott, a végtelen messzeségben... Megszabadulni? Istenem! Minden ember lelke

mélyén ott van a vágy a szabadságra... De hogyan? Mit tehettek mást? A sorsot, sorsukat vállalniok kellett...

Volt egy marosvásárhelyi zászlós kollégám, együtt mentünk a sorban. Azt mondja: Látod-e azt a szélalmot? Mondom, igen. Na, oda felmászunk. Lemaradunk. Minek éhezünk, s minek fáradjunk. Mondom: én nem, Zamata, én addig megyek, amíg a lábam levásik. Amit reám mért az Isten, azt én elviselem.

*

Az 1914-es háború alatt körülbelül 300 000 magyar hadifogoly került Ázsia földjére, hazájuktól sok ezer kilométer távolságra. Messze voltak, idegenben voltak. De mégis, mintha otthon is... Visszakerültek egy régi-régi hazába...

HATALMAS FÖLD!

Hatalmas föld Ázsia földje. A Boszporusztól, a Kaukázustól és az Uraltól el egészen Kamcsatkáig és a Bering-szorosig, a Jeges tengertől, a Csendes-óceántól az Indiai-óceánig, a Kaszpi- és Fekete-, Vörös- és Földközi-tengerekig. Itt vannak a világ legmagasabb hegyei, a Himalája égbenyúló bércei... Itt vannak a földkerekség legnagyobb és legmélyebb tavai, a Kaszpi-tenger és a Bajkál-tó! Forró égövi dzsungelek Indiában, térítőkörnyéki sivatagok Iránban, Türkmenisztánban, Üzbegisztánban és Kazaksztánban, Mongóliában és Kínában, és a csattogó fagy birodalmi egész Szibériában, s fent, a szörnyű Északon... Itt alakultak ki a nagy ókori civilizációk Mezopotámiában, az Indus völgyében és Kínában... S végtelen füves steppék vannak itt, ősidők óta állattartó, legeltető népek lakóhelyei, felvonulásának színhelyei. Itt nevelték szilaj lovaikat, s innen hozták ősi civilizációjukat, csodálatos pentaton-dallamaikat hajdan a mi őseink is...

Voltam a kínai falnál. Kétszáz kilométer hosszan ment... Láttam lámacsordát, láttam zergecsordát, láttam elefántcsordát... Voltam Vlagyivosztoknál kínaiak, japánok között... Keleti világ van ott... (Fi)

És élnek itt még ma is olyan népek, amelyek alig kerültek ki a nomádság állapotából. Köztük nem egy, amelyik a történelem folyamán kapcsolatban lehetett a mi elődeinkkel. A régi magyar vallás is innen eredeztethető, Szibéria egyes kis népeinek mai napig is vannak mindentudó, ősi titkokat őrző sámánjaik... Foglyaink nem juthattak el mindenfele az egész hatalmas kontinensen, csak annak az akkori Oroszországhoz, illetve Szovjetunióhoz tartozó részeire. Hiszen ők „orosz alattvalók” voltak, kezdetben a cár atyuska, majd a szovjet hatalom „kenyerét” ették. De ahová eljutottak, ahová elvitték, eltoloncolták őket, szemükben az is szinte a végtelen volt...

Ott síkság mind! Mehet Szibériában hónapokig az erdőkön meg fenyveseken keresztül, síkságot lát mindenütt. (GeJ)

De vannak hegyek is, főleg a „kapukban”, a „belépőknél”. Az egyik kapu a Kaukázus. Nemcsak Ázsiának, az orosz birodalom-

nak is egyik kapuja. Sok kis nép hazája, a magyarság számára titokzatos hely. Ott vesztek el valamikor a szavad-magyarok, akik leszakadva a fő-törzstől nem nyugatra, a Kárpát-medence fele, hanem dél-irányban vándoroltak. Ők már nincsenek, de az emléük – mint rokonságtudat – az ott élő népek némelyikében megmaradt napjainkig is.

Ott voltunk Oroszországnak a törökországi részén, a Kaukázus déli oldalán... Örményország, Azerbajdzsán és Grúzia... Akkor, amikor hajóval megérkeztünk Batumi kikötőjébe, még Szovjetunió volt. Na, oda vittek ki hadifogságba. Egy vasútvonalat építettünk, három váltásos időszakban... Ott 40 fokos meleg van nyáron, s tavasszal, januárban már virágzanak a barack- s a fügefák... Mi ott dolgoztunk hosszú éveken keresztül... (BaA)

A másik „kapu” az Ural... Ha lelkükkel láthatták volna, még ismerősebbnek kellett volna lennie... Itt, ennek a hatalmas hegynek a lábainál alakult ki a magyarság... Itt, Magna Hungáriában...

Átmentünk a Belaján s a Kámán... A Káma votjákul „Nagy folyót” jelent. Nem tudtuk akkor ezt sem, s azt sem, hogy milyen folyó az. Csak majd később tudtuk meg. Nem is ősoket keresni mentünk akkor oda!” (ErGy)

Aztán kezdődött az a borzasztó nagy hegy! A vonat 13 nap ment fel reá három mozdonnyal. (ÁbJ)

Ugyanolyan volt, mint ezek a mi hegyeink. Szakadékok, vízmosásos völgyek, patakok, források... Jó források, jó vizek voltak! (PoA)

Mintha mennél Bereckből az Ojtozon keresztül... Mintha Bereckből vitt volna az út Ojtoz felé, mint itt a Kárpátokban... Lombhullató fák is voltak, de inkább fenyő. A fenyők között néha-néha egy-egy nyírfa... Ott megy át a transzszibériai vasútvonal. Egyik felől van Kujbisev, másik felől – az Uralnak a túlsó részén – Cseljabinszk. Ez volt a magyar őshaza földje... Asába érkeztünk, de nem csak ott voltam, Asa körül van Minyár, az pedig arról nevezetes, hogy ott volt, onnan indult el az a brigád, akik az orosz cárt végül is kivégezték Jekatyerinburgban... Elvitték Szibériába, és ott végezték ki. Ez is a sorsnak egy fintora, mert az egész Romanov dinasztia az Ipaty-

*ij kolostorban alakult meg, mit tudom én, talán 300 évvel előbb.
És Ipatyev mérnöknek a házáat rekvirálták el a kommunisták
Jekatyerinburgban, oda úzték őket, és akkor 1918. június 16-án
a pincébe levitték őket, és... (ErGy)*

*Olyanok, mint a dobrudzsai hegységek... Nem magas hegyek...
(IzL)*

*Favágni vittek minket oda, fakitermelni... Hatalmas fák voltak!
Nagy fák! Olyan széles volt a törzsük, mint egy asztal! Azokkal
dolgoztunk ott... S hogy a hegyektől-e, mitől-e? – nem is volt
olyan vad hideg, mint a környéken másutt. (PoA)*

*Hatalmas vasérclelőhelyek vannak az Uralban... Cseljabinszk-
ban uránfeldolgozó üzem épült, Magnyitogorszk kimondottan a
fémfeldolgozásra rendezkedett be.(IzL)*

*Elmerültünk az őserdők, a tajga rengetegében, talán ember-
kéz által addig nem érintett faóriások között... A sziklaormokat
körülölelte a dús vegetáció, és a lapályokon, a hegyek közötti
völgyeket fenyegetően fedte a zöld takaró, mert alatta a mindent
magába rántó mocsár terpeszkedett. (RóJ)*

*Aztán a síkság, a síkság, a síkság, a szinte végeérhetetlen
steppe, mely felkúszik majd az Altaj-hegység lankáira, magas-
lataira, s tovább – keletre és északra – újabb hegyek és völgyek
hullámoztatják a tájat...*

*Az Altaj hegyei nem nagy hegyek. Magasak, de olyan sima
felületűek... (VáA)*

*A legeslegtúlsó rész volt Mandzsúria. Az már túl van egészen,
ott, a Japán-tenger partján. (ÁbJ)*

*A véghetetlen füves pusztaságokat a véghetetlen erdőségek
szabdalják-szegélyezik. Szibériai nevükön: a tajgák...*

*Ilyen volt Barnaul vidéke is... Ott volt a tajga... Ha északról
indulunk, a csenevész erdőkön kezdődik, s ahogy megy az ember
dél féle, úgy nő a növényzet, már erős nagy erdőség lesz. De ha
délről megyünk északra, úgy csökevényesednek, satnyulnak a fák
a hideg miatt... (VáA)*

Ázsia földje... Ősök földje... Életadó föld és szenvedések földje... Bölcsőringató hely, ősidőkbeli sírjaink, XX. századi sírjaink, a régmúlt és a közelmúlt jeltelen sírjainak helye...

Ázsia... Ide lökte vissza fiainkat a XX. század rohanó történelme...

Ide érkeztek többszázézes tömegekben I. és II. világháborús foglyaink, s itt kötöttek ki a bűnösnek mondott nemzet halálra-kárhoztatottjainak, „malenkij robotra” hurcoltjainak a tíz meg tízezei... Igen, itt... A nagy orosz-szovjet birodalom területén. A szenvedések földjén... A kegyetlen telek, a véget nem érő éjszakák birodalmaiban...

Az „érkezőket” lenyűgözték a hatalmas méretek. A hihetetlen távolságok! A több hétig tartó utazások, az alig történik valami egyhangú, várakozásteli monotonája... Képzeletük, emlékeztük felnagyította a méreteket, a távolságokat.

Az a Szibéria egy nagy terület. Rémitő nagy, akkora, hogy azt ki se lehet beszélni. Egyik falu a mástól 300 kilométerre van, de az tiszta erdőségből áll hegy nélkül, olyan sík a terep. Minden falunak van lakóhelye, s van termőhelye is... Itt a faluk nem olyan kicsikék, mint nálunk. Akkora faluk vannak, hogy borzasztó! Az utak is olyan szélesek, két olyan szélesek az országutak is, mint nálunk. Oroszországnak nagy a földje és sok a népe. (ÁbJ)

Vannak városok is, vannak kis faluk is a környéken, már csak azt mondhatom, amit láttam, s amit mondtak az oroszok is. Aztán szerteszéjjel voltak a faluk is, nem úgy voltak tömörülve, mint itt nálunk, hogy szinte egyik éri a másikat, egy tömbben... Mondjuk volt egy kis piac, mint itt volt a városköze, aztán a többi helység itt-ott... (AnJ)

Ott öt-hatezer kilométer egyetlen megye. Annyira van egyik város a másiktól, mint ide Budapest. Vagy Bécs. Hogyha vonatra ült, s lement mondjuk Vlagyivosztokba, a kikötőbe, két hétig éjjel-nappal vitte a vonat... (Kál)

A hatalmas területeket az oroszok különböző tájegységeként emlegették...

Az egyik résznek azt mondták: Dalnij-Vosztok.. Távol-Kelet. Annak a fővárosa volt Vlagyivosztok. Volt Nyizsnyij, azaz Dél-Ázsia. Ebbe sorolták Turkesztán vidékét, a Kaszpi-tenger vidé-

két, azt már mind Nyizsnyijnek hívták. Alsó Ázsia... S akkor volt Verhnyij, Magas Ázsia, a nagy szibériai folyamoknak – az Obnak, Irtyisnek és Jenyiszejnek –, melyek mind Északi-Jeges-tengerbe folytak, a forrásvidéke. S akkor volt Uralszkij Vlaszty [Urali kormányzóság]. A legrosszabbul Északról beszéltek. Azon a vidéken nedves, huzatos időjárás volt. Keleten voltak az óceánnak az áramlatai. Kelet- és Nyugat-Szibériában is huzatos vidék volt. Középen nem volt légmozgás, az egész csendes vidék volt. Már kicsit északabbra esett Kamerovo, ott néha–néha volt szélvihar is. Én is ott betegedtem meg a mocsok hidegben. Novoszibirszktől Észak-Keletre. (VáA)

A fogolytáborok behálózták egész Szibériát, egész Ázsiát... Omszk... Novoszibirszk... Tomszk... Krasznnojarszk... Irkutszk... Csita... Habarovszk... Vlagyivosztk... Magyar foglyokból mindenüvé jutott. Talán a legszerencsésebbek a déliek voltak... De ők ezt nem érezték. Mert:

Van egy orosz közmondás: mindenütt jó, ahol mi nem vagyunk... (RóJ)

Ők is szenvedtek. Szenvettek a melegtől, az otthonitól olyan-nyira különböző kopár, sivatagias tájtól, a szelektől, a mindent szürkévé tevő homokviharoktól.

Taskentbe amikor kiértünk, a várostól egy kilométer távol-ságra voltak a hadifoglyok barakkjai. Találkoztunk öreg foglyokkal, akik még ott voltak. Volt, hogy téli időben is csak meleg volt, nem éppen az a forró meleg, mint júliusban, de lehetett napfürdőzni akkor is. S nyáron aztán? Tízen ettünk egy cintálból, amit adtak. Meg kellett mossuk a tálat, s mikor kitettük, hogy a nap érte, annyira felforrósodott, hogy alig lehetett kimosni. Vízünk, amit használtunk, felfőtt víz volt. Ki volt írva, s mindenütt mondták is: felfőtt víz lehűtve, abból szabad inni. Aki ezt megszegte, a nyers vizet találta inni, az öt percen belül meg is volt halva. Csak kezdte a nyálát túrni, összeesett, megkékült, s meg volt halva. (TóGy)

Sivatagon is utaztam keresztül teveháton... Mikor odaértünk, több tízezen voltunk, vagy 32 ezer ember... Volt egy sivatag, azon keresztül tevékkel vittek. Inkább a tevéket használják, az

hét-nyolc napig bírja víz nélkül az utat. Ellátja vízzel, s hét napig nincs baja. Haton felültünk – volt a tevének kosár csinálva, hogy kereken beleült három ember –, s közben a nyeregben ült a gazda. Hét embert visz a tevé! Beültünk, s avval utaztunk vagy öt napig Turkesztánban. Aztán be Szibériába vissza! (GeJ)

Aztán Észak-Kazaksztánba kerültem, az éhség-szteppének nevezett kősvatagba. Itt minden Észak-Ural ellentéte volt, csak a csontig ható fagy volt kísérőtársunk októbertől ápriliséig. Valahol olvastam fiatal koromban: a kő követ virágzott. Ez sokszor eszembe jutott a kazahsztáni négy esztendő alatt. Aki huzamosan élt sivatagban, az tudja, hogy micsoda szenvedést jelent, hogy a fehérre meszelt barakkok, a szögesdrót kerítés és az őrtornyokon kívül csak sík köves táj vesz körül, nincs se fa, se fű, se madárdal. Ha eszembe jutott a hazai virágzó rét, az akácvirágzás, a pacsiirták dala: meg tudtam volna örülni ebben a sivár környezetben. Kőből és betonból építkezünk, már a beépítésre váró gerenda és deszka is a természet üzenetét hozta a gyantaillattal. Nyáron porvihar, télen hóvihar, és a könyörtelenül lángoló napsugár, melyet nem enyhít a felhők gomolygása, a növényzet hűsítő árnya. (RóJ)

Voltak, akik nehezen bírták ezt a kopár kietlenséget. Az örök homok birodalmát. Ahol még a halottaiknak sem volt nyugodalma...

240-en voltunk egy barakkba, s estétől reggelig 3-4 halottunk volt örökké. A halottakat minden reggel szedték össze, tették szekérré, s vitték a mezőre. Itt nagy síkság, óriási síkság, csupa homokmező volt. A gödröt megásatták a bajtársakkal, akik élve voltunk, de csak olyan hetven centis gödröt lehetett ásni, mert a homok szaladt össze. Akkor belerakták oda a meghaltakat, leklórozták, s azon módon reá kellett azt a port hinteni. De mikor jött egy nagy vihar, úgy nevezték az ottaniak, hogy burává, [buran] akkor a lábuk, fejük, térdük mind ki voltak a földből. Mintha valami libák lettek volna. Úgy. (TóGy)

És Észak... Az volt a legrettenetesebb...

Oda érkeztünk... A város neve Karbinc volt. Mikor megérkeztünk, a nap lemenőben volt. Annyira meghúzott a vagon, hogy

négyen-ötön összefogóztunk, nehogy eldőljünk, elessünk, s úgy mentünk be a lágerbe. Na, ott kerestük a vizet, mert ki voltunk teljesen sajtolódva. A kút megvolt, de csak akkora hely volt, ahol a veder lemegy, körben jég volt mind. De ez nyárban volt. Na, ott ittunk, s jártunk a lágerban, érdeklődtünk, jártunk, hol alszunk, minden. Hát a nap nem nyugszik le. Hát hogy, itt nem nyugszik le a nap? Több mint egy kerek hónapig örökké nappal van. Június 15-től augusztusig az újságot lehet olvasni úgy, mint nappal. S december 15-ről január 15-ig ott örökké sötét van... Onnan vittek 1948-ban, amikor összeszedtek csendőrt, rendőrt, fináncot, SS-et, s a törzstiszteket, s akkor onnan még vittek tovább, jó 1500 kilométert, be Szibériába. (AnJ)

Akkor Szibériában, Kriszkiben voltunk. Kriszki, az a prémkereskedésnek a főhelye volt. A prémet ott árulták. Medvebőröket, kék rókát, tudja a fene, nem tudom, az mi lehetett. Síkság volt, nyírfaerdők voltak, nagy telek voltak erősen ott. Nyáron nagy fű nő azon a vidéken... Olyan állatfajta is volt ott, mint a kenguru. Pontosan az a típus. Elöl kicsike, hátul hosszú a lába, de akkorákat szöktek, hogy nagyot. S a préméért vadászták. Botokat vettünk, mentünk, s amikor szökött fel, ütöttük le mi is... Három-négy bőrt eladtunk, s volt egy kicsi pénzünk... (FaB)

Ott nyáron – hogy ott egy hónapig örökké nappal van – nem lehet járművel odamenni, olyan hígság van... Annyira megenyedett, hogy nem tudtak élelmet szállítani, csak télben. Olyan tőzeg az alja. Csináltunk egy akkora lyukat, a krumplit ahova beleteszik, oda tüzet tettünk, s többet nem kellett tüzet tenni, az égett, megszáradt, s úgy égett, olyan zsíros volt ott a föld. Termeltünk pityókát... Megnőtt!... Mert nappal volt mindig... S úgy járt az idő, ha én leülnék ide a ház közepébe, s az menne körbe. Körbe menne a nap!.. Este már a nap lehaladt, akkor egy kicsi eső lett, s meleg, úgy nőtt minden, mint a harmat. Csak nem ért be. Nem volt arra idő, hogy beérjen. Csak amit télen el kellett használni, azt kint prizmába tették. Hoztak vetőmagot, egy hegy aljába kiásták, és oda töltötték be a krumplit, hogy ne fagyjon meg. Azt ott befedték deszkával, fákkal hogy a pityókára a föld ne hulljon rá. (AnJ)

Akik odakerültek, soha el nem felejthető élményt is kaptak... Az ég alját állandóan nyaldossa az északi fény.

Mintha gázkutak égnének!... Villogott! Mintha rakéta jött

volna fel, olyan az az északi fény. Sugár! Az északi sark közelében voltunk!.. Általában nem koromfeketék, de augusztustól májusig roppant hosszúak az éjszakák... (BaGy)

A kontinentális szélsőségek jellemzik a hatalmas terület időjárását... Nincsenek a meleg tengeráramlatok, melyek megszelídítenék a hideget...

Közép-Ázsia területén hideg van, de nincs szél. Nincsen. Hát nem is emlékszem vissza, hogy lett volna. (GáI)

Nem volt légmozgás, azért lehetett bírni, azért lehetett kibírni a szörnyű hidegeket. Ha légmozgás lett volna, úgy éreztük, nem lehetett volna bírni... (VáA)

A sztálini időkben mínusz 45 fokra kellett lezuhanjon a hőmérő higanyszála, hogy ne vigyék ki őket dolgozni. Hogy bent maradhassanak jól-rosszul fűtött légereikben...

A hidegek hullámban jöttek, de nem viharosan. Vihar nagyon ritkán van. A peremeken lehet, a tenger vidékén, de ott Közép-Ázsiában nincs... A második háború idején már meg volt szervezve a meteorológiai jelentés, rendes időjárás-vizsgálat volt. (VáA)

A 35 fokos hidegek megszokottak voltak... Ahol én jártam, Tomszk volt a leghidegebb. Éjszaka voltak ezek a gyors levegő-változások. Ahogy az ember pillantott, a szempilláját nem érezte, leragadt. Az volt a szerencsénk, hogy nem tartott sok ideig egy-egy nagy hideg, 5-10 napig, akkor aztán kicsikét változott, enyhült. (NéA)

Az ott élő embereknek csak a szemük látszott ki, úgy be voltak bugyolálva, 62 fokos hideg is volt. (AnG)

Ők fegyelmezettek. Nagyon fegyelmezettek. 50 fokos hidegben is zsebredugott kézzel mennek az utcán, és figyelik a másikat. Nem saját magukat, hanem a másikat nézik... Ott mindenkinek az a kötelessége, hogy a másiknak a pofáját figyelje. S amikor észrevesz annak az arcán, az orrán vagy a homlokán egy fehér pontot – az annyit tesz, fagyásnak indult az a rész –, azonnal mutat... Azon a részen kifehéredik. Az egész kicsi is lehet, nem

nagyobb, mint egy gombostű. Egy színes gombostűnek a teteje. Mikor az megfehéredik, az már veszélyes. Mutatja, s az már tudja, hogy baj van, s akkor azonnal kapja a havat és kezdi súrolni... Súrolja, súrolja, s akkor megindul a vérkeringés... Vagy ha a halinacsizmája ki van szakadva, azonnal szól neki. Uram, a csizmája ki van szakadva, álljon félre, azonnal csináltassa meg. Mert ottan fagyásveszély van... Beázik, megfagy, s a sarkát le kell vágják. Vagy leesik magára. Tehát nagyon kell vigyázni, hogy nedves, nyitott helyek a ruházaton ne legyenek. (VáA)

Vlagyivosztok, Nyikolszk-Usszurijszk... Messzi tájak, szokatlan környezet... Óriási légerek voltak ott, különösen az Első Világháborúban...

A civilek kásával élnek ott... Mint Kínában. Valamikor Kínáé is volt az a terület, csak az oroszok bekebelezték... (Fel)

Vlagyivosztok gyönyörű szép kikötőváros. Tizenkét kilométer hosszú. Koreaiak, oroszok – japánok és kínaiak lakják. Ezek mind ott születtek, mind bennszülöttek. Nemcsak Vlagyivosztokban, Berezovkában, Nyikolszk-Usszurijszkben is mindenütt voltak japán negyedek, koreai negyedek, s orosz negyedek. S mindenütt voltak fogolytáborok. (KáG)

A vlagyivosztoki kikötőben osztályozó van... Nemzetiségek, népek szerinti megosztás is van. Itt vannak a franciák, itt vannak az amerikaiak, itt a japánok, s lüktető a kereskedelem... Sűrűn jár egy komp, de délben 12 órakor, amikor üt az óra a kikötőparancsnokságon, elkezdenek csengetni az összes hajók... Látható a 905-ös orosz-japán háborúból egy nagy hajó, azt ott hagyták emlékül... Mindennap, amikor mentünk a kórházból a városba, vagy akárhova, hát mindig láttuk a hajókat, hogy járkáltak ki és be bennük az emberek. Ott laktak a szorosban. Ott, a hajókon...

Nyikolszk-Usszurijszk 90 kilométerre van Vlagyivosztoktól. S úgy 40 kilométerre, más irányban, szintén volt egy tábor... Ott voltam egy évig... Japánok is sokan voltak ott... A hegynek a tulsó felén van Risszkij Osztrov, egy orosz sziget, az amerikaiak szállták meg, és ők csináltak ott egy kórházat. (KáG)

S jaj, ott is zordak a telek, kegyetlenek hidegek vannak...

Hatvan fokos hideg is volt. Nem mindig, csak ha jön egy olyan hullám, s akkor behoztak. Jött egy futár ki, hogy jön egy nagy hideg. (AnJ)

S ők szenvedtek az öltözetük miatt is, melyet nem a szibériai hidegekhez szabtak.

A poszton az ór egy órát kellett üljön, s már meg volt merevedve. De rajta volt egy nagy medvebőr, egy rendes bunda, s már megfulladt a levegőtől. Mi ki se tudtunk menni, csak a barakkban ültünk. Én hat hónapot voltam ott, pont télen. Egy báróné jött márciusban, s fehérneműt hozott, s szétosztott 3 rubelt... Ismerkedtünk a várossal, néztük az embereket... Kijárhattunk, de nem volt hova mennünk...

Egyszer egy talicskát taszítottam, az állomásra mentem, le kellett vessem, s a barakkba befussak, már fagytam meg. (FeI)

Sztálinék jobban kihasználták a fogoly-munkaerőt. Ők már az időjárásnak megfelelő öltözetről is gondoskodtak, csak így tudták télen is robotoltatni a hadifoglyokat...

Jó ruhában voltunk – teveszőrből csinálták –, olyan csizma volt, hogy nem kellett fűzni, az is teveszőrből. S pufajka, ki volt béleelve vattával, kabát s sapka, ilyen lehúzó sapka, lehúzta, s csak annyit hagyott szabadon az orránál, s egy kicsit az ajkánál, hogy szuszogjon. Minden reggel skatulyában adtak fókaszírt, s azzal be kellett kennünk magunkat, hogy ne fagyjunk meg, mert még a szemünk pillája is ragadott össze, fagyott meg, olyan hideg volt. (AnJ)

Hosszú ott is a tél, május előtt a hó nem mozdul a földről... Június, július, augusztus, de már szeptember elején a hó megint le van esve. S kegyetlenül fúj a szél! Két veder vizet vittem, pedig akkor kemény ember voltam, s a két veder vízzel alig tudtam bemenni. Olyan keményen fúj a szél, olyan erősen. Hát ez Szibéria... Ott amikor vizel az ember, nem lyukat vág a hóba, hanem felfele tornyot csinál. Ahogy kivizelte, már meg is fagyott mindjárt... (ÁbJ)

Bárhol is – mindenütt – a nyarak voltak az elviselhetőek, szépek, vidítóak... A telet egyszerre váltotta fel a nyár. Ma még itt volt a hó, s holnapra megjött a 25-30 fokos meleg, ugyanolyan szélsőséges formában. Ilyenkor a talaj felengedett, s süppedtek, süllyedtek el... Amíg felszáradt a föld, szinte megszűnt az élet, a mozgás lehetősége. S csodák csodája, azokon a rövid, mindössze három hónapig tartó nyarakon gyönyörű búzák teremtek.

Május elején hirtelen kizöldül minden. Május, június, július, augusztus, szeptember, ezek a hónapok olyan jó hónapok voltak, melegek, hosszú napok, este 11-12-kor még szinte lehetett olvasni kint az udvaron, olyan hosszúk voltak a napok. Korán virradt. (Gál)

A természetnek hitelen kell meghoznia az élet fenntartásához szükséges termést. És meghozza!

Megjegyeztük, hogy mikor bejöttünk este a munkából, a krumplici szára mekkora. S másnapig 10-15 centit nőtt 24 óra alatt, mert nappal volt mindig... (AnJ)

Sok föld volt ott! Jól is termett. Nem kellett ott trágya se semmi. Nem kellett a földet trágyázni, a gazda csak megszántotta s elvetette. Május tizedike után kezdtek szántani, áprilisban megy el a hó. Annyi búzája volt a gazdának, hogy nem tudta, mit csináljon vele. Nem volt dolgozva annak a falunak a határa. Nyolcvan kilométeres határa volt. Több a felinél legelő volt, kaszálni sem kaszálták a füvet. Szalmát ettek a lovak, mert volt a gazdának elég szalmája, avval tartotta. (GeJ)

Annak a földje olyan, hogy az egy búza terem meg, egyéb semmi sem. Azok a nagy gombák megvannak, s azokat a gombákat, mint mi elsózzuk télire a káposztát, ők is elsózzák, s veszik elé. Szerettem. De ők tiszta búzából élnek... (ÁbJ)

Ahol én voltam, jó fekete földje volt, ebben az Orenburg tartományban, az volt nekem az érdekes, ganét nem tesznek soha a földre, s mégis olyan szép búza termett, olyan hosszú feje volt. Ősszel megszántottam a földet, s úgy maradt. Tavaszal a búzát vetettem reá, boronáltam bele, s úgy maradt. S olyan búza lett, hogy! Olyan fekete föld volt. (TóGy)

Az én gazdámnak volt vagy 370 hold földje. Vagy hét orosz ember volt a szomszédjában, s vagy kettő tatár, mindig ott voltak. Adott nekik minden napra két véka búzát. Megkeresett 50-60 véka búzát, nem is dolgozott egyebet. E volt a kenyere. Ha volt családja, volt egy kis cukor, meg tudott élni. (GeJ)

Ott a búzát nem teszik kasba, asztagban van. Mikor szükség van rá, levetnek egy annyit, amennyit lóval kitapodtatnak. Mikor kitapodja a ló, lapáttal szórják, a polyva közel, a búza meg távolra megy, vannak ponyvák, azokba belemegy, kirostálják, s viszik a szélmalomokba. De jó lisztet csinálnak, tiszta fehér kenyeret ettünk. Jó búzakenyeret. S jófajta búza van, jó nagy szemű, még úgy akartam, hogy hozzak magamnak magnak, s 18 szemet a zseembe tettem. De gyenge volt az étel, mindennap egy szemet megettem, s elfogyott... (ÁbJ)

Kies táj, mezőgazdasággal, kerti gazdasággal is foglalkoztak az emberek, de a nyár nagyon rövid volt. Májusban hirtelen kitavasodott, s nyár lett, szeptemberben már tél volt. A termés megtermett, a burgonya, a sárgarépafele, a takarmányrépa, de nem tudták már megérlelni, hanem kupacokba rakták, szalmával lefedték, s a tél folyamán ilyen vasrudakkal szedték szét, s úgy szállították. Fagyott állapotban használták fel. A káposzta nagy részét besilózták, s siló formájában fogyasztották. Ugyanezt csinálták a szarvasmarhák, a borjúk husával, hordókban leszóva lefagyasztva tartották, s egész télen ezt fogyasztották (IzL)

Foglyaink elcsodálkoztak, sőt: meg is botránkoztak az ottani népeknek a miénktől különböző, de egyébként természetesnek is mondható szokásain.

Ott is olyanok voltak éppen, mint a kutya. Mentek a folyóra fürödni, Szamaránál, ott volt Szamara, a Volga partján. Meztelen fürdik ott asszony, ember, gyermek, egyformán. Otthon a háznál is volt a kozákoknak, mindeniknek fürdőjük. (GeJ)

Volt egy kalibaféleségük, azt kővel megrakták, csináltak egy katlant, s oda begyújtottak. Az a kő kimelegedett, kiforrósodott, olyan volt, mint a tűz, azt leöntötték vízzel, abból csinálták a gőzt, s ők úgy fürödtek. Mondták, hogy náluk így van. (AnJ)

Ment az egész család egyszerre, mind meztelen. Én nem mentem, pedig hívtak, hogy menjek. Nem szerettem az asszonyokkal

fürödni! Volt a fiú, 16 esztendő, az is mind ment az ányaival, vagy három menyecske, volt egy húszesztendő leány, ment azokkal. Mondták, gyere te is! Hogy mentem volna! Mondtam egyszer: Te, Árszintyi, hogy mész, nem szégyened, ányoddal, megmondtam cigányosan. Aztán nem ment többet, megszegyellte magát, nem ment többet fürödni az asszonyokkal. Az olyan, mint a kutya. Ahol volt fogoly, az mind egy szálíg szerette a foglyokat. Olyant is láttam, a tanyán, mikor dolgoztam, ott ment el egy út, ahol jártak ők, a szekérrel mentek a vásárba, ott a szekéren egymásra mentek. Voltak vagy ötön, haton, egyik a másikkal. Én szégyentelen dolognak láttam ezt!... Bekötötte a mellit, mert szégyellte a társától, de az alfelit azt nem. Azt mondta, avval született. (GeJ)

És elcsodálkoztak az ott élő népek sanyarú sorsán, nehéz hétköznapjain... Sok mindent láttak, de nem mindent. Hiszen az ő életük külön élet volt. Idegen élet, lágerélet. Ám ha jutott lehetőségük, szemlélődtek, s próbálták megérteni a látottakat...

HÁBORÚ IDEJÉN – MÉG CSEENDBEN

A háború zajlott, a messzi Ázsiában csend volt. Legalább akkor, a forradalom kitörése előtt, II. Miklós cár hatalmas birodalmában. És viszonylag csend volt a fogolytáborokban is. A több ezer kilométeres távolságokra nem hallatszott el az ágyúdörgés, nem hallatszottak a jajok, csak azt a fájdalmat érezték, amit mint egykori katonák magukban, a lelkükben hoztak.

Csend... S hogy háború van a nagyvilágban, szinte csak arról lehetett tudni, hogy az ottani családokból is – akárcsak az otthoniakból – hiányoztak a férfiak...

Mondom a nővérnek a kórházban: Te, nagyon fáj a szívem! Miért? Eszembe jutott a hazavágy. Ma húsvét nagyszombatja, s nálunk olyan jól sütik a kalácsot... Sütik a bárányhúst... s készülnek a húsvéti ünnepre, festik a pirostojást... Azt mondja: Itt van a katolikus templom, ha akarsz, elmehetsz. Mondom: szervusz, Isten veled, megyek akkor templomba! El is mentem. Így ismeretlen beültem egy padba... Ahogy ott ülök, odajön egy asszony. Gyere velem! – azt mondja. No, megyek vele. S elvitt engem a Jézus sírjához, hogy térdeljek le, s imádkozzam. Aztán visszaültem a padba. Vége lett a szertartásnak, s kijövünk. Hát megfogott újból az asszony. Gyere hozzám! Hová? A házhoz. Én aztán elmentem vele. Kinyitja az ajtót, belép, s a földre borul, s megcsókolja a padlót. Hát ezt mért csinálsz? Hát azért, azt mondja, hogy Istennek hálát adjak, amikor elmegyek azért, hogy elmehettem, s amikor hazajövök, hogy hazajöhöttem. Na, haraso, [Jól van] mondom, s leültem. Az én uram is, azt mondja, Magyarországon fogságban van, s úgy nézlek tégedet, mint az uramat, s én megtisztellek tégedet. Legyen Isten szeretete egyik s a más fölött. Haraso, mondom, nagyon jó! Eléveszen egy fazék töltöttkáposztát, egy jó tányérral kitesz, s azt mondja, kusaj, tovaris, [egyél, elvtárs] egyél, amennyi jól esik. Megkínált aztán – mert ott más italos nem volt – kvasszal, [rozs- vagy árpakenyérből erjesztett savanykás alkoholos ital] no, ittam abból, s hozott egy szelet sült bárányhúst. Azt mondja: kusaj! Horosij, mondom, ez nagyon jó! Megettem. Aztán piros tojást is tett, szalonnát, mindent elé, mondom, többet nem eszem. Nem baj, mert kapsz még. Becsomagolt egy darab szalonnát, bárányhúst, piros tojást, hogy ezt ha hazamegyek, otthon egyem meg. Haraso, szpaszibo! [Jól van, köszönöm!] Az Isten éltesse sokáig, s az urát is, hogy ő is kerüljön haza, s én is. Na, do szvidanyija, [Na, viszlát] elmentem vissza a kórházhoz, s a barátok aztán: Hol jártál te? Mit

kaptál? Mondom, valami istenfizesst kaptam. Hogy nem szóltál nekünk is? Mondom, én nem tudtam, a hazavágy vitt, eszembe jutottak a szülők s a hazavágy, s azért csináltam ezt. Aztán másnap, húsvét másod napján öten mentünk ugyanabba a templomba. Ott voltunk, amíg tartott a szertartás, aztán mind az ötünket megfogtak így az asszonyok, s megebédeltettek. Megbeszéltük, hogy a villamosnál egymást megvárjuk, s együtt megyünk haza. No, mindenünket jól megebédeltettek, felcsomagoltak, visszamentünk a kórházba, s így a húsvét ünnepe is lezajlott. (CsGy)

Jaj, a légerek... Jaj, bezárva lenni... Csak kísérettel járhatni az utcán... Ezt is érték, megérték sokan. De azt is tapasztalhatták, hogy tulajdonképpen nincs is olyan szigorúság... Csak csupaszság, nyomorúság. Olyan légerekbe kerültek, amelyek nem voltak felkészülve az ő fogadásukra. Nem voltak puha ágyaik – a deszkán aludtak –, s lepedőjük, takarójuk, párnájuk, mindenük az a gyengécske katonaruha és köpeny volt, melyben odaérkeztek. S melyet nem a kelet vad, kegyetlen világához terveztek meg készítetők.

Így hát legnagyobb ellenségük a hideg, s a mostoha körülmények voltak.

Mi már 1914 karácsonyát ott a fogságban töltöttük... 14 karácsonyán tizenkétezeren voltunk Krasznojarszkban foglyok. Tizenkétezeren! Voltak olyan beszédek, hogy ne búsuljunk, mert jövő évben odahaza a miénkkel leszünk. De eltelt öt jövő év, s nem voltunk itthon. Nagy hidegek voltak. Olyan hideg volt, 62 fokos hideg, hogy a ruházatunk, a miénk nem volt hozzászabva, s azt mondták, hogy itt megfagy az egész. 1915 telén a foglyok egy olyan földi barakkot csináltak, hogy csak a felső ablaka volt a föld felszíné fölött... Közben vasúti munkára vittek, kimérték az 1 köbmétert személyenként, de olyan palaföld volt, hogy a csákányt alig vette be. Volt egy kicsi ló, s egy pici kordé, arra a kordéra fel, s azt az egy köbmétert be kellett, hogy hordja. Az ki volt mérve. Azt kihordta, s kapott rendes menázsit. Tea volt reggel, délben valami más, s este... Éltünk vele. 15-nek a nyarat ott eltöltöttük, s ősszel bekerültünk a lágerba, amit a foglyokkal csináltunk, nagy barakkok, s priccsek... Ilyen emeletes priccsen voltunk. (AnG)

Elvittek minket Jekatyerinburgba, az már az Ural hegységben van, Permi gubernija [kormányzóság]. Vittek abba a lágerba, tizenhatezer ember közé... Ott aztán poloska, bolha, svábbogár, ott mindenféle volt, csak éppen tisztaság nem. (GeJ)

Vlagyivosztokból úgy kerültem Omszkba, hogy Csitára visszahoztak, ott volt egy nagy hadifogolytábor, abba egy évig ott voltunk, de nem volt rossz dolgunk, mert ennünk adtak, közben elvittek közmunkára dolgozni, s én ott vettem egy varrógépet. Addig varrtam kézzel, hogy vettem egy kézi hajtó varrógépet, s azzal dolgozgattam. Pénzem volt, hárman éltünk belőle, a három jóbarát. (PoI)

A fogolytáborba beütött a térfusz, naponta két-három ember meghalt akkor, ott tél volt, temetni nem tudtak, olyan hideg volt, 50 fokos hideg, sírt nem ástak télen, valami üres szobába berakták őket, s tavasszal, mikor kezdődött az olvadás, egy közös sírt ástak, s eltemették őket.. (KoS)

Ilyen körülmények között hihető, hogy lehetséges az idill is? A csendes, a szép, a lelket is átjáró idill?

Usszurijszkban én ott az ablaknál háltam. Az ablak ott volt az ágyam mellett. Vettem lombfűrész, lombfűrészszel csináltam mindent, kalickát, levéltartót, Isten tudja, mit. Velünk szemben üzlete volt egy hentesnek. A leánya kilencedik gimnazista volt. Sokszor az apja helyett ő mért ki hentesárut, szalámit, sonkát, ilyesmiket. Az látta, hogy én dolgozom. A tisztiszolgám, amikor ment egyszer, vett valamit, a leányka adott egy levelet. Hogy ezt az ablak közt dolgozó úrnak adja át. Nekem adja át. Németül volt írva a levél. Elolvasom, az volt benne, hogy mit dolgozom, valami emléket csináljak neki. Én mint az iskolatábla, olyan levéltartót csináltam, s intettem át neki. Úgy hívták, hogy Dina Holotkova.. Na jó, de még nem volt kész az ajándék. Úgy három-négy nap múlva odaadtam a tisztiszolgának, s küldtem, hogy annak a kisasszonynak adja át. Átadta, köszönte, egy rúd szalámit küldött nekem. Elég az hozzá, hogy ott van egy nagy ünnep az oroszoknál. Tavaszi ünnep. Egyik a másikat öntözik le. Ha egy vederrel viszen, reáönti. Ahol mi laktunk, kőkerítéssel volt körülveve. Az udvaron nekünk szabad volt sétálni, beszélgettünk a civilekkel, mert sok civil lakott azon az udvaron. Tíz leány: Elza, Nelli, Marinet, Zoja, Lolla, Lili, Ella, Ludmilla... Tíz leány, s ezekkel beszélgettünk. S ez átvitte a leánykának, s ez az ünnep következett. Én az udvaron megálltam, ahol az út kívül volt. Nézttem, s élveztem, hogy azok egyik a másat hogy locsolják. Valakit, akit talált, vén embert, bárkit, akit legelőször talált, öntötte a nyakába a vizet. Ez a leány is egy vederrel jött be... A kapun bejött, én ott álltam, néztem, s kacagtam. A nyakamba öntötte a vizet.

Megmérgeződtem, de pontosan az orosz parancsnok, a nácsálnik is ott volt nem messze, s kacagta. De a lány arra már visszament a kúthoz, jött a vederral újra, az ezredes odafutott, kiszedte a kezéből a vizet, őt megfogta, s intett nekem, hogy öntsem reá. Én is reáöntöttem a leánykára a vizet. A leányka is kacagta. Egyszer megyek a városba az örrel – örrel akármikor lehetett, az nem tiltakozott, hogy nem lehet. Vette a puskát, s jött. Megyünk el egy háznál, látom, az udvaron jön egy asszony, utána a leányka jött, aki reám öntötte a vizet. Amikor odaértünk, az asszony szólt az oroszoknak, az orosz nekem, hogy menjünk oda, mert hív valamiért. Elmentünk oda, bevitt az asszony, asztalt terített, sört vett, ami nem igen volt akkor, s ittunk sört. Mondta, hogy akármikor csak tudok, menjek oda. Nagyon szívesen lát. Amikor vittek el abból a városból, az apja is eleget kínált, ne menjek el, ő eldug, s ott maradhatok. (FaB)

Az emberek egy idő után megszokják a helyzetüket, s tenni is akarnak valamit magukért. Azért, hogy ne érezzék sorsuk sivárságát. Keresik a játék, sőt: a művészi játék, az alkotó játék örömet, szépségét... Ehhez is kell a csend, a zavartalan, zaklatás-zaklatottságok nélküli élet. A 14-es háború foglyai ilyen életet éltek. Nem gyötörték a hatóságok, hagyták élni őket. És hagyták érezniök a játék örömet is.

Ott Oroszországban szerepeltem is... Én még akkor fiatal katona voltam, bajuszom alig volt, leborotváltuk, s én voltam a leány. Ilyen téli estéken, azokon a hosszú estéken kint Szibériában nem feküdhettünk le, mert ugye ha az ember lefekszik 9 órakor, ott még későbbben virrad, mint nálunk, karácsonykor 11 órakor még éjjel van. Előadást csináltunk a foglyoknak... Voltak civilek is, akik nézték. Ott, ahol voltunk, valamikor színház volt. Ott ugye eljátszottuk azt a darabot... Akitől ruhát kértünk, megmondta a barátműjének, hogy kinek kell, mit csinálnak a foglyok, s az öröket megkértük, megengedik-e, s megnézni megnézték, de nem értették, amit beszélünk. Mi játszottunk. Játszottuk, hogy én leány vagyok... Egy másik leánnyal – ugyanolyan volt, mint én – elmentünk a rendőrfőnökhöz, mint barát, beszélgetni. Na, beszélgetünk... S a főnök azt mondja egyszer az őrmesternek: „Na, kísérd el a nagyságáékat haza!” De nem haza kísért minket az az őrmester, hanem megfogott mind a kettőnket karon, s bevitt egy cellába, bezárt. Másnap reggel jelenti a nacsálnikjának, hogy: „a lányok nem eszik a babot!” Milyen lányok? – azt mondja, hát nálunk nincsenek lányok... Csak férfiak vannak ide bezárva... Hát azok, akik az este voltak itt. Hát azok nekem a

vendégeim voltak, mit tettél velük, menj, azonnal engedjed ki őket! Elejébe állottunk mi is, hogy miért záratott be. Ő nem azt mondta, hogy zárjon be, hanem hogy kísérjen haza az őrmester, s az bekísért a cellába... Hát ezen kacagtak a nézők... Aztán hogy ezt a női ruhát megkaptuk, összefogóztunk egy másik fiúval, s kimentünk a városba. Megláltuk magunkat, senki meg nem szólított, mert azt hitték, hogy én leány vagyok, s a másik leány... Így mulattunk, így szórakoztunk... (AbJ)

Elfoglaltunk színháznak egy raktárt. A németek is külön előadást tartottak, s mi magyarok is külön. S ott tanultunk. Csináltak egy nagybőgőt a zenekarnak. Nem volt vonó. Egy szekér egyes lóval – egy muraközivel – csikókat hozott be, megnyúzva, oda a lágerbe. Lóhúst ettünk! Gondoltam, ennek a lónak a farkából én egy tincset kihúzok, s vonót csinálunk belőle a bőgőnek. S amikor az ember bevitte a csikót oda lemérni, odamentem, a lovat simogattam, nem csinált semmit. Megfogtam egy tincset – igen nagy tincset fogtam meg – s megrántottam. Ahogy megrántottam, úgy hasbarúgott! Hasraestem. De a kezemben volt a nagy tincs. Odafutottak a mieinkből, a legelső a tincset vette ki a kezemből, s csak azután vonszoltak be a szobába. Megmaradt a nyoma, de nem lettem olyan erősen beteg. Sokáig feküdtem, de meggyógyultam. S sikerült a bőgővonó is. Leányvásár – ez volt a címe az első előadásunknak, mint matróz szerepeltem benne. A primadonna is közlünk volt, pontosan úgy beszélt, mint egy kisasszony. S úgy is énekelt. Úgy is hívtuk, hogy Terka. A nagy termet kiürítettük, a színpad előtt egy nagy oszlop állt, a mérnök megvizsgálta, azt mondta, ki lehet azt az oszlopot venni. Az oroszok is eljöttek az előadásunkra. Teli volt a terem orosz katonával, közöttük mi, a foglyok... A pincében fűtöttek, s ahogy melegedett a levegő, ropogtak a falak. Tudták az oroszok, hogy azt az oszlopot most vették ki. Mindenkinek a szeme ott volt, hogy miért ropog. Itt baj lesz! Egyszer egyet nagyot roppant a padlás. Felszöktek mind az oroszok, megrohanták a kijáratot, fel a színpadra, letapodták egyik a másat. De nem történt semmi baj, odakiáltottunk, a kezünket feltartottuk, ne menjenek, nincs semmi baj! Ott volt egy fehérnép is alul, leugrottam, felemeltem, mert tapodták, vonszoltam fel a színpadra. Ahogy átfogtam, két gumilabda maradt a kezemben. Az volt a melle... Ez miféle, te? A többiek kacagták. Miről vetted el? Egy kisasszonyról! Az a tanítónő, te! A tanítónő, mondták... Ahogy helyrejött, elmentünk, hazavittem a lakására. Aztán visszamentem, játszottunk tovább. Az orosz tiszték azt mondták, nem létezik, hogy férfi legyen a primadonnánk. Nem létezik! Meg kellett mutassa, hogy ő férfi. De énekelni is épp úgy énekelt, mint egy lány... (FaB)

A cári Oroszország nem viszonyult ellenségesen a hadifoglyokhoz. Nem éreztették velük, hogy ők rabok, még ha azok is voltak. A tisztek különösképpen jól érezhették magukat. Kezdetben – amíg tartott a cári rendszer – bőségesen volt pénzük, a nemzetközi egyezmények értelmében ugyanazt, vagy majdnem ugyanazt a fizetést kapták „a cártól”, mint amit aktív orosz kollégáik kaptak... S akkor, kezdetben mintha nem érezte volna az ország a háború hozta nyomorúságot.

Ötven rubel volt a fizetésünk... De az annyi volt, akkora pénz volt, hogy 2 kopek volt egy font kenyér. Egy rend ruhát lehetett 5 rubelért venni... Egy pár cipőt 5 rubelért. Mehetünk szabadon, de őr kísért. Olyan helyre is elkerültünk, hogy nem volt láger. Civilektől is lehetett kifogadni szobákat. (FaB)

Az az 50 rubel jó pénz volt... Avval vettünk árukat a muzsiktól, s konyhát alakítottunk. Tízen összecsoportosultunk, s úgy éltünk. Nagyon jól éltünk, nem volt semmiféle retorzió. A mostani fogolyélet, jaj, be más volt, mint az akkori! (KoK)

És ott, Szibériában, az orosz és magyar katonák, a harctéri ellenségek sem voltak ellenségek. Sőt: becsülték, tisztelték egymást. Az oroszok mintha vendégnek, s nem rabnak tekintették volna magyar kollégáikat. Meghívták őket a mulatságaikra is.

Akkor, amikor a németek megkötötték a fegyverszünetet, nagy ünnepség volt ott Oroszországban. Jöttek a japánok, a városházára összegyűltek a hivatalos emberek. Ott szemben velünk – ahol mi laktunk – volt a városháza. Elég az hozzá, hogy a legénységet kivitték oda szabadon, mikor az őrök a fegyvert letették, minket nem őriztek többé. Megijedtünk, hogy mi lesz. Egy nagy vörös asztal be volt rendezve vörös posztóval, két oldalt hozták a vörös írást: MIR BERLINNEL! MIR BÉCCSEL! [Béke Berlinnel! Béke Béccsel!] Összegyűltünk a nagyteremben, mi lesz, mit akarnak. Egy nagy dikciót tartottak, szabadok vagytok, gyertek ide, a mi zászlaink alá, nem őrizünk többet titeket. A zászló alá nem mentünk, de kimentünk oda a tömegbe egy darabig, mert nem őriztek. Aztán egy hadnagy lehúzta a zászlót, s odaírta: MIR BUDAPESTTEL! [Béke Budapesttel] Éljeneztek. Akkor estére bált rendeztek a tisztek, meghívtak minket is a bálba. Nem akartunk elmenni. A parancsnok azt mondta, kihívás lesz, ha nem megyünk el, húzzunk sorsot, hogy ki megy. Azután vagy

tízen elmentek, akiknek jobb ruhájuk volt. De nem sokáig maradtak, 11 felé hazajöttek ezek is. De az volt a baj, hogy a cigányok – akik muzsikáltak a bálban – azok is jöttek velük. Az egyik hadnagy táncolt egy kisasszonnyal, a kisasszonyt hívta egy orosz tiszt, s nem ment el vele táncolni, pedig hát a jegyese volt az a tiszt, s ő szívesebben ment a magyarral táncolni, mint a jegyesével. Aztán a jegyes megszólította a tisztet, a magyar tisztet. Összenéztek, felpakoltak, s eljöttek mind az egész. S a cigányok magyar cigányok voltak. Internálva voltak ott, de szabadon jártak, s muzsikáltak nekik. Szerették a muzsikát az oroszok erősen. A cigány feleségestől ott volt a bálban, mint egy hercegnő, úgy fel volt öltözve a cigányné... Azok is jöttek a magyar tisztekkel. Nem zeneszóval, hanem zeneszó nélkül, s nem mentek vissza. Odajöttek az orosz tisztek, s az, akivel összeszólalkozott a magyar, bocsánatot kértek tőle, aztán kétszer is sorsot húztak más tőzelle, mert nem akart menni egy sem, hogy kik mennek vissza mégis a cigányokkal együtt. Mégis elmentek aztán, s reggelig mulattak. Ott mondták, egy orosz tiszt mondtotta, hogy az egész világon két úr van, akik tudnak mulatni, az orosz és a magyar... Kérdezte: hogy lehet érteni, hogy sírva vigad a magyar. Hogy vigad, és mégis sír? Magyaráztuk neki, hogy is van ez... (FaB)

A legénység élete nem volt éppen ennyire gondtalan, ennyire békés. Nekik havi három rubel zsold járt, amiből nehezen lehetett megélni. Érezték a fogolytáborok sivárságát, felszeretlenségét... Szenvedtek a szegénységtől, a nincstelenségtől, a nyomorúságtól. Számukra a szabadulás lehetőségét az jelentette, hogyha elmehettek dolgozni... Másokat szervezett munkatáborokba vittek. Vasutat építettek. Fákat döntöttek... Voltak itt is feszültségek, elégedetlenségek, de koránt sem olyanok, mint majd a Második Világháború után, amikor a fogolytáborok kényszer-munkatáborok arculatát öltötték.

Aztán nagy nehezen idő teltével elhoztak minket, hogy visznek táborba. De nem táborba vittek, hanem kihoztak munkásoknak. Ki hogy tudott, dolgozott, a másik elszökött. Hát bizony nehéz volt az életük. Az akkori uralom elbánt el a foglyokkal, ameddig jött nekik egy rendelet Vilmos császártól és Ferenc Jóskától, hogy vigyázz, mert az embereimet tönkretetted, s majd a háború végeztével fejet fejbe fogok cserélni. S akkor már ő is annyira megrettent, hogy könnyített a foglyok sorsán... (TóGy)

Szibériában voltak foglyok, hogy télbe-nyárba erdővágással foglalkoztak. (TóGy)

Gyenge öltözetünk volt, ugye katona ruha. Meghúltunk, kórházban is voltam. Sokat kibír az ember, hogyha muszáj... (MÁL)

Egy illető jött, s kiabálta: mézsárost keresek, aki érti, jelentkezék! Az előttem való priccsen volt egy gyergyószentmiklósi, gondoltam, most jelentkezik. De olyan lusta volt, mert addig hevert, s nem tetvéződött. 14 karácsonyától 15 májusig tizenkét ezerből ötezer meghalt. Az éhség, a hideg és a tetű... Akinek valami betegsége volt, s magát nem takarította, megették a tetűk. A priccsről úgy seperték róla le a tetűt. Mikor odakerült, jelentkeztem, hogy a mézsárosságot értem. Idead egy cédulát, a cédulán: 9-es számú pavilon, 62-es szoba. Nem felejtettem el. Azt mondja, reggel itt jelentkeztem. (AnG)

Azt mondtam, megyek munkára. Én hogy sínylődjem? Én nem! Mert tíz embernek adtak egy lavórban enni, minden tíz ember együtt evett. De mikor tíz ember körülállja, én fiatalabb voltam, ott a hónaljuk alatt nyúláltam be, s ott vettem egy-egy kanállal. Mondtam, én inkább megyek munkára, s elmentem erdei munkára, mintsem hogy ott a lágerben üljek. Olyanok is voltak, akik inkább koldultak. De én nem tudtam koldulni. Én ha elmentem, munkát kerestem. (ÁbJ)

Én például suszter lettem. Akkor már lágerben voltunk. Egy délvidéki emberrel barátkoztam össze, Zéhorsz Ferencsel. Jó barátok lettünk. Azt mondja: Te, valamihez hozzá kellene fogni! Volt egy ember, az cipőket csinált, cipőgyáros volt otthon, segédek fogadott, inasokat... Te, egy foltot a cipőre mi is fel tudunk ütni. Megvarrnánk. Kiment a városba, egyszer jön vissza, hoz egy pár sámfát, bőrt, talpat. Mondom, te, Zéhorsz, mit csináltál? Csinálunk csizmát! Van egy rossz csizmám, elbontjuk, vízbe beletesszük, kivasaljuk, s úgy a bőrből kiszabjuk. S nézd meg, a sámfára reátesszük, reahúzzuk, az csak olyan lehet, mint a sámfá. Hol szerezted? Egy kereskedő kérdezte, nem tudok-e susztert? Azt mondtam, hogy én az vagyok! Jól tetted! Hogy csináljuk? Így, azt mondja. Megcsináltuk a csizmát, úgy beleszegettük, hogy nyolcan sem tudtuk a sámfát kihúzni belőle. Ki kellett vésnem! S akkor lereszeltük reszelővel, mert hozott szerszámot eleget, kívül is viasszal bekentük, s úgy nézett ki, mint a csizma. Az olyan volt. Mint a sámfá. Mikor kész volt, azt mondja, gyere, vigyük haza! Mondom, én nem megyek, nem röhögtetem magam. Nem olyan ember ez, jó, víg kedélyű! No, addig alkudozott, hogy menjek el vele, csak a boltig menjek el. Elmentem odáig, ott aztán vitatkoztunk egyik a másikkal, hogy én nem megyek be. Kinézett a kereskedő. Hej, azt mondja, szapozsnyik! Itt a suszter!

Behívta. Aztán engem is. Együtt csinálták? Nem mertem megmondani, hogy együtt csináltuk. Megnézi a cipőt, s elkacagja magát. Na, gondoltam, ez jó jel. Kérdi az ügyvédtől: maga civilben micsoda? Azt mondja, szapozsnyik. Cipész. Ismét nézi a csizmát. Nézze, én nem haragszom, csak mondja meg, mi maga civilben. Én szapozsnyik vagyok. Megkérdi, hogy én micsoda vagyok? Mondom, tanító vagyok... Aztán folytatta Zéhorsz felé fordulva: mit adjak magának, hogy mondja meg az igazat. Hát adjon egy pár csizmát! Na, azt mondja, jöjjön ide! Amelyik tesszik magának, válassza ki azt a párt... A bakancsot lehúzta az a lábáról, a csizmát felhúzta. Azt mondja, most már megmondom, hogy micsoda vagyok. Én ügyvéd vagyok! (FaB)

Na, de ha nem tud beszélni, ott nehéz kenyeret kérni. Láttam, a firma ki van téve, s egy öreg csizmadia. Bementem oda, s tényleg az öreg dolgozgatott a széken. Kértem munkát, de hát nem értette, mit mondok. Erre kivettem a kezéből s kezdtem folytatni. Azt mondja, hogy hát e suszter! Mutattam, hogy itt maradok. Maradjak, maradjak ott. Aztán úgy maradtam ott. Kezdttem dolgozni nála. Az öreg suszter felvett dolgozni, s dolgoztam nála, ugye, mint suszter. Volt neki egy leánya, s a leányt elszerettem. De hát akkor fiatal voltam, 21 éves, eljegyeztem, de nem esküdünk meg, s úgy éltem vele. Hat hónapot voltunk együtt. Nem volt rosszul dolgom... Hét hónap múlva összeszedték a suszterokat az egész városból, mert ilyenek voltunk többen, mint én, 120-an verődünk össze. Elvittek onnan, s bevittek a Zemsztvo Právához, [törvényhivatal] a katonaság részire dolgozni. Akkor még cári világ volt, s a katonaság számára csizmákat kellett készíteni három éven keresztül. Minden héten minden embernek három csizmát kellett csinálni. (ÁB)

S voltak, akiknek nehezebb sors jutott. Betegség, lhezés, nyomor...

Elég a, hogy na, telt az idő, s én bizony elszöktem. Otthagytam a lágert. Elmentem a transzporthoz. S elvittek az erdőre erdővágni. Voltak olyanok, alföldiek, sose láttak erdőt, hogy a fát hogy vágják. Egyet kiállítottak, nézze, a fa merre esik, hogy fussanak másfele! Egyszer jön karácsony, s a hír megy, hogy ne menjünk ki. Harmadmagammal elmentem, s hírt adtam a másik barakknak is, hogy karácsonykor ne menjenek ki. Azok se mentek! Kijöttek a kozákok, el a másik barakkhoz, azok mondták, hogy tőlünk kapták a hírt! „Három ember idejött azoktól...”

Akkor fel hozzánk, a három embert kivették, s köztük voltam. Ezekkel végzünk, azt mondják, ezzel a három emberrel... Minket elkísértek be Krasznojarszkba, a városba. Mi van, Antal? Ne, kísérnek! Hát mondom, kísérnek be, elhatározták, bezárnak, s ott élen megdöglesztenek. Akkor jött be a nyolcórás munkaidő, addig tízenkét órát dolgoztattak. Na de egyszer nyolc ember kellett a vasgyárba. Jött egy illető, tudnék-e az erdőből behozni valami jó, ügyes embereket. Mondom: Én igen, csak hogy? Azt én elrendezem, azt mondja. Ha maga felelősséget vállal, hogy nyolc embert hoz be, tisztességes nyolc embert, hajtánykocsit adunk, kimennek, maga lediktálja a neveket, hogy kiket, s behozzák ide a vasgyárba dolgozni. Mi voltunk itt hárman, s még kellett öt. Felolvasták az öt nevet, szedjék össze a pakkjukat, mennek. Jaj, a többiek hogy kezdtek jajgatni! Hát engemet miért nem? Aztán bekerültünk a vasgyárba, jól ment. Reggel a munkát az igazgató leánya adta ki. Én 23 éves voltam, még bajuszom se volt, a többiek szőrösök, mind házások. Szólított az irodára, rendezesen tésztát vagy valamit adott... Aztán ó, jaj... jaj... Aztán ismét elkerültem az erdőre... Akkor tört ki a forradalom! (AnG)

Jött egy orosz, neki kell munkára vagy 70-80 ember. Mindjárt jelentkeztem. Aztán bevettek az Uralba, Tremnyicsnek hívták ott azt az állomást, ahol megállottunk. Ott dolgoztak még magyarok, olyan szénégető telep volt ott. Elsőrendű emberek voltak ott, orvos, minden, kéményseprő. Vágtuk a fát, fűrészszel, a métert. Én az úton meghültem, vagy mi, hideg tél volt, beteg voltam, amikor adták ki a ruhát. Adtak ottan meleg ruhát, csizmát, kabátot, bundát, felöltöztettek jó meleg gúnyába. Mondom, én beteg vagyok. Kerültünk ilyenek vagy ötön. Bemegyünk az orvoshoz... Én állottam legelőbb a doktor elejibe... Nem mertünk még megmozdulni sem, úgy állottunk egymás mellett, egymás vállára tettük a fejünket... (GeJ)

Jeges volt az ablak, reádfagyott a jég. No, eltelt ez az éjjel ott. Nagy hideg volt. Ott kint az erdőn a csapatnál 74-en voltak. Sztrájkoltak, nem akartak dolgozni. Két méteres hó volt, nem tudtak a nagy hóban dolgozni. Csak dolgozni kellett. Adtak lapátot, hánytuk el a havat, és ott benn vártuk a pártit, hogy ne legyenek nagyon hosszúak, mikor veremben a hó. Volt nekünk egy tolmácsunk, Somogyi Józsefnek hívták, nem tudom, szlovák ember volt-e vagy miféle, az úgy tudott oroszul, éppen mint az orosz. Volt egy lengyel főhadnagy az oroszokkal. A lengyelek szerették nagyon a magyart, a magyarokat. Akármikor bajban voltunk, a lengyel mindig megszabadított. Hallgattak ki, hogy miért volt baj. A kosztért sztrájkoltunk legtöbbször... Gyenge

volt! Adtak fél kiló kenyeret, nem is fél kilót, mert ott nem a kiló beszélt, csak a font, font kenyeret, az is olyan volt, mint a sár. Aztán adtak egy kis borsót, szőlőborsót megfőzve, tettek bele egy kis olajat, meleg vizet, de cukor nem volt benne. Én aztán 18-ig ott voltam, mikor a forradalom kitört, jött egy parancs, hogy szállítsanak vissza a lágerbe. Jekatyerinburgba. (GeJ)

Akárcsak mint nálunk a szerb, orosz és olasz foglyoknak, ott is lehetőséget teremtett a hatalom arra, hogy házaknál, gazdaságokban dolgozzanak, helyettesítsék a családokból hiányzó férfi munkaerőt...

Engem elvitt egy asszony. Kis ideig voltam ott, nem szerettem, egyebet nem kellett csinálnom, szivaraztam a kapuban. Egyszer jön egy gyermek, s azt mondja: Igyi k nam rabotaty! [Gyere hozzánk dolgozni!] Én nem értettem. Aztán vasárnap kimentem, volt köztünk egy, aki tudott szlovákul, s összevág a nyelvük. Ez mondta meg, mit kért a gyermek, menjek hozzájuk dolgozni. Nekem sem kellett több, megfogtam a kezét, s elmentem. Ott már vártak. Egy öreg volt, annak volt egy leánya s két fia. Az egyik fiú nagyobb volt egy évvel, mint én, a másik kisebb. Mindketten tüzértisztek voltak. (BiM)

Volt vagy 1600 juh, 120 tehén, vagy 200 disznó, 180 ló. Olyan csorda volt. Ott ért a forradalom is. Ezek tudták már, ezek a gazdák... 17-ben az egész birtokát kiosztotta a hadirokkantoknak, a hadi özvegyeknek. Ötven hektárt hagyott meg magának a kastély körül. 15 holdankint, 7-8 holdankint adta. A veje benne volt a kommunista hadseregben... Az unokája a másikonál, a fehéreknél... (FiI)

Ez a helyzet aztán lehetőséget biztosított arra, hogy belülről ismerjék meg az életet, az oroszországi, szibériai viszonyokat. Emberarcok váljanak kedvessé, ismerőssé, esetleg ellenszenvesé a számukra.

A kozáknak olyan joga volt, hogy ő dirigált mindenkinek. Nem volt kihez menjen senki, olyan erősek voltak a kozákok. Hogyha született egy fiúgyermek, kapott 15 vagy 16 hold földet az államtól ingyen. (GeJ)

200 holdja volt neki, 4 tevéje s 15 lova, ott voltam két és fél évet. A legelső helye volt ez Oroszországnak. Nem vittek trágyát, s mégis nagyszerűen termett a föld. Tavasz búza, tavasz rozs, s napraforgót rengeteget termeltek. A dinnye is megtermett. (BiM)

Módosak voltak. Volt olyan kozák, hogy 10-12 pár lova volt. A birtokok úgy vannak, amekkorát megdolgozik, az az övé. 12 pár lóval jó darabot be lehet vetni. S az az övé volt, be volt határolva. S a másik kisebb, gyengébb gazda kisebb darabot vetett. Aki akart, az építhetett. Ott volt az erdő, ki hogy akart, vághattott, s csinálhatott magának házat. (ÁbJ)

Ott, ahol én laktam a kozáknál, ott mindennap sütöttek, s nem ették meg, csak amit máma sütöttek... Ami megmaradt, azt szárazították meg, aztán amikor böjt volt, tették bele a csájába, [levesbe] tiszta nullás lisztből sütöttek mindennap kenyeret. (GeJ)

Meleg emberi viszonyok alakultak ki köztük, s munkaadóik, házigazdáik között. Főleg azoknál, akik megmutatták képességeiket, s tudásukkal, becsületességükkel kivívták gazdáik elismerését.

Volt egy leányka, öt esztendő, ráült a lábamra, az asztalnál, s úgy ettünk együtt. Én öt lóval, öt sántával mentem ki a tanyára – nyolc kilométerre a falutól – szalmáért. Mert kellett a csikólovaknak s a szarvasmarháknak. Mindennap mentem oda. Amíg én nem értem haza, nem evett a kicsi leány, csak akkor, mikor én hazamentem. Én csak Ivánnal eszem, azt mondta. Mert úgy mondták a Jánosnak, Iván. Iván, Ivanuska, mindenféleképpen. Jól volt a sorsom. 25-26 éves voltam, mikor jöttem haza onnan. Összejártam Oroszországot, Moszkvát, Szimbirszk vidékét, Szcseranszk vidékét, Penza vidékét, akkor mentem el Szamarába, Szamarából Ufába, Ufából Cseljabinszkba, Cseljabinszkból Troinszkba, akkor Szibériába, a főváros ott Omszk, Tomszkig voltam. Onnan hoztunk lovakat. (GeJ)

Énnekem úgy ment, idehaza sem jobban. Megbecsültek. A kezem sem volt rest, dolgoztam nekik. Odakerültem a gazdához, mondtam, hogy a rossz kerekek el voltak rakva. Egyiknek elromlott a tengelye, a másiknak más baja volt. Mondom: hát ezt miért nem teszitek rendbe, hogy legyen jó? Ki dolgozik vele? No, hadd

el, én dolgozom! Mikor nem kellett dolgoznunk egyikkel, nem kellett az, mentem oda, fogtam megint neki, majd a másikkal is foglalkoztam. (BaB)

De nem mindenkinek került jó hely. Voltak, akik tovább hányódtak, kínlódtak, keresték az élet lehetőségét.

A lágerből megint kiadtak vasútépíteni 1916-ban. Vagonban laktunk. Minden vagonban negyven ember. De bizony melegítő kályhánk semmi sem volt. Volt ugyan egy egyszerű kályhánk, de nem volt tűzfánk. Egyéb nem volt egész télen, csak a zummogás, egyik jobban fázik, mint a másik. Saját páránktól melegedtünk. 17 tavaszán elhoztak aztán újból civil munkára. Falusi munkára. Rosszféle nagygazda urnál voltam. Volt neki olajütő malma is, volt neki tanyája, reggeltől estig dolgoztunk az olajütőben, s este fogatta be a lovait, kellett menjünk a tanyára szénáért 40 kilométerre. Mondtuk, hát nekünk nincs pihenő? Azt mondta, míg mentek az úton, addig alusztok, amíg odaértek a tanyára, lesz pihenésetek. Négy rubel volt a fizetésem havonta. Bizony reá-dolgoztam én. Akkor olyan volt a rendelet, három hónapot egy gazdánál, ha ki nem dolgozta, nem volt szabad, hogy elmenjen. Csakis a lágerba mehetett. Na persze a lágerba menni nem akartam, mert tudtam, hogy milyen a lágeri élet. Mocsokság volt, éhség volt, a tetűk ettek meg. A cárizmus alatt ilyen volt a fogoly élete. Akkor onnan végre megint kikerültem civilhez. Ennél a civilnél voltam, akit elmondtam, az olajütésnél három hónapot. Tisztában voltam én azzal, hogy most már nekem a törvény ilyen, amilyen, de hogy a három hónapot leszolgáltam, szabad más gazdához mennem. Hát se éjem, se napom nem volt. Így kerültem egy másik jobb gazdához, Orenburg megyében, a falu neve Oktyubin volt. Orenburgi gubernija [kormányzóság], a község Dszera Bunanovka, úgy hívták. Szeranovszka vagy Kiszera. (TóGy)

A közvetlen kapcsolatok lehetővé tették, hogy megismerhették az ott élő emberek munkáját, életmódját, az ottani szokásokat... Akkor még lehetett, nem úgy, mint a Második Világháború után, amikor a szovjet hatalom tiltotta a foglyok és a lakosság bármiféle kapcsolatát.

A cséplés olyan volt, hogy a gabonát összegyűjtötték rakásra, hosszú asztagba, s akkor, amikor cséplésre került a dolog, lefek-

tették a földre. Akkor négy lóval rámentek. Egy olyan kő volt, hogy a hosszúsága volt jó 1 méter 50-es, volt vas öntve vagy fűrva bele, arra reáfogták a lovat vagy tevét, s avval mentek körbe. Olyan kövek vannak utána kötözve, mintha egy talyigát húzna. Mennek avval körbe, a gabona kereken van leterítve, megáll az ember a közepében, vesz egy ostort a kezébe, s úgy süpögtet, füttyögtet neki, s hajtsa a lovakat. Egy rendet elmegy így, akkor megfordul, a másik rendet szembe vele. Mikor több ideig így dolgozik, nekiáll, félreállítsa a lovat, villával a szalmát felrázzák, kiforgatják külön a szalmát a szélire. Amikor összeseprik seprűvel a szemet, amennyi gyűl a gabonából, a közepén egy csomócskát csinálnak, szemetesen, ahogy van... Akkor beterítik újból a másik gabonával a földet, s az állatot megint addig hajtják, addig hajtják, míg már ép fej nincs, nem maradt gabona benne. Akkor kirázzák a szalmát a gabonától, s külön hányják, tiszta helyre, a gabonát összeszedik, összenyomják gereblyével, lapátokkal halmokba, a gereblyével lehúzzák a tetejéről a szalmát, s úgy törekesen, ahogy van, megy egy csomóba. Van nekik aztán egy olyan szelelőjük, kézzel hajtották, s volt olyan is, amelyiket ló húzott. Amit kézzel hajtottak, úgy hívták, hogy véka, abba rakták bele, s az aztán kiszórták a gabonát belőle. Én egy zsákot sem láttam ott, hogy a szemet zsákba raknák. Van nekik az a ládás szekerek, hársfakéregből van a hátulja, abba rakják bele, úgy szállítják haza, abban viszik a malomba, persze, tesznek rá – ahol mi voltunk, a sivatagban – ponyvát, vászonból, szőttest, abból szedik ki a gabonát, megőrölik, s úgy, azon módúlag hozzák haza. Mikor aratni kimentünk a mezőre, bizony, egy hétre való elemőzsiát is kellett vinni, mert messze voltak a földek. Hordóban vittük a vizet, a lovaknak vittünk szecskát, s magunknak az ételmet. Kint háltunk a tanyán. A tanyán olyan bunkerok voltak, hogy a falutól 20-25 kilométerre volt neki egy tanyája, ott volt egyben a birtok, ott bunker volt neki ásva, ott tanyázott, amíg az a gabona lecséplődött. Olyan hosszú asztagokat raktak, mint a szomszéd háza ide. A gabonát elvitték, a szalmát télen hordták haza, mikor mennyi kellett. Ősszel is vitték haza, ami télire elég lett nekik. (TóGy)

Tűzifát pedig nem használtak. A ganéból csinálták a tűzifát. Egész télen hordták ki a ganét abba a kertbe, ahol csépeltek. Lehányják a szánról, s az ott megfagy. Reggel vaslapáttal felvették, az zörgött úgy, mint a dió. Meg volt fagyva. Dobták fel egy ládás szánba, odaki vitték ki, odaki hányták le a ládás szánból. Tavasz került, megolvadt, akkor öntöztek vizet reá, még megterítették jobban. Akkor reá a lovakat. Négy lovat, kinek mennyi volt. Megtapodtatták a lóval, s megforgatták azt a ganét pontosan úgy,

mint a gabonát. Az alsó felit fejjel, akkor egy rendet megint reá. Ugyanígy teljesen, mint az agyag, olyanná vált. Akkor álltak neki nők, gyermekek, leánkák, asszonyok, volt mint nálunk a téglavetőknél egy olyan vályújuk, az alá tettek egy deszkát. A két markával csapták bele, de az gyorsan ment, a tetejét vízzel simította le. Kettőt csináltak egyszerre. Füle volt, kapták meg a fület, kapták fel, s futottak oda, a kert mellé szépen fordították le, s csinálták a másikat. Ott tartották két hétig, meddig. Akkor állították fokára, a tulajdonos gazda. S fokán állt bizony hónapig, kettőig, s még háromig is. Azután rakták össze úgy, mint a cigányok a téglát ahogy vetik. Azt a nyavalyát úgy hívják, hogy kizjak. [szártott tehéntrágya] Összerakják, s télbe menni kell, hozogatnak abból. Azzal tüzelnek. Fát egyáltalán nem használnak. Ahol én voltam egyáltalán ilyen kályha, mint nálunk, nincs. Kemence! Úgy hívják, pecska. A teteje tiszta lapos, mint az asztal. Hálnak rajta. Van ágyuk is, de hálnak rajta. Reggel begyűjtanak, abban főznek, mindennap sütnék egy-két cipót, az holnap reggelig elég. Abban csinálnak ők túrós tésztát, túrós derelyét,ilyent meg olyant, így összetűrik, pityókát tesznek bele, káposztát tesznek bele..., egy lapos deszkára reáteszik, beteszik oda a kemencébe, akkor kikapták hirtelen azt a deszkát, s a kemence főz. Úgy szépen azután kihúzták. Vannak ilyen kapók, úgy hívják, kocserga, [piszkavas] kocsergával kihúzták, s rakták bele a tálba. Tettek reá akkor vaját, tejjeflet, összerázták jól, jó finom étel volt. Olyan volt az étel. (TóGy)

A hadifoglyok megismerték az étkezési szokásokat is...

Ott nincs kályha, kemencében főztek. A kemencét kihevítették, s mindent abba raktak bele. Mindent a kemencében főztek. Minden reggel tea volt, délben is tea, este is tea. Naponta ötször-hatször tea... (Kái)

Főleg az orosz vidékeken, ahol lakóházak vannak, arra teszik ők az ágyakat. Vagy a kemencének a tetejére. Arra rakja az ágyat. A kemencét befűti, egy hétig is meleg. A téglá felmelegszik, meleg. Ők ott Szibériában nincsenek nagy melegben. Általában olyan 6-7 plusz fokra melegítik a barakkjaikat. Csak ennyire!

A piacokon a tejet fagyott állapotban árulják. Az edény formájára befagyasztja, akkor kiborítja, s úgy viszi a piacra, egy rubel, két rubel, úgy lehetett venni... Főleg a tej ott a nagy érték, s a fagyott pityóka, fagyott káposzta... Ukrajnában ott nagy vá-

sárok szoktak lenni, de Szibériában már a nép is gyérbb, s a munkájuk egy kicsit nehezebb. (VÁA)

S itt, ebben a merőben más környezetben ki-ki élte a maga sorsát, életét... Betegek lettek – nagy volt a hideg, nehezen bírták európai öltözetükben –, szerelmesek lettek – hiszen fiatalok voltak, az élet kezdetén, amikor legnyitottabb az ember...

Valami ünnep volt, s mi összeültünk valami húszan hadifoglyok azt az ünnepet megünnepelni. Vettünk ennivalót, ettünk, s ott szórakoztunk. S este, mikor le kellett feküdni, betüztük azt a kemencét. Amibe kenyeret is szoktak sütni, mert ott Oroszországban, Szibériában bent voltak a kemencék, télen melegítették is a szobát. S ott miután betüztünk, a kéményt bedugtuk, hogy a meleg mind bent maradjon. S ez a széngáz kiömlött... Én a kemencére feküdtem fel. Egyszer érzem, hogy szédül a fejem. S hallom, amelyik mellettem fekszik, hogy hörög, mint amelyik haldokolni akar. Hamar észrevettem, hogy széngáz lett... Nekem nem ártott úgy a széngáz, mert én mindennap dolgoztam evvel a szenes vassal, fojtott szénnel vasaltam, az én vérem hozzá volt szokva. Hamar leszálltam, a kollégámat lehúztam a kemencéről, le a földre, kinyitottam az ajtót, akkor a másokat felköltöttem, de azok se tudtak felkelni, már mind megvoltak félig-meddig mérgezve... A friss levegőn mind helyrejöttek. Így mind megmaradt az egész. (PoI)

Azután visszahoztak ide Tomszkba, itt voltunk három hétig, s Tomszkból kihoztak földmunkára. Akkor ott voltam anyukáéknál, körülbelül egy jó félét ott dolgoztam. Onnan aztán egy fogolytársasam, ügyvédbojtár volt, budapesti, onnét elment a kadétskolába valami munkára, s beszerzett oda, mert beteg voltam tüdőgyulladással, s beszerzett oda a kórházba, ott meggyógyítottak, s én ottmaradtam a műhelyben. Ott dolgoztam a kadétskolában jó évet vagy másfél évet. Én lettem a vezető a szabóműhelyben. Ott dolgoztunk tízen, tizenketten, s akkor engemet megválasztottak szabásznak. Én voltam a műhelyvezető. Egy kapitány volt a parancsnokunk, s volt egy raktárnok, az is minket vezetett... (PoI)

Be akartak a Szahalin szigetére vinni minket, s a dán konzul nem engedte, azt mondta, elég 16 000 emberből hatezer, többet – azt mondja – nem engednek ide. Akkor nekifogtak, s visszavittek a kikötőbe, Nyikolajevszk Amurba. Az volt az állomása. On-

nan visszavittek egy másik állomásra az úton, az Amuron. Egy más állomásra, egy más folyóra, hajóval, egy kis propellerrel, egy oldalkereke volt, aztán átvittek azon a folyón, kétszázunkat. Meg voltunk büntetve kétszázán... Játszottunk kártyával, nem pénzben disznóztunk. Jött az orosz, elvette a kártyát. Akkor engem ott az orosz meglökött, hogy nekiestem a falnak. Erre megfogtam, a káplárt megkaptam, a jobb felivel nekilöktem, a bal kezemmel úgy megvágtam, hogy majdnem egy hétig kék volt a képe. Ezért estem büntetés alá. (VaI)

Amikor bezártak, kiváltott a leány. Azért zártak be, hogy miért nősültem meg. Aztán tíz rubelt adott az őrnék, s a tíz rubelért az őr egy másik embert berakott. Így én megszabadultam. (ÁbJ)

Közben a későbbi feleségemmel megismerkedtem. El akarták vinni munkára az utcára, irodákat pucolni. Panaszkodott nekem, én aztán beíratam a műhelybe hozzám. Egy darabig avval járt, de aztán azt mondták, ha a műhelyben dolgozol, miért vagy otthon. S akkor panaszkodott, hogy ügyis elviszik. Mondom, tudod-e mit, elmegyünk, megesküszünk, mert a munkásnak a feleségét nem szabadott vinni sehová. Avval az igazolvánnyal aztán nem visznek sehova. Úgy is lett... S amikor meg akartunk esküdni, elmentem a parancsnokhoz, s mondom, hogy hát meg akarok házasodni, s segítséget kérnék. Azt mondja: menj haza, fiam, s mikor esküszöl, küldj ide valakit, s kapsz három fogatot. Kaptam olyan fogatot hármat, hogy piros gyeplőkkel, s parádéba katonák jöttek, azok vittek az esküvőre. Megesküdtünk, hazamentem, a katonáknak mindeniknek ajándékot adtam, megköszönték, s elmentek. Hat óráig volt ideadva a fogat, de csak vagy másfél-két órát vettem igénybe. A községházán kellett megesküdnöm, addig nem lehetett a papnál. Az anyja elment a piacra bevásárolni, elmentünk a hivatalos helyiségbe, ahol az esküvőt tartották, sort álltunk, s akkor megeskítették minket. Kérték az igazolványokat, mutattuk, aztán ő ment haza, s én mentem dolgozni. Három napig úgy volt feleségem, hogy nem tudta senki, s nem mentem még arrafelé sem. De csak azért, hogy ne vigyék munkára. Muszáj volt, hogy ne vigyék szolgálatba. Mi a kadétiskolában laktunk, a nevelőszülők otthon, a saját házukban. Rendes szülei olyan 150 kilométerre laktak... A neve az volt: Zungel. Az igazi édesanyjának meg Nagyezsda Popova. Az édesapja Razumova Nyikolaj. (PoI)

Ahogy romlott a helyzet, felborult a rend, egyre nagyobb szükségük volt a találékonyságukra, hogy élni tudjanak, lábon

tudjanak maradni. Meg kellett keresniük, sokszor: teremteniük a munka lehetőségét is.

Dolgoztunk. Volt egy pesti tanár, Czigány Ferencnek hívták, számtantanár volt, az házépítésre vállalkozott. Azt mondta, hogy mérnök. Vályogból építették a házat. Csinálták a vályogot, s mikor kész volt, úgy rakták. Ő volt a vállalkozó, ez a Czigány. S elég az hozzá, hogy a derekát összerakták, gerendákat raktak reá, s eső lett. Az eső megáztatta a vályogot, s a gerendák a földön maradtak. S akkor újra kellett csinálnia az egészet. Vállalta azt is, hogy újraépíti, de a gerendák alá oszlopokat állított fel, hogy az eső ne verje ki. Hívott egyszer, tudok-e famunkát csinálni. Gerendákba kellene lyukat vésni. Én elmegyek, de mit fizetsz? Azt mondja, napjára egy aranyat. Mert Szibériában akkor még arany pénz járt. Orosz arany. Akkora volt az, mint egy 10 banis. S napjára adott egy aranyat. S mit kell érte csinálni? Hát legkevesebb két lyukat vésel a gerendákra. Így aztán kerestem ott is a pénzt, a csizmadiánál is kertettem, úgy hogy egy évig voltunk inasok. S aztán talpaltunk, s fel tudtuk húzni a tartófára a bőrt. S így, úgy! Egyszer aztán azt mondja: Tudjátok-e mit? Előléptettek segédekké. Akkor már úgy kaptuk a pénzt, ahogy ő kapta az oroszától, s nekünk adott belőle részesedést. Úgy is volt, hogy két dollárt kerestem naponta, amerikai dollárt, vagy több kínai dollárt, japán jent... Aztán bevásárló lettem a lágerban. (FaB)

Előbb egy kínainál dolgoztam, aztán egy japán órásnál.. Ott is laktam náluk, családtag voltam. Ott dolgozott a mester s a sógora, egy inas, s én mint magyar, órássegéd. Jó kosztom volt, jó bánásmód, amikor akartam, akkor dolgoztam. Kirándulásokra is mentünk, nagyon jó volt. Akik civilben voltunk, fizettünk a tábor megsegítésére. A fizetésünk 25%-át önként adtuk, Nem kellett felhajtsák. Orvosságokat vettek. Mikor bementünk a táborba, vittük a pénzt is.. A moziban magyar hadifogoly zenészek voltak, egyéves önkéntesek. Ott, általuk tartottuk az összeköttetést a városban... Elkerültem onnan ebből a táborból, megdagadtak a lábaim, s elkerültem a csehekhez. Elcsíptek.. Vlagyivosztokban két kórház volt, egyik a vöröskeresztes, a másik a katonai. A katonaiából – egy kis távolságra volt ez, japán kórház – odakerültem, a japán kórházba. Engem mikor beteg voltam Berezovkáról Nyikolszk-Usszurijszkba szállítottak, s aztán beszállítottak a kórházba. Annyira megdagadt a lábam, hogy a raktárban a legnagyobb számú bakancs sem ment fel rá. A diagnózis németül volt írva, szívreomatizmus és izomgyulladás. Előbb meggyógyította az orvos a lábamat, de aztán megkaptam a tífuszt is. A

tífusz az nagyon veszedelmes volt, de az orvos azt mondta – azt mondta az ápolónőknek is – ezt a Kászonit meg kell menteni! Abból is kigyógyultam. Hamar talpra álltam. Volt egy bécsi osztrák tanító, az is beteg volt, az inhalációt kapott, és az tudott angolul. Megtanultam a bécsi dialektust is. Megkértem, foglalkozzunk együtt az angollal, s foglalkozzunk a japán nyelvvel is. Tudtam már valamennyire csehül is, de engem a japán érdekelt. Én inkább a japánokkal barátkoztam... (KáG)

A kezdeti megállapodott viszonyok lassan kezdtek zavarossá válni, felborulni... Hol megnyíltak, hol bezárultak a légerek kapui. Ázsia tele volt foglyokkal, magyarokkal, akik várták a szabadulásukat. Nem éreztek gyűlöletet a vad, soha fel nem engedő, mindig fagyos föld, s az ott élő népek iránt...

ARCOK, NÉPEK, EMBEREK...

Arcok... Az én arcom, a te arcod... A mi arcunk... Nemcsak az embereknek, a népeknek is van arcuk... És nemcsak az egyéneknek, a népeknek is van lelkületük. Vannak közös tulajdonságaik, közös erkölcsi-lelki vonásaik.

A tatárok? Nem nagyon lehet kivenni belőlük, hogy másfajta emberek volnának, mint mi. A szemük egy kicsit ferde, mint a kínaiaknak vagy a japánoknak. A pofacsontjuk kiáll, s az álluk olyan szegényes. Kicsi. De a pofacsontjuk az erőteljes nagyon... A szemük csak egy kicsit ferde, nem annyira, mint a kínaiaknak, de határozottan ferde szemük van... Ilyen típusú arcok itt nálunk, a Székelyföldön is vannak. Különösen ezzel a pofacsonttal rengeteg embert lehet látni itt miközöttünk is, akiket a tatárok közé be lehetne sorolni. Sokan vannak, nem is kevesen... (PoA)

Magas emberek a kínaiak... Kemények, magasak... A japánok törpék. Azoknak nincs bajuszuk, szakálluk. Akinek bajusza, szakáll van, azt tisztelik ott. (FaB)

A törökök mint törökök többfélék. A turkesztánitól kezdve azon a részen azok a kisebb népek is mind török fajták. Kínának a Turkesztán felé eső részein mind-mind török népek laknak. Még a kínaiaknak, amelyikék ezekkel közösen élnek, még azoknak is olyan szelíd, finom arcuk van. De ez a török nép finomabb, elegánsabb és nagyon rugalmas. A török népnél a testtartásban van egy olyan rugalmasság. FÜRGE rugalmasság. Érdekes, a magyar írók is írják, a janicsárok ilyen-olyan jól kiképzettek. De nemcsak a janicsárok. Általában a török népek sokkal mozgékonyabbak, mint a környék népei. Sokkal elasztikusabbak, hogy úgy fejezzem ki magamat, mind mozgásilag, mind beszédileg. Mindenképpen. Volt nekik egy vezérük annak idején, amelyik azt mondta: Török népem, ne hagyd el az erdő sűrűjét, és ne menj ki a steppére, mert elveszel. Ott irtóan nagy a népeknek a mozgása és sűrűsége. Maradj az erdőben, s akkor megmaradsz a történelemben. Ha nem elveszel... (VáA)

Még most, a XX. századi háborúk idején is megfigyelték a katonáink, hogy mennyire bátor, harcias nép a török!

Nem támadták őket az oroszok... Gyilkosok voltak. Amikor támadtak ők, vagy támadtunk mi, a török kint ült az ároknak a szélén, s onnan lőtte őket. Elment a török, elfogott egy tábori őrsöt. Egy orosz tábori őrsöt. Ment elöl, táncolt, énekelt, s patogtatta az oroszoknak az orrát. Olyan volt a török... (FaB)

Kazakok.. Hogyne. Azok a turkesztánokkal rokonok. Azoknak már egy kicsit szögletesebb a fejük. Intelligens nép, a kazakok intelligens emberek, csak valahogy durvább a megjelenésük, mint a többi törököknek. A kirgizek azok elegánsak, a japánokhoz nagyon hasonlítanak. Apró nép, nem nagy. Érzékeny... Össze vannak nőve a lóval. (VáA)

Taskent vidékén voltak oroszok is, de inkább ezek a mohamedánok. Baskírok, azokat láttuk. Bent a városban rendes orosz emberek, kétnyelvű emberek voltak. Tatár, kirgiz, baskír, üzbég, ezek voltak. Nagykerekű kordés szekereik voltak, nagy, magas födele volt neki, elől-hátul lepedővel le volt takarva, avval jártak. (TóGy)

Egybehangzó véleménye minden fogolynak, vannak általános, közös tulajdonságaik is az orosz Ázsia népeinek. A jóság, az emberség, a barátságosság. Ott nem gyűlölik az embertársat, inkább segíteni akarnak egymáson. Ott mindenki a másikra figyel! Hiszen: ki vannak szolgáltatva az idő zordságának, a telek kegyetlenségének... És ki még a mindenkori hatalmának is, hiszen sok itt a politikai elítélt, a bűnösnek nyilvánított büntelen...

Különösen a japánokról legendáztak sokat. Hogy mennyire rokonszenveztek, mennyire keresték az alkalmat, a lehetőséget, hogy barátkozzanak a magyarokkal. És milyen sok nemes gesztusukat, szép emberi-nemzeti vonásukat tapasztalták, érzékelték.

A japánok azok nagyon érdekes emberek. Hoztak akkor egy egész szerelvény japánt, jöttek vagy háromezren. Hozták magukkal egy évre az élelmet, rizst, s a gyógyszert. S minden egyes japán katona a kapuig viselte a kardját, azt a kicsi kardját. S mikor elvették, mindenik sírt, megcsókolta, s úgy tette le. Úgy hozzá voltak nőve. Aztán berakták őket karanténba. S milyen a fogoly? Elmentünk, s néztük őket. Ilyen rövid kaki színű köpeny-kékből voltak, olyan volt, mint a miénk, csak rövid, csípőn alul egy arasszalig ért, aztán még olyan is akadt közöttük, aki magyarul is beszélt. Több nyelvet beszéltek, művelt emberek voltak.

*Magyarul, németül s franciául. Volt eset, odahívták, ha valaki-
vel valamit akartak, s fordított nekiünk. Az hozta a hat pokrócát,
a három rend ruháját. S hozta a három pár kesztyűjét. Felültek
oda az ágyra, olyan priccsek voltak, s mondták, fázik a kezük...
(PaB)*

*A japán egy rendkívüli finom nép. Rendkívüli finom és érzé-
keny. És nem mutatja, az arcán nem lehet neki a hangulatvál-
tozásokat észrevenni. Például azt mondja: áll a tábor, reggel a
munkahelyre indulnak a japánok. 150 japán, sorban. Ötösével.
És előttük a százados és egy orvos. Na, és kellene a kapu kinyíl-
jon, s megjelenik egy tiszt. Jön orosz enkevötista és jön egy japán
már bedolgozott aktivista, és a két tisztet, a századost és az
orvost félrehívják, s mellé állítanak egy Moszkvából hozott
japánt, amelyik már átesett az átképzésen. És az vezényel, hogy
na, vigyázz! Indulj! Abszolút egyetlen ember meg nem mozdult,
s még csak az arcukon sem látszott semmi. Mintha, mintha falra-
hányt borsó lett volna. Addig, amíg a parancsnokuk vissza nem
jött, s nem adott parancsot az indulásra, meg se mozdultak.
Érdekes dolog. A japánok viselték az ősi kardjukat. Olyan japán
kard is volt, amelyik öt-hatszáz éves volt. Örökölték. S ezzel
kezdődött az oroszoknak a manővere. A japán tiszteket a kard-
juktól megszabadítani. Mert a japánok nem hadifogságba estek,
ők úgynevezett béketárgyalás folytán tették le a fegyvert, amikor
Hirosimára rádobták az atombombát, s a tennónak, a japán csá-
szárnak a parancsára letették a fegyvert. Élelemmel, mindennel
rendesen leltárszerűen mentek át az oroszokhoz, parancsra.
A kardjukat a tisztek magukkal vihették, ez ősi dolog. S meg is
tartották. Az oroszoknak eszükbe jut, hogy mit csináljunk, el kell
vegyük tőlük a kardot. Erre csinálnak a tábor közelében egy
gyönyörű szép, nyolcszög alakú ilyen faépületet. És azt mondják
a japán tiszteknek: Ide figyeljete! Mi értjük, hogy nektek nem
szabad a fegyvert letenni. De nagyon szépen kérünk, nekünk az
a szokásunk, hogy fegyverrel ne jöjjön be senki a táborba. Ez a
genfi egyezmény. Megkérünk titeket, hogy mindenki akassza fel
ebbe a szobába a fegyverét, s naponta, amikor akarjátok, akkor
tudjátok ellenőrizni, hogy ott van-e. S valahogy ebbe a japánok
belementek. S így a fegyverek szépen kikerültek a kezükből, s ez-
zel lassan kezdték volna őket leépíteni. Akkor jött a Moszkvában
kiképzett japánoknak a beiktatása, s az itteni, rendes hadi em-
bereknek a lecserélése. Ez már nem ment olyan könnyen... A
fegyvereket is csak úgy hagyták ott, hogy naponta ellenőrizték!
Hogy aztán a végén, amikor eljöttem, mi történt? – azt már nem
tudom. (VáA)*

Édesapám Vlagyivosztok környékén volt az első háborúban, s a kínai határ környékén... Azt mondta, amiről én is meggyőződtem, amikor ott voltam, hogy a japán mindenféle emberrel nem barátkozik... Azok – azt mondja – olyan emberek voltak, hogy amikor valamit kellett csinálni, ha agyonlőtte az orosz, akkor sem ment addig, amíg a főnöke nem küldte. S ha a főnöke küldte, ha meghalt, akkor is elment. Ilyesmit mesélt ő. Mert ők ott össze voltak gabalyodva Vlagyivosztokban a japánokkal, kínaiakkal. Minden nép van ott. Én erre emlékszem vissza határozottan az elbeszéléseiből, hogy mennyire össze voltak ott Vlagyivosztok környékén keverve a népek... (PoA)

Mi történik? Jönnek haza, mikor voltak azok a nagy hidegek, 45-50 fok hideg, a japánoknak rengeteg veszteségük volt, a lábujjuk, a kezüik lefagyott. Egyszerűen jött a japán őrnagy, egy ilyen tálcával, egy porcelántálcával, mellette a másik orvos, s a szanitéc, amelyik kötözte be őket, a japán nyújtotta ki a kezét, s egyszerűen – volt úgy is, hogy – csuklóból csípték le neki... S a másik tekerte be. Szó nélkül mindegyiknek az ujjá begyét levették. Olyan fegyelmezetten viselkedtek, hogy nálunk ez elképzelhetetlen. S ilyen, ilyen dolgokat. Vagy az, hogy a barakkba bemenjenek havas, mocskos csizmával, el se lehetett volna képzelni. Azt lehúzták, volt egy előszoba, ők csinálták, s úgy mentek be. Mindegyiknek volt egy ebonit csövecskéje, a szíjára felcsatolva, s abban mindegyiknek benne volt a fogkeféje. S egy gyönyörű vékony cérnával szőtt törülköző. S az mindig, amikor reggel felkelt, az volt neki az első dolga, hogy a fogát kimossa. Selymes törülköző volt... Hoztam is haza egy párat. Apámnak hoztam egy japán csizmát, a végén én is abban jártam. Gyönyörű, vékony bőrből, igen finom bőrből kikészített csizma volt. S az öregnek ajándékoztam, ő még itthon viselte sokáig... (VÁA)

A kínaiakkal is sokszor kerültek kapcsolatba, főleg azok, akik az Első Világháborúban Kelet-Szibériába kerültek. Azokon a részeken az őslakosság között ott vannak a kínaiak is. Viszonylag egy tömbben élnek, a városokban külön negyedeik vannak, de azon túl nem zárkoznak el, s megható, is milyen érzékenyen ragaszkodnak a nyelvükhöz.

Volt két fogolytársam, akik egy ideig lemaradtak tőlünk, s közben a kínaiakat szolgálták. Megtanultak valamennyire kínaiul. Na, volt ott Usszurijszkban kínai negyed is, mentünk oda, s mikor azok megszólaltak kínaiul, az a kínai ingyen is odaadta az

árúját, s ölelgette a magyar embert... Úgy örvendett, hogy az tudott kínaiul... (FaB)

Mandzsúriát kínai népség lakta. Dehát oroszul is beszéltek, s így tudtunk velük értekezni. Szol nado? Kérdeztük, só kell-e? – mert Kínában só nincs, Kína só nélkül él! Tudtuk, hogy számukra nagy kereskedelmi érték a só! (ÁbJ)

A nemzeti szokások élnek az országhatárokon túl is, a „nagy kínai falon” kívül is.

A fehérnépeknek csak egy picike lábat engedélyeztek a kínaiak... Tudtak jární, de gyengén... (FeI)

Azt is észrevették foglyaink, hogy a kínaiak nem jó katonák, nem jellemző rájuk a harciasság, a virtus. Ilyen szempontból a magyarok még fölényben is érezhették velük szemben magukat.

A láger kint volt a város szélén egy pusztaságon, ha a központba akartunk menni, s a kínai laktanyán átmeheztünk, akkor közel volt a város. Ott voltak az őrkök a kapuban, őrködtek. Ha ott akartunk keresztül menni, állott előnkbe. A puskát kivettük a kezéből, beállítottuk a fabódéba, s mentünk keresztül. Nem csinált semmit, csak nézte, hogy mit tettünk. Úgy is volt, hogy elfogták a kínaiak, de azoktól könnyű volt megszabadulni, a puskát a kezében megfoglottuk, vettük el, az jajgatott, hagyjatok békén! Aztán elengedett, elengedtük... (FaB)

De rosszat róluk sem tudtak mondani...

Már a Volga és a Don vidékétől, be egészen Közép-Szibériáig mindenütt ott vannak a tatárok. Gyakran külön falvaik vannak, a városokban pedig össze vannak keveredve, de őrzik nyelvüket, őrzik önmagukat. Tartásos, határozott nép. Van bennük valami különleges büszke méltóság. Kevésbé jószívűek, mint mondjuk az oroszok, a kapuikat bezárják a kéregetők előtt, de tiszták, rendezettek az udvaraik, sokkal rendezettebbek, mint az oroszokéi...

Amikor elfoglalták az oroszok a szibériai területeket, olyan tatár hadseregek voltak, hogy le az összes kalappal. S az volt az oroszoknak az egyik legnagyobb ellenfele. (VÁA)

A tatár intelligens nép... Az egyik legintelligensebb faja a szibériai népeknek. Nagyobb része mind szőke. A kirgizek is ott vannak mindenütt, de meg lehet őket ismerni, kicsit deformáltabbak, feketésebbek, barnás pofájúak. De a tatárok azok nem. Azok inkább szőkék. Tiszta minden körülöttük, rendes. A hatman volt nekik a falufelölősük, mint nálunk a bíró. Onnan lehetett megismerni, hogy nagy magas kozácsapkát viselt, s volt egy jel az oldalán. Mind tudták, hogy nahát, ez a mi hatmanunk. S a másik hatmánnak ugyanolyan volt, de másik jel rajta. Amikor jött, azt mondja, hogy: Kilenc órákor ebédelünk. Egy nagy tüzet gyújtottak, körbeülte az egész nép, így ült, ni, s végig, amíg az idő lejárt, s mikor lejárt, ugrás, s mentek dolgozni. Mikor jött a következő pihenő, akinek a kezében volt egy zsák, akármilyen, ott elejtette, s ment pihenni. Nagyon szervezettek voltak. A pihenés az szent volt egész Szibériában. (VÁA)

Az oroszokról is inkább jó véleményt fogalmaztak meg...

Jó emberek. Olyan emberek, hogy első osztályú emberek voltak. Ott rossz embert nem találni! Ott se hazugság, se tolvajság nem volt akkorjában, mert vallásos nép volt. Ha elment valahova, mert szent kép volt az asztalán, odaállt, s vetette a keresztet, s úgy ment el. Mikor hazajött, imádkozott. Ha egy kancsó vizet vitt, akkor is imádkozott... Az egész falu népe jó volt. Ott senki rosszat! Mikor kimentünk vasárnaponként, találkoztunk. Nagy falu volt rettenetesen. Vasárnap a községházánál volt a találka, s ugye, mint fiatalok mentünk, járkáltunk a falu között. Mindegyik mondta: Igyi k nam, na csaj! Gyere hozzánk, igyál teát. Nekük az volt a minden, a tea. – Mindig jól fogadtak. Nem volt rossz. Én a forradalom, ha nem jön, nem jövök haza. Gazdászkodtam volna. Gazdám adott volna nekem [mindent]. Még leányt is adott volna. Ha akarom, földet vagy malmot is adott volna. Egy vasárnap behívott. Azt mondja: Hazamész-e, vagy itt maradsz? Itt maradok – azt mondtam –, nem megyek haza. Na jó, aszondja, fiam! Aszondja: megházasodol itt, ha kell, földet adok, ha kell, malmot. Igaz, én pogány voltam, mert nem vettem keresztet. Csak odaültem, s ettem. De nekem kanalam, tányérom s villám, mindenem külön volt. Nem szabadott az övékhez nyúljak. Mert hogy én pogány voltam. Egyszer, mikor hazajött a gyermek, mondja, hogy én se böjtölök, akkor őt mit böjtöltetik. Aztán így szabadultam fel a pogányságtól. Asszonyomnak ezüst tálcácskán volt a Jézus képe, a nyakamba akasztotta, s mentem azután a templomba velük én is. Így győződtek meg, hogy mégis nem

vagyok pogány. Megvizítették, s a kendő vette le a mocskot róluk, én rendesen mosakodtam. Az én kendőm egy hetes volt, az övék egy napos, s az enyém volt a tisztább. Mondta az asszony: Látjátok-e, Mátyának – mert úgy mondták nekem, Mátyá – milyen a kendője. Láttam, na, hogy milyen a magyar! Kesztyű nélkül én nem mentem ki sem ünnepnap, sem vasárnap. Kesztyűt húztak szépen, egyik fiúnak a gúnyája talált reám, azt adták rám, hosszú bundát... (BiM)

Hát az oroszok? Egyik mint a kenyér, jóságos, másik mint a bot. Amelyik olyan magányos ember, orosz, az bot, a másik jó, meglátja az embert, jónak látja... Lehet, hogy a botból több volna, csak nem mutatkoztak nekünk. Mert jó voltam én, csináltam nekik szekeret, megcsináltam, összeállítottam a rég elromlott szekeret, öleltek, csókoltak... A gazda, amelyik olyan volt, azt szerette. Ha látta, jól dolgozik. (BaB)

Nagyon becsületes, jóra való emberek voltak... (KoK)

Jó emberek! Átlagba véve az orosz nép nem volt rossz nép. Egyáltalán nem volt rossz nép. Ha bementem, mert volt úgy, hogy bementem, mert összebeszéltünk, hogy vegyünk tejet, bementünk, ez már Krasznojárszkban volt, bementem... Csak azért adok, azt mondja, az én uram is katona, adok egy-két liter tejet... A tea volt mindenük. A civileknél is, ha a civil házba bement, a csájnik, a tea az asztalon főtt. Öreg oroszok hogy kegyetlenek lettek volna, nem volt. Nem, nem! Nem voltak kegyetlen emberek az oroszok. Jobbak voltak, mint ezek a mostaniak, ezek a fiatalok a második háborúban. Emberségesen bántak a foglyokkal is... (AnG)

A kaukázusi népek közül az azerbajdzsánokat és az örményeket ismerték meg jobban...

Én egy időben az azerbajdzsánok között voltam, közel Bakuhoz. Egy ilyen 170 kilométeres vasútvonalat építettünk. Jellegzetes törökös életmódban éltek azok ott, mint a vademberek. Sátrakban laktak, a tetejük egyenes... Ritkán van eső. Amikor eső van, akkor beázik. Ugyanez volt nálunk is, mint a barakknak a sorsa. Mikor esett az eső, egy ilyen esernyője volt, s akkor kiöntöttek, mint az ürgét. Úgy éltek ott, de nem tetszett nekik. Mint pásztornépségnek, inkább tetszett a szabad, kötetlen élet. Jobban szerették kint a mezőn... (BaA)

Ezeket az azerbajdzsánok nagy, otromba erdei lakóknak kell mondanom, olyan vadak. Hosszú bőrcsizmájuk volt, fel egészen. Nem voltak rendes emberek. Az örmények igen, nagyon kedves emberek. Nem éreztették, hogy ők Oroszországhoz tartoznak. (PaB)

Minden nép egy sajátosság, egy érték. Érték a nyelvében, a kultúrájában, a szokásaiban, hitében és reménységében, a hagyományjaiban... És mennyi nép! Mennyi nyelv! Mennyi arc! Aztán a kis népek... Mennyi kisép! Mennyi parányi – ma már tudjuk – pusztuló nép!

Az északi népek folyó mellett össze vannak keveredve. Elindul innen északról egy eszkimó, jön délre, találkozik a jakuttal vagy találkozik egy másik fajta tatárral. A folyó melletti városokban a különféle népekből egy-egy példányt mindig ki lehet szűrni... Amelyik tartja velük az összeköttetést. Tehát úgy keverednek a népek, hogy az ember szinte nem tudja követni. Van, ha itt a mongol határon találkozom egy jakuttal. Az vajon melyik részen lakik az Ob folyó mellett? Annak idején köteles volt például, hogy 1000 kiló halat behozzon, vagy kétszáz darab prémet behozzon. Vagy jaktehnúst, ezeket a jakokat levágták, felvágták, és hordókba rakták, sós vízbe. S mi is vártuk, hadifoglyok, hogy érkezzenek karavánok. Mert kaptuk tőlük ezeket a büdös fekete húsokat, de mikor elvágta, belül piros volt, s jó volt. S azt ők hozták, az ő munkájuk segített bennünket, hadifoglyokat is... A nyenyecék Novoszibirszkbe rendszeren behordják az edelt, amit Észak-keletről, Észak-nyugatról be kellett hozniok. Ki volt jelölve számukra a kötelező mennyiség, amennyit kinek-kinek – a vadászterületéről – be kell hordaniok s be kell szolgáltatniok... (VáA)

Ázsiában ami történik, nemcsak jelenség... Tragédia is ez. A nagy szláv tenger, a nagy orosz tenger mossa egybe a nyelveket, olvasztja egybe a népeket.

Óriási népkavarodás van Ázsiában... Kavarodik az őslakosság, a betelepettek, a száműzöttek... Sztálin egész népeket telepített át... (VáA)

Azt mondja egy: Ukrajnából került oda Ázsiába. Ukrajnában volt vagy hét vagy nyolc hold földje, s eladta drágáért, Szibériá-

ban meg kapott három rubelért egy hold földet az államtól. Aki szeretett dolgozni, gazda lett, nem volt gazdánál kozák egy se. (GeJ)

Aki a Kaukázusban cserkesz volt vagy oszét, itt, Szibériában már orosz lett belőle. Kiszakítva a természetes környezetéből mindenki sokkal gyorsabban veszti el nyelvét, identitását. Egy legenda terjeng arról is, a csöböröcsöki magyarokat, akiknek a múlt században még virágzó településük volt „Tatárországban”, a Dnyeszter mellett, Vlagyivosztok mellé telepítették át... Vajon igaz? Szibériát – nem számítva az ott élő népeket – már a cár idején száműzöttekkel s telepésekkel népesítették be... Ezek, vagy ezeknek a leszármazottai alkották egy jó nagy részben az orosz lakosságot...

Édesanyámék cserkeszek voltak. A nagyszülei innen, a Kaukázusból származtak, s valamiért internálták őket Omszk környékére, s így telepedtek meg Szibériában... De ő már ott született. Lehet, még szülei is ott születtek... Omszkban ismerkedtek meg, s ott házasodtak össze édesapámmal. Cserkesz-oroszok voltak ők... Cserkeszek, nem oroszok. A haja tiszta fekete volt. Az oroszoknak pedig olyan tiszta fekete hajuk nincs. Éppen úgy, mint a németeknek sem. A németek is mind szőkék! Ott Szibériában átvedlettek oroszoknak.. Otthon már csak oroszul beszéltek... Nem is tudott ő másképp... Nem igen beszélt se anyjáról, se apjáról, a nagyszülőkről, semmit sem. Nem tudott beszélni... Fájt neki! Csak most, amikor meghalt volna, akkor készült örökké, hogy megy haza Szibériába... Azelőtt már olyan két héttel, három héttel megkezdte, s állandóan otthon volt, ott volt Szibériában... Mikor halt meg, akkor is avval búcsúzott el. Szervusz Szonja! Dehát itt, Barátoson Szonja-féle nem volt! (PoA)

Volt egy tanító, az ki volt internálva Szibériába. Pedig családja volt, két gyermeke, ott kellett hagyja őket, elinternálták. Hogy miért, nem mondta meg soha. Ő jobban tudott beszélni, vele értekezgettem, vele vásároltattam, ő vett nekem ruhát, megmondta, ennyiért vette. Így lett civil ruhám, általa. Ő is szeretett engemet, mert fel-felkeresett. Mint internáltak ott kellett élnie Szibériában, nem volt szabad visszamennie. Többen voltak kiinternálva, azért, hogy szaporodjék a nép. Hely elég van, csak nép nincs. Hely akkora van, hogy mondom, 300 kilométerre van egyik falu a másiktól. (ÁbJ)

Nem! Már nem beszéltek nagyanyámék az őseik nyelvét... Ők már oroszok lettek. Pedig nem voltak oroszok! (PoA)

Vannak büszke, tartásos népek, magukat őrző népek, s vannak erőtlenekek, pusztulók...

Az örmények érdekes emberek. Törpébbek, barnák, fekete szeműek, a nők nagyon szépek, kreolok, legtöbbször nagyon dús hajzata van. Olyan nővel is találkoztunk, akinek majdnem földig ért – két ágba befonva – a haja, nem is egy, több volt ilyen. Nagyon rendez, csendes alakok. Olyan simulékony alakok, olyan rendez valakik. Nem durvák, nem hangosok. Giorgjevszkben az ember bement a bazárba, s csak csodálkozott, hogy milyen különböző embertípusok vannak, jönnek-mennek ott! Mennyi nép, mennyi egymástól különböző karakter! (PaB)

S a mi rokonaink... De kik a mi rokonaink? A szaktudomány legtöbbet a vogulokról és osztjákokról beszél. Pici, maradék népek, pusztuló, kihaltó fajták. Elmúlásuk – mint minden elmúlás – valahol tragikus... Foglyaink talán már nem is találkoztak velük... Vagy mégis? Lehetséges! Csak emlékezők nem kerültek...

A magyarokat szerették, mindenhol szerették. A munkában, mondom. Ha már vengrij [magyar] volt, volt amelyik azt mondta, földiek vagyunk! Hogy valamikor mi is ott voltunk. (KoS)

A kirgizek azok rokonnak tartották magukat. (VáA)

A tatárok s kirgizek segítettek minket leginkább. Rokonszenveztek velünk. Mondták, ők s a magyarok valamikor vérrokonok voltak. A fejnek azt mondja: fíj, a karnak kar, – csak ő gyorsan mondja. Bárhol került rá alkalom, a tatárok s a kirgizek mindig segítettek rajtunk. Akárho! Bízunk bennük... És hogy pártoltak a kirgizek, mikor visszamentünk a falujukba. Éccakára visszakerültünk. Megmondtuk a civil házban: ha el tudunk szökni, visszajövünk, a szalmarakás alatt a kertben, ott kaptok meg. Persze a fehérnépek reggel jöttek ki a kertbe, én a szalmakazal alatt voltam, meg volt beszélve, szalmát vet a szekérbe bele, én a szalmakazal alól addig nem bújok ki, viszek egy öl szalmát a kezemben, ő egy villa szalmát hoz utánam, s mint egy disznóra, veti

reám. Egy öl szalmával feküdtem a szekérbe, a másik öllel villával vetette reám, s ült fel a szekérbe, s úgy jött aztán haza. Úgy kerültem én oda vissza, míg hazakerültünk. Sok tatár falu volt ott, olyan tatárt is ismertem, hogy a község bírója volt... Vannak tatár faluk 50-60-100 gazdával, 20-ból, 30-ból összeállítva. De mind odatartoztak. A kirgizek pedig úgy élnek, sivatagban kint, földből csinált házakban, nagy sivatagokban, ahol nincsen közel semmiféle falu. Olyan vad módra éltek mind. Tevét tartottak, kecskét tartottak, tehénfélét nem tartottak, lótejet, szóval kancatejet ittak, lóhússal éltek, hízlaltak rendszeren lovat, levágták, mint itt, errefele a disznót, s ők avval táplálkoztak. Kancatej, kecsketej, lóhús, ez volt az ő eledelük. Ezzel éltek. Bő gatyában jártak. Olyan kirgiz is volt, hogy öt-hat fehérnépe volt, a feleségei, de nem dolgozott a kirgiz semmit, csak parancsolt nekik, mint valami szolgálknak. Ameddig akarta, tartotta őket, s ha nem akarta, vagy nem akarta tovább tartani, vitte, s adta el. Így mondták, mert minket nem engedtek közel. De arról lehetett megismerni, kivitték ők a kirgiz piacra, a fiatalabbcskák le voltak elől festve, erről tudták, ez fiatal. Az idősebbek nem. Megvolt a körmek festve, az idősebbeknek már nem volt. Ő vett egyet, mert le van a fejk takarva, s nem látta. A fejk le volt takarva, s ott kuporogtak, mint a kasba a pulyka vagy a tyúk. Odamegy egy kirgiz, s beszélgetnek ők, az ő nyelviken, fogja meg, s viszi. Az már el van adva. Le van függönyözve, csak olyan, mint a lutri. Hogy milyen lesz, nem tudod. A körme ha festett volt, tudta, hogy ez fiatalocská. Nem tetszett neki? Vitte, s adta el újra. Ilyen életet éltek ők... Összetalálkozik két utas, két idegen. Összetalálkoznak, s hogyha ők akarnak beszélgetni, megállnak. Nem gyalog járnak, lóháton vagy teveháton. Púpos teve háton. Megállnak, leszállnak, de nem ülnek le a fenekükre, lekuporognak, elbeszélgetnek napok hosszat, ha kell. Nem cigarettáznak, hanem visznek a zsebükből ki ilyen kicsi kerek üveget, abból vesznek ki valami port, megkoppantsa a körme hátára, akkor megkínálja a vendégbarátját is. Az is úgy csinál. Mikor találkoznak egyik a másval, ez a köszönet. Így fogják meg a kezüket egyik a másiknak. Mikor mennek el, akkor is evvel köszönnék. A saját arcukat, mindegyik magának, simogatja meg. Mondjuk mi találkozunk ketten, így csinállok én is, s maga is. S mikor válunk el, akkor is. A kezét az egyik a másiknak megfogják, s úgy. Aztán hogy beszélgetnek! Nagyon sok beszélgetni valójuk van! Meg lehetne tanulni, de nem lehet megtanulni, ha csak egyszer-kétszer van ott közöttük az ember. (TóGy)

Az Ural-hegységben voltunk a vasútnál, s a kirgizek is ott voltak a vasúti munkára. Több találkozásunk volt, mentek ők is

mint mi. Azok havi fizetések voltak. Nagy sivatagokban voltak, pénzért elmentek. Tudtak oroszul is beszélgetni, értekeztünk úgy, ahogy tudunk, azok kirgizül beszélgettek, s mi bizony sokszor ki is nevettük őket... S kérdeztük tőlük, ezt hogy hívják, azt hogy hívják, s mondták. Emlékszem vissza, az almának úgy mondták, alme. S jónak jahsi. Ami nem jó, dzsama. Ami jó, jahsi. S így foglalkoztunk egy kicsit velük. Amikor vasárnap nem dolgoztunk, ők érdeklődtek a magyar szavak, s mi a kirgiz után. Kíváncsiak voltunk egymásra. Ők gyorsan beszélgettek, berbeteltek csúful... A régi ősoroszoknak az volt a szokásuk hogy narogod, zovodni [népi gazdálkodás] kenyér, dinnye s csája, evvel éltek. Nem törődtek ők hússal. A tatárság kecskét vágott, disznót nem evett. A tatár, ha a disznó bement az udvarára, kikergette, s még azt a fát is, amivel hajtotta, utána dobta, nem hozta vissza az udvarára. Kaszáltak, este nem ment haza, a kaszát – akármilyen messze volt – nem vette a vállára, mint itt nálunk felé. Mint egy zászlót, úgy fogta mind a két kezével, amíg hazaért. Bámultuk őket. A tatároknak rendesen egy asszonyuk volt, ha családosok voltak, rendesen gazdálkodtak. Ezek a kirgizek nem gazdálkodtak. Olyan elmaradtak voltak, semmiségből éltek. A tatár falukban voltak olyanok, rendesen termeltek fűvet, tevé is tartottak, de nem olyan nagymértékben. Megjegyzem, a tevé olyan vegyes állat volt Oroszországban, ott Ázsiában, mint a ló vagy a tehén. Őkröt nem tartottak. A tevé volt az igavonó állat, ha pakkot vittek valamerre, arra csomagoltak fel, az aratógépbe tevéket fogtak be, három tevé, vagy három ló vitte az ekét, az aratógépet. Tevével s lovakkal dolgoztak. (TóGy)

Voltak olyan népek, én nem is tudtam róluk, s azt mondták, hogy ők a mi rokonaink. A cserkeszek például... S a mongolok is szimpatizáltak minket. (VaI)

Ott rengeteg fajta nép él. Ilyen meg ilyen nemzetiségű... A tatárokat azért jegyeztem meg, hogy egy tanárnál dolgoztunk. Akkor aztán leültetett, s elmesélte Petőfit, s elmesélt mindent, s azt mondta, hogy „mi a magyarokkal rokonok vagyunk”. Ezt jegyeztem én meg akkor ott, de különben egy kicsit olyan nehéz élet volt, mert a gyermekei – volt három gyermeke ennek a tanárnak – mentek ki az utcára koldulni. Hol innen, hol onnan csurrant valami, adtak. Egy-egy jólelkű ember inkább megvonta magától, s annak a koldus gyermeknek adott egy rubelt vagy valamit. Petőfi nevét említette, s elvitt a múzeumba, ahol Petőfinek a kéziratát megmutatta... (PoA)

Annyi idegen nyelvű nép volt ott! Voltak törökök.. Minket távolítottak tőlük... Távolítva voltunk mi tőlük, nem igen engedték velünk beszélgetni. (TóGy)

Szárdok is voltak ott, baskírok, mindenféle volt. Törökök, tatárok, minden. A tatárok igen, azt mondták az oroszok is, mikor jött hozzám valami magyar fiú, ismerősöm a faluban, hát hallgatták, ahogy mi beszélünk magyarul, azt mondta mindjárt az asszony: Tak govorityez, kak tatari! Úgy beszél, mint a tatárok! A tatár majdnem úgy beszél, mint a magyar. Csak az e és a r hangot használják jobban. Szerettek is a tatárok. Aztán a lengyelek... De azokat internálták oda... Került egyszer egy lengyel őszi munkára. Az is mind azt mondta, testvérek vagyunk. A baskírokkal is beszéltem, a finnek is s ők is azt tartották, hogy Ázsiából kijöttek a magyarok, azt mondták, hogy hét nemzet jött onnan el. Aztán megállottak Oroszországban, s erre-arra maradoztak el. A magyarok meg nem álltak meg, míg nem jöttek Magyarországra be. Ezt ott hallottam. Ott, mikor az Uralban voltunk... Na lássák, azt mondta, ahogy hajtottuk az Ural folyón a fát, lássák, itt jöttek ezen a folyón át a magyarok. Hét eszten-deig utazták át az Uralt, míg gyalog átutazták. Több helyt megállottak. Megállottak, hogy legyen miből éljenek, míg jöttek onnan... Úgy hívták azt, ahonnan a magyarok eljöttek, hogy Szittyá ország. Szittyó-ország... Ezt egy szabadkai fogolytársam mondta... Annyi volt a nép, hogy már nem fértek.(GeJ)

Voltak cseremiszek is, nem tudtam beszélgetni velük, de mondták, hogy ezek cseremiszek – ők ott Azerbajdzsán mellett laknak, ott a hegyekben –, az ott hegyes rész, ilyen kecskepásztorkodással foglalkoznak. Törpe, szőke, mozgékony, élénk, kékszemű emberek. Mind próbáltunk velük szót érteni, mert tudtuk, hogy rokon nép a magyarokkal... (PaB)

Ott vannak az ujugurok... Azok is sokan vannak... Azt mondják, hogy ők a magyarokkal rokonok. Az országuk is Dzsungária. S azt mondják, hogy a magyarok nekik egy előőrseik. Az avarokéval talál az ő véleményük. Az avarok is azt mondták. Hogy a magyarok nekik egy előőrseik voltak. Mondták, hogy: „nem vagyunk Ázsia népe, nekünk van egy előőrs népünk már több mint másfél ezer év óta él Európában. Ezek a magyarországi elődeink... Nekünk már rengeteg elődünk van Európában. Például azt mondja, hogy a kunok. A kunok is testvéreink nekünk... Ők is átjöttek Európába! (VáA)

Mikor körbeülök a tüzet, akkor ünnepélyesen egyformán étkeznek, egyformán beszélgetnek. A tiszteletet megadják a törzsi főnökeiknek nagyon. Ez érdekes. S adnak nekik ilyen bizonyos szép ékszereket, amit gyűjtenek, például kavicsokat, amiből gyöngyszemeket csinálnak. Vagy a sapkájuk szépen ki van varrva. Eppen mint a kalotaszegieknek. Ez általában a közép-ázsiai türköknek nagyjából ugyanaz a szokásuk, mint a kalotaszegieknek. Na, ezt nem tudja senki... Nem mondja senki, pedig úgy van! Ugyanúgy gyönyörű hímzett ruhájuk van. Ugyanaz, mint a miénk. A színek is... Mikor az ember néz egy román hímzést, egészen más... Kék, sárga, minden. A magyaroknál simán megy át az egyik szín a másikba. Ugyanúgy van náluk is. Pentatonikus a zenéjük. A rengeteg zenetanár mind azt mondta az énekeikre is: Ne, a mi csángóink ugyanezt éneklék! Pentatonikus nótákat, pont ezzel az ütemmel. Voltak fogolytársaim – egy Mátéffy nevű, s egy unitárius pap – azok gyűjtötték, s állandóan kottázták az énekeiket... A csángó is pontosan úgy éneklé: Madárka, madárka... S a törököknél ugyanaz. Jellegetes a hanghordozásuk, a dallamvitelük... (VÁA)

Aztán találkoztam finnekkel. Ez a nő kórházban volt. Mind próbáltam beszélni vele valamit, de nem lehetett. Oroszul beszélgettem, egy kocsival utaztunk egyszer, s mondták, hogy finn a nő, mind beszélhettem vele, de nem is lehetett, nem akarta firtatni, hogy ő finn... Egyetlen szót se lehetett kiszedni belőle... Félt szegény... (PaB).

Ami a kaukázusi és közép-ázsiai népeket illeti, többekben megvolt a rokonságtudat a magyarokkal. A kisebb kaukázusi népek, mint az oszétek, kabarok, avarok, karacsájok és cserkeszek büszkén mondták, hogy jól tudják, nyugaton él egy nagy rokon nép, a magyar! Szégyenkezve süitöttem le a szememet, hogy én bizony nem is tudtam a létezésükről, de a pár százézes, tízezres népek szemében a tíz-tizenöt milliós magyarság léte nagy országot sejtetett. Érdekes módon még a kazahok tudtak a rokonságról, és kölcsönös örömmel fedezték fel az azonos vagy hasonló szavainkat. Ha pentatonikus dalt dúdoltam előttük, ők hasonlóval válaszoltak, ahol fel-felcsillantak a hasonló, sőt, azonos motívumok. Azt gondolná az ember, hogy a még ma is Magna Hungáriában élő csuvasok, baskírok számon tartanak minket. Akikkel lágerban találkoztam, nem mutattak érdeklődést, lelkesedést az esetleges néhai szomszédság vagy akár rokonság iránt... Az altáji tatárok sem vallották a rokonságot, de a „tatárjárás” ellen tiltakoztak, mert az a mongolok műve volt, s mondták, őket is megritkították, leigázták. (RÓJ)

Népek... Terjeszkedő népek... Kis, vesző népek... Rokonaink...

De nemcsak a kis népek, a százmilliós japánok is nagy-nagy melegséggel közeledtek hozzánk, magyarokhoz.

Nagyon jó barátságban voltunk. A japán tiszték és a magyar tiszték ahol csak lehetett, mindeniütt együtt voltak. Érdekes, a németekkel nem barátkoztak. De a magyarokkal állandóan. A műveltsége is a magyarnak s a japánnak valahol megfelelt. Megjegyzem, nagy tévedés, ha valaki azt hiszi, hogy a németek valahol felénk csúcsosodtak. A népműveltség – nem az, hogy civilizáció, könyveken keresztül való műveltség –, a népi műveltsége, az elemi műveltsége a magyaroknak sokkal magasabb volt, mint a németeknek. Mind a tisztikarnak, mind a legénységnek, sokkal, de sokkal magasabb. Össze sem lehetett hasonlítani. Az egyszerű magyar baka amikor leült, kiterítette a kicsi terítőjét – akármilyen helyzetben volt –, és akkor vette elő a tálat, kenyeret, villát, akkor evett, utána megmosta, akármilyen hideg volt, hóban, bárhogy, visszacsomagolta. A közönséges német baka nem! Ilyenkor, ilyen helyen mutatkozott meg a magyarság természetes műveltsége. Mi – s a japánok is – természetes műveltséggel rendelkezünk, a németiség civilizált volt. A kettő között nagy a különbség. A japánoknál ugyanaz volt. A japánok ugyanúgy viselkedtek, mint a magyarok. Ugyanúgy! Még a felszerelésük is hasonló volt. Szokásuk, mindenféle. (VÁA)

Jöttek le hozzánk minden este. Szerették a magyarokat nagyon. Erősen szerették. Aztán futballoztak a mieinkkel. Jöttek le játszani. Az oroszokra köptek, azt mondták, erősen nevetlenek. Nem ették meg, amit adtak volna nekik, külön kellett főzzenek, s jobb ételt kaptak. Ahogy lehetett, úgy értekeztek velünk... Mondták, a magyar nép okosabb, s más, mint a többi nemzetek. Mert szeret sportolni, szeret dolgozni, s jól gazdálkodni. Olyan gépezetük volt, hogy az oroszok csak tátották a szájukat, nem tudták, mit csináljanak vele. Ismerték a gépeket, mind mondták, mutatták ott nekünk, ne, ez mind tőlünk van... (NaGy)

A szimpátiájukat számtalanszor megfogalmazták. A japán tiszték mondták, hogy Japánnak az északi részén annak idején valamikor, amikor még a kínai birodalom nem volt kifejlődve, hanem Kínának a mandzsúriai részén még hunok laktak, hogy a hunokból származik egy óriási nagy törzs, amelyik japán északi részén telepedett le, s amelyik nem a japán karakterisztikákat viseli máma is, hanem hasonlít a mongoloid-magyar típushoz.

Mondták, hogy ők rokon népek velünk. S ha ők Európába jönnek, az nem sárga veszedelem lesz, hanem olyan sárga féle felszabaldítás... (VÁA)

Ki mondja meg, hány nép is élhet Ázsiában? Talán senki... Maradjunk mi is azzal, hogy sok! Ázsia: népek tengere!

És ott, ott a népek tengerében ott voltunk mi, magyarok... Megjelentünk, és megdöbbenéssel tapasztaltuk, hogy ott több ezer év távlatából is nyilván tartottak minket, emlékeztek ránk. És mi szégyenkezve éreztük, mi tudjuk legkevésbé, hogy kik vagyunk. Hogy honnan jöttünk, s talán még azt sem, hogy miért vagyunk...

Amennyi népet értem! Annyit! Oroszokat, japánokat, mongolokat, cserkeszeket... A cserkeszek azok huncutok, az oroszok között sokan vannak rossz-szívűek is... De a legrosszabb nép a magyar. Ez sajnós. Az én tapasztalatom szerint... Az mindenkit összerontana... Sajnós, én is az vagyok, de hiábavaló... Azt tudom, egész Ázsiában nem kaptam olyan népet... S Európában sem... Cseh, román, minden más. Azok összefognak, azok összefogtak mindig, mindenütt. De amennyi népet én megismertem, a legrosszabb nép önmagával szemben a magyar. Mert széthúznak, egymás ellen vagyunk... Önmagunknak vagyunk az ellenségei... Elromlottunk! De ezt ők, azok a népek nem tudják... S szerettek, még mindig szerettek minket. Mint testvéreiket... (VAI)

JÖTTEK A VÖRÖSÖK...

Jöttek Leninék, Trockij s Kerenszkij, s felbújtatták a világot. Én aztán otthagytam a gazdámat, mert a bakról le akartak verni. A bojérnak 130 tehene volt, aztán ahogy engem megismert, puskát adott a kezembe, úgy jártunk. Lenin és Trockij összeduvasztották a helyzetet... Elvettek mindent. (FeI)

Mondták, hogy Svájcból jött haza Lenin. Svájcból ő meg tudta szervezni, hogy Oroszországban kik legyenek a vezetők, hogyha kitör a forradalom. Ő szervezte meg. Trockij is ott volt. Trockij, Lenin, Csicserin, ezek voltak a vezetők, a szervezők. Csicserin az vasúti miniszter volt, ilyesmi. Trockijról nem tudtam többet, falun töltöttem az időt, nem tudtam, hogy ki kicsoda, micsoda. (GeJ)

Igen... Jöttek Leninék, s elkezdődött a XX. század egyik legtragikusabb eseménysorozata. Megjelent a hatalmas cári birodalomban a „kommunizmus kísértete”. Megjelent, felborította a rendet, s mérhetetlen szenvedéseket zúdított előbb az ott élő népekre, majd az egész emberiségre.

Már odáig is a nép zúgolódott és mozgolódott, a bányákban, pláne jobban mozgolódtak, míg aztán elterjedt a városi nép s a diákság körében is. A diákság nagy erőt, nagy lendületet adott a munkásságnak. De azok hogy csaptak, hogy kapcsolódtak bele a forradalomba? Annak idején az államhatalom a diákságot fölmentette a katonáskodás alól. Nem voltak katonakötelesek, s most pedig szorult a kapca, Kerenszkij, mikor leváltották a cárt, ő vette a kormányt a kezébe, s mikor ő lett a vezető, berendelte nemcsak a diákokat, a nőket is egy bizonyos korig. A diákság nagyon-nagyon mozgott, összekapcsolódtak a munkássággal és harcba kezdtek. Lemondásra kényszerítették a cárt... fegyveres erővel, s aztán minden hullámosan terjedt tovább. A városi helyeken állt meg jobban. Jöttek az európai részekről idegen légiók sok államból segítségül, tőlünk is voltak, Romániából. Ezekkel a harcot föl kellett hogy vegye a munkásság, és nekünk is. Azután kerültek a vörösök. Előbb csak tömegpárt neve volt, bolsevik. Azután lettek a vörös gárdák és a kommunista csapatok. (NéA)

A magyar hadifoglyok részben szemlélői, részben – kényszerhelyzet, szimpátia, radikális gondolkodásmód miatt – résztvevői, de minden esetben szenvedői voltak a forradalomnak.

Berezovkán akkor én éppen szolgálatban voltam, tejet hordoztam a betegek részére, 35-40 üveg tejet. Mentem reggel, mentem vásárolni, és láttam, hogy a nagy címereket dobja le a lágerőrőség. Az ajtón nagy címerek voltak, egy állott ott, leemelte, s dobta le. A földön taposták. Ruszki cár, mondták. Szaladtam vissza a táborba, mondtam a szobatársaimnak: Gyertek, itt forradalom van! Te, Kászoni, igen bátor vagy, egyszer már kimentettünk téged, hogy a tiszteket szídtad, most megint... Aztán agyonlövették a lágerparancsnokot, nagy parádéval temették el a temető szélibe. Egy egyéves önkéntes katona agyonütötte. Ez volt a jel, hogy Oroszországban mi történik. Rá egy hétre már jött, hogy forradalom van. Akkor dobták le a cári címet az ajtókról. És aztán a katonát, akit előbb ruhástól ástak el, azt kivették onnan, s nagy parádéval temették el, s az orosz tisztet tették, mint a kutyát, a helyébe. (KáG)

Csak láttuk, hogy olyan szürke, darus ruhás emberek szállnak fel a vagonokba, s ott beszélgettek. Revolúció, revolúció... De semmiféle nagyobb esemény nem történt velünk. Moszkvába hoztak minket, egy külvárosba letelepítettek, karanténba, megfigyeltek... Moszkvában barna kenyeret adtak, Szibériában hófehér volt a kenyér. (KoK)

Sokan szinte csírájában látták, mint bontakozik ki, mint vesz erőt a tömegeken a láz, másokon a szorongás, a kétségbeesettség, a félelem, s mint kerül mindenki a kiszolgáltatottság, a bizonytalanság helyzetébe.

Előbb csak a bizonytalanság terjedt, a közbiztonság romlott meg.

Én elmentem akkor evvel a Kátyával. Bementünk az erdőbe, látom egyszer, egy ember agyon van verve, s egy nagy csataló mellette. Mentünk tovább, hát ott megint egy embert látok, hogy agyon van verve, s megint egy nagy csataló... Mikor a harmadikat megláttam, le van esve, ott egy kés volt. Oda le volt dobva. Mondom neki: Te, innét menjünk ki! Én nem szeretem itt a járást, jobb, ha kimegyünk a sík terepre. Mindjárt megnéztem azt az embert, késsel volt megölve. Kimentünk, s többet majálisra sohasem mentem. (ÁbJ)

Azok az oroszok összeszedtek 25 embert, nagyokat, tanárokat, kereskedőket, amelyik a cárt szolgálták, a cári laktanya teli volt cári katonával, az egy nagy kőkerítéssel volt körülvéve, azok

a civilek szénával, szalmával, tüzelő anyaggal körberakták, meggyújtották, s perzselték ki a katonákat onnan. Aztán megadták azok ott magukat. A tüzet behányták ezek a civilek. Civil halott is volt. (FaB)

A nép a maga módján értelmezte a forradalmat. Legtöbb helyen elkezdtek rabolni, fosztogatni, ingyen javakhoz jutni.

Legelőször a szeszraktárt törték fel, két és fél literes üvegek voltak, úgy hívták, hogy csetvety, azok tele voltak szesszel, a hordókban is volt szesz. Egy tiszt volt a parancsnok, a tisztet lelőtték. A katonák nem engedték, azokat is le-legyilkolták. Tél volt, húzták a szán után őket. Mikor megtisztult a helyzet, mentünk be mi is. Őt üveg ilyen litert vittem be a lágerünkbe, oda az istállóba. Aztán elástuk, a szeszt eltemettük. Az üzleteket kirabolták, kihánytak mindent oda az utcára, könyvesboltból, ruhásboltból mindent oda kihánytak, s meggyújtottak. A vörösek csinálták ezt mind. Bementem egy olyan üzletbe, megszólal egy magyarul: Mi kell, hadapród úr, mit vessek le? Mikor megkezdődött, úgy kezdődött, Kvalinszkban – ez bent volt a Volga partján, mert Penzáig mentünk vonattal, Penzán vonatra ültettek, s mentünk Kvalinszkba – a polgármestert megkötözték a nyakánál fogva, elvitték, követ kötöttek rá, s a Volgába belédobták. Akkor megválasztották a másik polgármestert. Láttad, hova ment? Úgy viseld magadat, te is oda mész! (FaB)

Amikor feltörték a szeszgyárat, volt ott a pálinka miatt a szeszgyárnál legalább kétezer ember. Kurgánban, ott volt a szeszgyár... Aztán osztották a földeket. Voltak törökök, tatárok, baskírek, kirigzek ottan, minden fajta. A kirgiz is, akinek kellett a föld, kapott. A falujától negyven vagy ötven kilométerre volt majdnem a földje... Húzott odébb. (GeJ)

Átjöttek a Volgán, s két napig folyt a harc a mi határunkon. Mi fent a malomból néztük a csatát, a fehéreknél egy kocsi volt, gyorstüzelő páncélkocsi, bement a vörösek közé, kilőtte magát, s elfutott. Ezt csinálta. Csehek voltak ott a fehéreknél, a vörösöknél magyarok. Ahogy eljöttek volt, hát ló kellett s szekér, vinni a lőszert. Az öreg azt mondta: én elmegyek, s te maradj itthon! Mondom: nem, én megyek el, mert én tudom, vissza is jövök! Na jó. Mikor a kapun kieresztett, azt mondja: Na, fiam, a ló is a tied, a szekér is a tied, hazáig meg se állj! Evvel csapott el. Ej, mondom, nem tudok én hazamenni! Na, megraktuk aládáját a sze-

kérnek, mentünk. Elmentünk a faluból. Addig mentünk, mezőn, országúton, ott tüzéség, lovasság, magyarok, olyanok voltak, hogy első osztályú mindig. A vezérem is olyan volt, hogy se írni, se olvasni nem tudott. Így hátráltak örökké. De szája jó volt. Egyszer mondom neki: eressz engem haza! Nem látod-e, mennek haza a cimborák, engedj haza! Hát – azt mondja – nincs-e jó dolgod? Mondom, jó van, de mégis haza kéne menni! Egyszer csak azt mondja: Mehetsz, elengedlek. De igazolvány kell, mert visszahoznak. Meg is adta. Estefelé volt, de én elindultam. Me attól féltam, hogy visszatart. Azt se tudtam, merre menjek. Lovam jó volt, az igaz. Én a gyeplőt felakasztottam a rókincába, s magamat a lóra bíztam. Lemájnak hívták. Na, mondom, Lemáj, vígy haza! Akkor éjjel jöttünk, s másnap egész estig. S akkor megint másnap hajnalra értünk haza. Úgy, hogy messze voltunk. De én gyeplőt nem fogtam, csak akkor, amikor megettettem s megittattam, s elcsaptam, menjen. Ködös idő volt, s látom fénylik a víz. Megállítom, kezdek nézelődni, hát honn vagyok. Na, mondom, megjöttem. Érdeklődtek, hogy lesz, mint lesz. Jaj, mi lesz? (BiM)

És öltek... Öltek... Sokszor értelmetlenül, nem is tudták, hogy miért. Csak hulltak, hulltak az emberek, s az ázsiai télben ott is maradtak a halottak az utak szélén...

Mikor tavasz lett, az úton akkor lehetett meglátni, hogy mennyi ember hullott el a télen. Hát elesett, ott volt, tavaszig ott volt, míg a hó elment. Tényleg ott volt. A város utcája tiszta emberből állott, úgy, mint a kéve, annyi ember volt elhullva a város között. Minden utcában. Ott telelt mindenki, ahol leesett. Ment rajta keresztül szekér, minden. Szánok, mert szekér nem járt télen. A hó ott erősen nagy. Semmi, még különözet sem volt, nem lehetett tudni, hogy fehér volt-e vagy vörös. Csak meg van halva. Akkor összeszedették. Aki a piacra kiment ember, meglátták, annak muszáj volt egy embert kivigyen a temetőbe. Én is úgy voltam, hogy megfogtak, hogy ki kell vigyem. Egyet megkötöttem, a lábát a nadrágszíjjammal, s vittem kifele. No, még egy leány éppen ott volt, olyan kisasszonyféle volt, hát az is húzta volna, de nem is bírta, még oda közben állottam, a kisasszonynak is segítettem bal kézzel, s a kisasszonnyal ketten két embert kivittünk a temetőbe. Aztán ott nem jöttünk vissza a piacra, mert amelyik visszament, azzal még vitettek, hanem megkerültük a piacot. Hogy hány halott volt, nem is tudom, nem számítottam, csak kimentem, az a kisasszonyforma az odavaló volt, s az engemet

húzott, hogy menjek vele, ne menjünk vissza a piacra, s az aztán elvezényelt ingemet, mert az igazat megmondva nem tudtam volna kimenni, de az odavaló, jekatyerinburgi volt az a leány, s az kivezetett, aztán kérdeztem, hogy hát merrefele kell menni a dohánygyár fele, mert ott lakott a csizmadia, akinél voltam. Voltak foglyok is közöttük, mert a fogoly azért ment, hogy megfizették. A csehek fehérek voltak, magyar a csehek között egy se volt. Csak a csehek nagyon jól összetartottak. A németek – itt nálunk vannak a svábok –, na, ezek a csehekkel tartottak... (ÁbJ)

Lenin hol itt bukkant fel, hol ott! Szinte mindenütt ott volt. Sokan látták, hallották a szónoklatait, lázító beszédeit.

Jekatyerinburban volt Lenin, s aztán ott láttam meg, mert kimentem, hogy na, hogy gyűl össze a nép. A kíváncsiság kivitt. Kimentem, akkor szabadra engedték a foglyokat. Kimentem, s mondták, hogy ne, ez Lenin, ne, ez Lenin. Állvány volt deszkából csinálva a piacon, s úgy beszélt. De hogy mit beszélt? Oroszul nem tudtam, csak kicsit. Nem is hallgattam, csak megnéztem, s avval mentem vissza a munkahelyemre. Közel nem voltam, csak az alakját láttam, hogy milyen jó nagy ember, s mondták, hogy börtönből szabadult ki. Börtönből jöttek ki, s ezek, akik vele vannak, mind börtönből jöttek. Volt olyan öt-hat ember, s volt kiabálás is. Éljenzés. Egyebet nem tudok erről mondani. A város kigyűlt, tényleg, kigyűlt a város. Akkor léptek a Lenin pártjába, akkor nap. E pediglen, mondjam, milyenkor volt? Novembernél még hamarabb, októberben körülbelül. Mert már hidegecske volt. Összegyűlt a sok nép, ígérték a sok pénzt, s milyen az ember. Egy része azt sem tudta, isszák-e, eszik-e ezt a bolsevizmust, csak ment a pénzért. Voltak olyan emberek is ott, ahol mi dolgoztunk, ő semhogyan dolgozzék, inkább elmegy. Én pedig azt mondtam, én már nem megyek. Még abban az esztendőben is, amikor kitört, egyik nap fehér párt volt, a másik nap veres párt! (ÁbJ)

Elment éjjel a frontra, nem félt semmitől, kiment a frontra, megtudakolta az őrtől, kérdezte az őrt, mikor állította meg: Sztoj! Állj, ki vagy? Sűgta halk hangon, hogy ja Lenin! Akkor az ölelgette magához, megkérdezte, hol járt, mint jár, s mehetett tovább. Ilyen ember volt. De máma már nem az az elv, ami volt Leninnek. Lenin tényleg a munkás embert pártolta, előtte mindenki egyforma volt. Baskír, kirgiz, tatár, nála mindenki egyenlő volt. Ha valaki megcsúfolta, azt bejelentették, s Lenin eltetette az olyant azonnal láb alól. Lőtték agyon! Gyűlölte ezt vagy azt,

tette az olyant el azonnal láb alól, lőtték agyon. Nem szabadott gyűlölni, mindenki testvér volt. (GeJ)

Amikor kijött Szibériába oda szónokolni, akkor láttam. A városi színház ereszén, ott szónokolt. Aztán eltűnt onnan, s kész volt. Többet nem láttam! Ott volt merénylet is ellene. De azt én nem láttam. Azt mondták, hogy egy nő lőtt rá! De én azt nem láttam, nem tudom, hol volt. Csak úgy hallottam, mint amikor pletykálnak. (PoI)

Lenint és Trockijt ismertük, Sztálinnak nem volt ismert neve. Trockij volt a forradalmi elnök, Lenin pedig a politikai elnök. Képekről nehéz megkülönböztetni őket, mind a kettő kis szakállat viselt, s sovány képű volt. Nem voltak nagyok. A fegyelmire Trockij nagyon érzékeny volt. Mert ha Trockij nincs, akkor a vörös zászló lemaradt volna... Én nagyon ismertem őket. Sokszor hívtak be Moszkvába gyűlésre. Minket nagyon tiszteltek, mikor Ázsiából, Szibériából behívtak beszámolóra, minket külföldieket erős fegyvernek tiszteltek. (NéA)

Nem volt magas ember, szakállas ember volt Lenin, beszélt velünk, de mi nem értettük. Odajött hozzánk látogatóba, Ibrikbe, odajött. Csak egy pár szót szólt, hogy viseljük magunkat nem tudom hogy. Volt egy bodoki legénységi egyén, az már jól tudott oroszul, s mondotta, hogy hát álljanak be a vörös hadseregbe. Lenin mondotta, mert nekünk is mondotta, de én nem értettem meg. Az azt mondta, hogy ő nem, mert haza akar menni! Lenin erre, hogy hazamész, mihelyt itt vége lesz a játéknak. Hazamész! De a fiú: Hej, addig baj van! A Bog megsegít! Úgy hívták ők az Istent, Bog. A Bog ha megsegít, hazamegyek én hamarabb! (FaB)

A foglyaink mit tehettek ebben a zűrzavarban. Harcedzett katonák voltak, szükségük lett volna rájuk a vörösöknek is, a fehéreknek is, hiszen ahol fegyverek ütköznek össze, ott minden ember számít... Kezdetben úgy tűnt, hogy a vörösök engedékenyebbek.

Mikor a kozákok vették át az uralmat, lezárták a fogolylágert. S mindenféle le volt zárva. Mikor a vörösök jöttek, akkor nyitva volt minden. Mehettünk, ahova akartunk. Egyszer összetalálkoztam bátyámmal. De én se néztem meg, hogy Gyula bátyám, s ő sem, egyik a másat akkor ott nem leskedtük. Voltak domokosiak, a vöröskeresztes kórház mellett volt a láger, abban. Azok kiál-

tottak oda a kapuba. Sapkájukra rá volt írva: 24-es honvédek!
A 24-es honvédek Szeredában voltak. Maguk hova valók?
– kérdeztem tőlük. Domokosiak! De ezek már ismertek engem.
A nevemet is tudták. Maga dánfalvi? Az! Ne, azt a rossz lovat is
dánfalvi hajtja! S hát a nevét tudják-e? Igen. Antal Gergő. Ki-
csoda? Antal Gergő! S már kiabálnak is utána. S jött bátyám,
már tudta, hogy én vagyok. S megismertem én is... Megálltak az
oroszfehérnépek. Mi van itt? Mi van itt? S mondták, hogy ne,
két testvér most találkozott. A fehérnépek, akiknek a harctéren,
ott volt valakijük, sírtak. Sírtak a fehérnépek! (AnG)

Szorították ott is az embert, hogy álljon be a vörösökhöz, a
hadseregbe. Szorították. (GeJ)

Akarták, hogy legyünk katonák, én azt mondtam, katona nem
leszek, katona voltam, fogoly lettem, s én nem leszek katona,
akármekkora fizetést ígérnek. S nem lettem katona... (ÁbJ)

A vörösök szerették a magyarokat. Számtalan esetben a na-
gyobb erőt pótolták, ahol nagyobb támadást kellett csinálni, ott
aztán együttesen is csináltuk. Egy pár nagyvárosban már voltak
magyar alakulatok. Ott szolgálatot tartottak, meg voltak bízva
bizonyos ténykedéssel, erős erővel voltak, fegyveres készültsé-
gel. Szervezett egységbe tömörültek. (NéA)

Én úgy lettem vörös katona, hogy mikor bejöttek a vörösök,
hát mi az őrséget is tartottuk a kórházban. Mikor jöttek, egy
csapat hat ember volt, s egy tiszt vezette. Hát amelyik a kapunál
állott, magyar katona volt. Azt mondta: Álljatok meg, ide nem
szabad senkinek bemenni. Bolondok háza volt. Azt mondja a tiszt:
Hát te ki vagy, fiam? Én – azt mondja – itt őr vagyok! Na, azt
mondja, mától kezdve mi leszünk a parancsnokaitok. Mi fogunk
nektek parancsolni, s végezzétek tovább a szolgálatot! Nem volt
semmi baj, bejöttek, átvették a kórházat, s elmentek. Mikor az
idő telt, visszamentünk a kadétiskolába, ott volt a tüzérezred,
oda volt behelyezve. Kaszárnya lett belőle, a műhelyt újra felál-
lítottuk, adtak mellénk patrulokat, akik vezettek minket, elmen-
tünk a kaszárnyába, a gépeket összeszedtük, összeszereltük,
felállítottuk a műhelyt, s dolgoztunk tovább. Piros cérnával. Ott
is vezető voltam, a műhely főparancsnoka. Én adtam ki a mun-
kát, én vettem fel a munkát. (PoI)

Mi inkább az orosz kommunistákkal tartottunk. Sokakat elvit-
tek, köztük barótiakat is, önként jelentkeztek a Vörös Hadsereg-
be. Lehet mondani, akik munkások voltak hazulról, az ilyenek
mind beléptek a Vörös Hadseregbe. Volt egy Bokor nevű fiú,

egész a generálisig vitte a rangját. Később meghalt ott Szibériában. Mint vörös katona halt meg. (KáG)

Mondták nekünk, hogy a fehéreket le kell törni, változtatni kell a helyzeten. De mi azt mondtuk, ha egyszer elvettétek a fegyverünket, nekünk élet s halál között többet puska nem kell. S nem fogtunk fegyvert mellettük. Így naponta alig két kanálnyi ételt adtak, hogy kényszerítsenek rá, fogjunk puskát, de mi nem fogtunk. (CsGy)

Ezek a magyar vörösek, mind alföldi fiúk inkább. Kapták a pénzt mindjárt. Mi, erdélyiek inkább sanyargatásban voltunk addig is... Ezek a magyarok nem! Az éhezéssel nem, kaptunk, csak 8 deka kenyeret egy napra, s egy két decis csupor hallevest, egy kockacukrot a teához, s másnap délig nem kaptunk semmit a lágerben. A forradalmárok mindent felfaltak... Moszkvának kétharmada rendőr magyar volt. Magyar rendőr... Az Ural hegységben volt az a városka, ahova az uradalomból elvittek 18-ban a vörösek... (VaI)

A forradalomkor egy magyar különítményben voltam, az orosz vezetőség biztatására jött létre, alkalmas helyen, Tomszkban – az egy góc volt –, ott voltam fogoly. Magunkban, szabadon rendelkeztiünk azon a helyen. A vasútvonalat elzárta Tomszktól Novonyikolajszkig, így aztán ezt az ágat az idegen légió ostromolta. Ez volt a magyarok feladata: ezt az ágat lekapcsolni, nem hagyni haladni előre mindaddig, amíg nagyobb orosz segítség is jött. Aztán megérkezett az orosz segítség, Petropavlovszktól hajón jöttek, folyami hajón, megerősödtek a vörösök, az idegen légionistákat visszafojtották, nagy kárt is csináltak bennük, mert a legdurvább módon ment a mészárlás, a gyilkolás. (NéA)

Meg aztán a magyarokban bíztak... Hűségeseznek, becsületesnek tartották őket. Igen érdekes, Lenin is, s egy időben az ő legnagyobb ellenfele, a szibériai fehérek vezére, Kolcsák is magyar testőrökkel vette körül magát.

Szigorú védőséget kellett tartunk, mert csak magyarokat alkalmaztak védőőrségbe, nem bíztak az oroszokban annyira. Akármilyen zord idő volt, a védőőrséget tartani kellett a szabad ég alatt. Én Omszkban voltam több időt, aztán Tomszkban. Aztán Krasznojárszk, Irkutszk, egészen a japán határig. A végállomáson, ott is voltam. Nagyon sok helyt voltam mozgó állapotban is.

Beléptem a forradalmi seregbe. A forradalom kitörése Omszkban ért. A foglyok tudták, hogy mi történik. Titkos szervezet alakult meg, aztán mikor már jó erős volt a csoport, nagyon sok külföldi volt. Az ellenforradalmi seregbe a fehérek közé a szlávok léptek. A vörös gárdába a magyarok. Nagy táborok alakultak.. Mi szervezett egyének voltunk, később tehetség szerint kaptunk megbízatást. Úgy nevezték, hogy komiszáriát. (NéA)

Én ismertem Kolcsákot, ahol ő volt, a magyaroknak szabadott járni, de az oroszoknak nem, azoktól félt. Én személyesen ismertem, ügyes, magas ember volt. Bementünk az udvarára, ott voltak vele társalgók, bementünk hátra, ahol a hadifoglyok voltak, mert azok szolgáltak fel neki, az oroszoktól félt, abban az utcában járni sem szabadott az oroszoknak, csak a katonáknak. Félt, hogy valaki legyilkolja. (PoI)

Aztán a fehérek elől a vörösek minket hajtottak el. Onnan elvittek Irbitbe. Ott ismét laktanyába tettek, de volt ott legénység, nyolcezer fogoly, lágerben. Amikor bejöttek vörösek, elfoglalták a várost, minket kiállítottak az udvarban, s mindenünket kirabolták. Azt mondták, álljunk sorba. A legénységet már kivitték az állomásra, minket is kivisznek, el kell vigyenek, mert ha a csehek elfoglalják a várost, rosszul jövünk ki. Azok legyilkolnak minket. Pártoltak, de azért magyar őrizett minket. Az annyira őrzött, az istállónak két ajtaja volt, a két végén volt ajtó, nem engedtek ki, valami bajunkra sem engedtek. Azt mondta az egyik, ez teljesen lehetetlen, itt várni, hogy mit csinálnak velünk. Törjünk ki! S egy kiszökött, s ez a Karácsony, ez az udvarhelyi utána ment... (FaB)

Voltak olyanok is, akik a fehérek oldalára sodródtak.

Elvittek volt a frontra, Szibériába. A fehérek oldalára vittek. A vagonban dolgoztunk, mint suszterek. S mikor szükség volt, még ki is állítottak őrnek. A vagonunk úgy keresztül volt lődözve, éppen mint a rosta ki van luggatva. Valahogy nem talált, na. Mit mondjak? Nem talált valahogy. Nem mondom, na, mikor lőttek, örökké félreálltam. Nem állottam oda, hogy na, éppen lőjenek meg. (ÁbJ)

Így hömpölygött a tenger... Hömpölygött, s sodorta a sorsokat, sodorta az embereket. Elvesztek otthonok, elveszett a biz-

tenség, el az értékek, s el az életek is. A foglyok? Ha tudták, mentették a saját életüket! Mint ahogy ezt tette a tömeg, ezt tette mindenki...

Elvittek minket Szibériába megint. Ott szabadok voltunk, mehetünk, ahova akartunk, nem volt muszáj, hogy lágerba üljünk. Akkor még a kozákság dirigált jobban. A vörösök megtámadták a kis várost, visszaverték őket... Volt ágyújuk nekik is, mindenféle – de nem tudtak dolgozni vele. A vörösgárdistákat visszaverték, egészen a láger mellé szorultak. Látszott a falnak a temploma... A templomból lőttek a kozákok, géppuskával. Egy-kettő, a templomot verték az ágyúval. Aztán visszahúzódtak a kozákok. A vörösök falukon is raboltak, a gazdákat, a kozákokat rabolták ki, prédáltak el mindent, s utoljára nem volt kenyér... (GeJ)

Személyi biztonság nem volt, az utcán a golyók úgy süvítettek el a fülünk mellett, mint a harctéren. Párosan, magányosan járó embereket csak úgy lelőttek, agyonverték. Ilyen veszélyes időkben mindenki a fogolytáborba igyekezett húzódni. Épp így volt ez a fehér csapatok bevonulása előtt is. Aki munkán volt, bevonult a táborba. (Gál)

És ebben a hatalmas káoszban, bizonytalanságban elsatnyultak az emberi értékek, voltak, akik lealacsonyodtak, elaljasodtak, kivetkőztek még emberi mivoltukból is. Másokon a félelem hatalmasodott el. A védtelenek félelme, nyugtalansága.

Egyszer híre ment a városban, hogy a kínaiak fogdossák el a népet, a nőket, a gyermekeket, aztán kolbászt csinálnak belőlük. Hírül ment, s ezt suttogták, suttogták... Kint az állomáson várták a vonatot a katonák – voltak ott sátrak a forradalom alatt –, s elment a katona vásárolni. Hozta a kezében a húst. Jött a százados vagy miféle katonatiszt, az ő katonatisztjük, s azt mondja: Tudod-e, fiam, hogy ez emberhús? Az csak kimeresztette a szemét. Hol vetted? Ott, annál a kínainál. Hamar mentek, körülvették a kínai házát, a kínait lecsípték, s akkor aztán kínozták, mert túlságosan nem vallott, s így aztán megtudták, hogy ki, mi, összeszedtek valami hatvan kínait, aki mind benne volt ebben a bandában, amelyik emberhússal kereskedett. Fogdosták el a nőket s gyermekeket. S egyszer egy fiatal orosz katona sétált a feleségével, s beküldte egy kínai üzletbe, hogy vegyen neki cigarettát. A fehérnép bement, s nem jött ki, a férje hiába várta. Aztán bement utána. Bejött ide egy nő, azt mondja, hol van. Mert nem jött ki a

boltból. Tessék, ott a belső szobában van – így a kínai –, menjen be. Gyanúba jött, s nem ment be a férfi. Hanem kijött, s a rendőrséget mozgósította. Körülvették a házat, a boltot, a kínaiakat lefogták, s bementek, s hát az asszony már fel volt vagdalva. Egy hordóban a pincében már meg volt halva. S több emberhús, ilyen női hús, s mindenféle volt. No, aztán ezeket a kínaiakat lefogták, bíróság elé állították őket, s halálra ítélték mind a hatvanat. Felállították az akasztófát, s mind felakasztották őket... Aztán így szűnt meg az üzérkedés az emberhússal. A feleségem el akart menni, de nem eresztettem, hogy meglássa. Egyszer a barátnőjével kimentek, hogy nézzék meg, mert azt mondták, hogy a temetőben halomra vannak rakva a halottak. Tavasszal letették a harc után azokat, akik meghaltak. Kiment a temetőbe a barátnőjével, s éjjel örökké ordított, futni akart, amikor látta álmában ezeket a halottakat. Egymásra voltak hányva, s meszet raktak reá, beborították, ott a mész összeégette őket, s elpusztultak. (PoI)

A végén már a megmaradásért küzdöttek... De meg lehetett-e maradni ott, ahol a kiszolgáltatottság hatalmasodott el a világban?

Amikor a fehérek átvették a bijszki tábort, korán reggel felköltöttek. Listáról, amit a táborírnok bocsátott a kezükre, olvassák fel a legutoljára bevonult emberek neveit. Szegények a ruhájuk után kapkodtak... Nem szükséges, hangzott a válasz. Elhajtják őket a barakkból a tábor kerítésén túl. Lövöldözés, ordítózás, aztán csend lett... (Gál)

A csehek, azok ha megismerték, hogy magyar vagy, fogtak le, s tettek börtönbe. Azok a kozákok mellett állottak, s tették be a magyart a börtönbe. Ki nem állhatták. (BaB)

Odajött lóháton egy leány hozzám, s kérdezte: Te magyar? Azt mondja: Téged el akarnak vinni, azt mondja, eredj, tűnjél el az erdőben, hogy ne is vegyen észre senki, aki lásson, mert jönnek a katonák, hogy vigyenek el. Elbújok ott, aztán a leány az visszajött, nem is vették észre se. Ott ülök két vagy három óra hosszat, hát nem jött senki sem. Egyszer aztán jönnek oda, s mondják, hogy na, elmentek. Akkor foglalták el a vörösek a várost. Ott meghalt akkor vagy 330 cseh katona, a vörösek körülfogták őket... A vörösek – ha valaki nem állott szembe velük – nem bántották. Ha megadta magát, vagy beállott a pártba, békét hagytak. A falusi nép, s a városi nép is, amelyik szegényebb munkás

volt, annak volt a híve. Csak a városiaknak nem volt munkájuk, nem volt ipar, munka nélkül voltak a városi szegény népek. (GeJ)

A légerekben ekkor már egyre bizonytalanabbá vált a helyzet. Nem tudták a hatóságok – mert már alig is voltak hatóságok – biztosítani az élelmezésüket... Menekítették őket gyalog, vonattal, mikor, ahogy tudták...

Szibériában olyan gyér a lakosság, egyik falutól a másik olyan messze van, hogy rettenetes. S hajtottak. Arra a vörösek ott voltak. S akkor kezdtek tovább hajtani el. Mert a csehek mind szaporodtak a foglyokkal, civilekkel, mindennel... Tudom egyszer egy nagy tóhoz, egy olyan nagy faluhoz értünk, ahol tó volt mellette. Tatár falu volt. S aztán ott a tó mellett minket leállítottak, s úgy megfogytunk, hogy nyolcezer emberből alig volt háromezer. Megszöktek erdőkbe, szélalmokba. Tatár falu volt. Ott sok szélmalom volt. Felmásztak a gerezden, s oda bementek. A menet ment tovább, s ők ottmaradtak... Mikor gyalogoltunk, mentünk, éjszakára megháltunk. Ha a mezőben, akkor a mezőben, ha holoszba értünk, akkor a holoszban. Az a holosz egy nagyobb község volt, ott volt a bírójuk, olyan messze voltak egyik a másiktól, sokszor egy napig mentünk, míg egyik holoszból a másikba értünk. Nagy mező volt. Hogyha olyan dolgot, pityókát láttunk, kiástuk. Murkot, effélét, meg répát is ettünk főve. Mert egyebet nem kaptunk. A falvakban kaptunk – úgy mondták, lappi, olyan nagy palacsintaféle volt, a közepe meg volt töltve valamivel, vagy befőttel, vagy őrölt hússal, ez volt a lappi. Hoztak nekünk, a civilek adtak. Egyéb edényem nem, egy nagy mosdótálam volt, abba beleaprítottuk a kenyeret... Pityókát főztünk meg sajkában, s az volt az ebédiünk. Hogy ágyban aludjunk, sohasem hívtak be. Mindig a szabad ég alatt aludtunk. Nyírfaerdők voltak, ott tüzeltünk. Betakaróztunk jól rongyokkal, köpennyel, aztán korán költöttek, s hajtottak tovább. A vörösök a hátunkban voltak akkor... Egy este utol is értek. Minket reggel korán elhajtottak, s ők kezdték a harcot. Embereket fogtak el... Jók voltak általában az emberek, de csak az öregek. Sőt, már figyelmeztettek: vigyázz, mert ez kommunista! (FaB)

Egész vonat hadifoglyot elvittek Irkutszk fele. A Bajkál-tónál nagy harc volt, egy jó barátom, egy Kéki nevű pesti fiú is ott sebesült meg. A legutolsó vagonot kikapcsolták Berezovkán, úgy, hogy az ottmaradt, megmenekült. (KáG)

Csúnya volt nagyon a visszavonulás. Rajtaütéssel támadták a fehérgárda-osztagokat, s az azokkal érző civileket is. Úgy, hogy sok nép pusztult el erősen. Irgalmatlan mozdulat volt. Nem irgalmaztak senkinek. Muszáj volt valahogy megtörni, mert az úri osztály nem ismert semmilyen akadályt. (NéA)

Egy darabig gyalog vittek, Irkutszkig, a Bajkál-tóig. Amikor odaértünk Irkutszkba, nagy járvány volt. Tífusz tizedelt. Koporsóhegy volt felrakva, annyi halott volt, nem bírták temetni. Annyi volt a halott! Ott háltunk meg, én egy szappanfőző üstbe húzódtam bele, hogy a tetű ne kapjon meg. Mert a tetű terjesztette a tífuszt. S amikor vittek a vonattal, reggeltől estig örökké a Bajkál-tó partján mentünk. Hol alagútban, hol szabadon, hol így, hol úgy. Ott hallottam, télen a Bajkálon jár át a vonat, mikor befagyott, úgy befagyott, hogy a vonatot megbírta. Lerakták a síneket, mondta az orosz, hogy hej, sok vonat van itt benne, mert a jég beszakadt a tóba! (FaB)

Volt egy olyan beteg is, vitték azt is, akinek nem volt se keze, se lába. Levágták egész tőből a bolsevikok. Fehérneműs kosár volt kitéve neki, s ott ült egész nap... A vörösöket nem szerették a japánok sem. Olyan sapkát, melyiken ötágú csillag volt, azt nem szabadott hordani... (KáG)

A japánok azért jöttek, hogy ne terjesszék tovább ezt az eszmét. (KáG)

Ők parancsoltak akkor Szibériában, egészen az Uralig mentek elé... Háromféle katona volt. Volt orosz katona, volt kínai katona, s japán katona. A vörösöket kiverték Szibériából. (FaB)

A fehér gárda erős volt, hát hányféle légió segítette őket? Segítette a cseh légió, a szerb légió, román légió, olasz légió, tudja a fene, valami öt erős légió, melyek felszereléssel jöttek hazulról, és mentek segíteni az orosz cárt. (NéA)

Nem sokáig. A fehérek ereje egyre gyengült, a vörösök egyre jobban erősödtek. Sok-sok magyar hadifogoly is erősítette őket. Meg... Nem kegyelmeztek senkinek. „Velünk vagy ellenünk!” Aki ellenük volt, azzal könnyörtelenül végeztek.

A berezovkai tábor bevétele az könnyen ment. Akik ellenálltak, lelőtték. (KáG)

Mikor a bíróságok felálltak, nagy fegyelem alakult ki, egy fegyelmező, rögtön ítélő bíróságnál voltam, az volt a neve oroszul, hogy Csereznyicsannaja komisszariat, magyarul: mindenek feletti bizottság. Abban voltam négy évig, 1918-1922-ig. Tom-szkban, ott volt a bírósági erő. Annak sok tagja volt. Csak a törvényszéki védnökség egy század katonaság volt. Azok mind magyarok voltak. Jobban bíztak bennünk a vörösök, mint az oroszokban. Ott volt városhoz közel egy hatalmas börtön, cári építmény volt, ott több ezer ember volt, odagyűjtötték, akiket halálra ítélték. Szép hely volt, erdőség, ott aztán megásatták a tömegsírokat, a sírjukat. 300 hulla is ment egyszerre bele. Itt kérem az ellenforradalmárokat megfélemlítettük, ennek a bíróságnak a hatása nagyon erős, nagyon vérengző volt. A legkisebb ellenszegülésért a bíróság rendeletét megszegőknek, akik a beszolgáltatásnak nem tettek eleget, vagy elrejtették az élelmiszert, azt be kellett szolgáltatni utolsó cseppig, azt mind halálra ítélte. Nem kevés ember van, amelyik a bíróság elől halálba ment. A parasztokból lett a legtöbb áldozat. Nekik volt valami élelmiszerezük, állatuk, s azt be kellett szolgáltatni. Nem szívesen adták. Ha rejtették az élelmiszert, az is halálbüntetést vont maga után. Az ilyeneket is kivégezték, a férfiakat. A katonaságból, a fehérek közül kerültek sokan fogságba. Tisztek voltak legtöbben, mind ügyes emberek. Nem is tudtuk, csak mikor eléhúzták, és vitték a kivégzési helyre... Havonta 250-300 embert küldtek a föld alá. Az vegyes volt, paraszt is, más is került. Női bizottság is volt, férfi bizottság is, volt katonai is. Annak legkevesebb harminc szervezett bizottsága volt, tíz-tizenkét tagból, amelyikek kivizsgálták az ügyet, s ítéletet hoztak. A bíróságnak voltak egyes céljai, s innen kísérték börtönbe, aszerint, hogy ki hova tartozik. Onnan aztán éjszakánként vitték az erdőbe, ott történt a kivégzésük. A bírósági lakosztály ahogy volt, pontos felügyelést tartottunk. Nehogy rajtaütést vagy valamit elkövessenek. Az ítélethozatalokban nem vettem részt... (NÉA)

Nekünk egy őrmester adta a parancsot. Harcba soha nem kerültem, csak poszton voltam. A többiek elmentek harcolni, s nem volt senki, aki a vagon mellett legyen, s kiállítottak minket. Kilenc hónapig egész télen a vagonban voltam. Láttam akkor is harcokat, kivégzést is. Nem mondom, hogy sokat, de olyan heten-nyolcat láttam. Aztán nem is volt az ember kíváncsi, mert bújt, ugye, muszáj volt bújni, mert az üldöztetés megvolt. Olyan hamar meglőtték az embert, az igazat megvallva féltem, s bújtam. Nem szellőztetem magamat, nem merem, mert ugye meglőttek volna... Sokan voltak olyanok, kiállott, s ahogy kiállott, rögtön meglőtték. Mondom, na jól van, meghaltál... Aztán olyan is volt,

hogy meglőtték, de csak megsebesült, s ment a kórházba... Ott keserves harcok folytak. Akit elfogtak – ott fogoly nem volt –, megkötötték a fél karját, s felcsapatták a fára, s ott a fán úgy kellett annak meghalni. Hanem a lábát kötötték meg, s úgy csapaták fel a fára. Láttam kettőt ilyent. Egyiknek a keze volt megkötve, a másinak a lába. El voltak feketedve, s meg voltak halva. Az oroszok is úgy csináltak, ha megfogták a cseheket. Foglyot nem ejtettek egyáltalán, nem volt szabad foglyot ejteni. Sok cseh volt, a csehek mind odavonultak, mind az egészből katonaság lett. Volt, aki vörös katona lett, mert megfizették, s hogy ne kelljen dolgozni, hát katona lett. Láttam, hogy baj van a fronton, a fegyvert megtámasztotta, s a foglyok közé beállott. Volt olyan is, aki visszaállott inkább a fogságba, fogoly lett újra, mintsem meghaljon, mert látta, hogy itt foglyot nem ejtenek, mindenkit legyilkolnak, egyik úgy, mint a másik. Csapatják fel inkább a fákra. (ÁbJ)

Egyszer jöttek a vörösek, megindultak errefele, s a kadétokat el kellett menekíteni onnan, mert jöttek a vörösek, s a kadétiskola nem volt vörös, hanem Kolcsákhhoz tartozott. S akkor a kadétokat elvitték – egy japán sziget volt, oda –, s minket a hadügyminisztérium vett át, ott műhely nem kellett, s bementünk a hadügyminisztériumba dolgozni, de még meg is szaporodtunk, nőtt a műhely, a tiszteknek dolgoztunk. A hadügyminiszternek direkt én lettem a szabója. Ott is vezető voltam. Az úgy volt, hogy oda mentünk dolgozni, s ahogy dolgoztam, hát hívtak a miniszternek valamit csinálni. Én mentem fel, mert én voltam a vezető. Elvállaltam a munkát, megcsináltuk, jó volt, s akkor én lettem a hadügyminiszternek – az egy oroszországi német volt – a szabója, én kellett neki mindent megcsinálnjak. Igen, de telt-múlt az idő, közeledtek a vörösök, el kellett menekülni onnan. A parancsnokunk megkérdi: No fiúk, a minisztériumnak el kell menekülni, eljöttek-e velünk? Azt mondtam, el! Amikor elment az ezredes, mondom, most mit csináljunk? Abban egyeztünk, megszökünk mind. Mert arra vártunk, hogy jön a front, s akkor minket hazaszállítanak. Elég az, hogy kifizették nekünk az úti általányt, 600 rubelt kaptunk mindegyik, hogy menjünk. Azt mondta az ezredes, jönnek a szekerek, pakoljunk fel mint a szekerekre, csomagoljunk össze, menjünk ki az állomásra, melyik akar, kocsikkal, melyik szekerekkel, a vonatra felpakolnak, s visznek! Aztán úgy is volt, összecsomagoltunk. De én az ezredesre haragudtam. Mer furfangos ember volt. Aztán mikor be kellett csomagolni, a kofferokba beraktunk mindent, a gépeket felraktuk a szekérre, az apró holmit kiszedtük, s mikor készen voltunk, mentem, s jelentkeztem. Menjetez ki az állomásra, s ott aztán találkozunk! El is

mentek, de mi aztán széjjelfutottunk. Én addigra már megszereztem a helyet. Volt nekem egy ismerősöm az ideggyógyászatban, magyarul mondva a bolondok házában. Főorvos volt, annak én már dolgoztam. Mondtam neki, doktor úr, minket el akarnak vinni, de mi nem akarunk menni, mit tudjak csinálni, szeretnék ide bejutni. Azt mondja, menjen ki oda a kapuba, csináljon valami bolondságot, s behozatom magát, mint örültet. Kimentem a kapuba, egyszer menyek vissza. Mondom: doktor úr, nem voltam olyan okos, hogy tudjak bolondságot csinálni. Na, aztán bevett betegápolónak. Ott voltunk egy darabig. Akkor éjjel, mikor elmentek, a minisztériumból egy patront visszaküldtek, s kerestek minket, hogy hol vagyunk. Mondták, hogy hát nem kaptak. A patron jelentette: „ott kint valahol isznak a piszkok, mert megkapták a fizetést, s ott valahol hevernek”. Nem kaptak minket, el kellett menjenek, de már másnap elfogták őket, ki is pusztították az egészet, a miniszter, az elnök menekült meg egyedül, de aztán őt is elfogták. (PoI)

Ahogy vonultak vissza, a vörösgárda nagy erőre kapott, Irkutszkban volt, oda irányultak, de útközben nagyon sokat lemeszároltak belőlük. Kolcsák a minisztereivel előre már állomáshelyet foglalt Irkutszkban, végül a Bajkál-tó partján alakult egy partizáncsoport, az külön működött, ők segítettek onnan hátulról, a Bajkál-tót körülvették, s ebben a gyűrűben bennmaradt Kolcsák a minisztereivel, aztán elfogták őket, fogságba kerültek és kivégezték. Ebbe az állomásba szorultak az idegen légionisták, akik segítettek a fehér gárdát. Ott aztán nem volt mentség, a vagonokba, ahol voltak, például, a cseh idegen légióból 16 ezer személyt állítottak oda. A szerbekből 12 ezret. Ezeket gyűrűbe fogták, s sortűzzel mindenestől, vagonostól főlészámolták. Ott voltam, mikor a hullatakarítás folyt. A csehekből nem maradt egy sem. Arra számítottak, hogy Vlagyivosztkba mehetnek, onnan kimentek volna külföldre amerikai segítséggel. De a Bajkál-tónál meglepték, úgy hogy nem tudtak sehova se menekülni. Kolcsákot Tomszkban ennél a börtönnél végezték ki. Ott voltam a kivégzésekor. Nagyon szerette a halálos ítéletet hozni a csapatánál, s ez kiderült itt is a hatóságnak. S egy vörös tiszt vállalta s kérte az elbánásmódjukat. 11-en voltak a minisztereivel együtt. Nyílt gyűlésen magas pódiumra helyezték őket, teherautón, s ott elmondták, hogy melyik mit követett el. Kérték, hogy amit ítélték, hajtsák végre, végezzék ki őket, s ne kínozzák. Ezt ők kérték. Először a minisztereit végezték ki, adták a kérésükre. Aztán Kolcsákot legutolsónak hagyták. Kapott szóbeli leckét, gondol-e rá, hogy mit csináltak, mit végeztek a néppel. Golyóval lőtték agyon. Parancsnok volt, Szibériának egy részén külön fejedelem. (NéA)

S ezzel győzött is a forradalom, az egész hatalmas ország a vörösök kezére került. Hogy többet már nem volt szükség idegen fegyveresekre, a foglyokat rendre leszerelték.

Volt egy rendelet, év szerint szerelték le, akik bent voltak a forradalomban. Én egy kicsit spekuláltam, a korhatáromat nem nyilvánítottam, így kerültem szabadságra, hogy hazakerüljek. Meguntam volt ott is azt. Már nem volt szükség a külföldiekre... Azért tartottak, nem dobáltak el, de nem volt szükségük reánk, mert már meggyőzték a belső munkások, azok szervezték a munkahelyeken és mindenütt. (NÉA)

Voltak, akik hazahozták az eszmét...

Lenin nem akart egyáltalán urat ismerni, csak munkás embert. Akik egyenruhában járnak. Lenin is úgy járt, mint a géplakatosok. Azt mondják – ő meghalt már 24-ben. Kijevben volt egy nagygyűlés, mikor jött le, azt mondják, egy zsidó asszony lelőtte... Úgy mondja az írás: Lenin meghalt, de Lenin él és élni is fog. (GeJ)

Én a durvaságnak, gorombaságnak nem voltam híve, s ma sem vagyok. Végző soron nem volt mentség, oda kellett állni. Ott nem volt más kiút nekünk. Más mentség nem volt. Vagy velük, vagy ellenük... (NÉA)

HAZA! DE HOVÁ?

A háború Oroszországgal 1917 őszén végetért... És még 1920-21-22-ben is Ázsia tele van magyar hadifoglyokkal. Miért? Ott rekedtek! Ott rekedtek a felfordulásban, ott rekedtek a messzeségben, a sok ezer kilométeres távolságokban. A régi hatalom már nem, s az új még nem tudott foglalkozni az ő sorsukkal. S nem a hazájuk sem, az is széthullott, szétesett... És ők? Lelkükben otthon voltak mindig... Magyar nótákat énekeltek, magyar álmokat szöttek...

*„Ma is rabbilincsben rengeteg sok magyar,
Szíve majd meghasad, szabadságért él-hal,
Ismételten hozzád esedeziünk tehát,
Hallgasd meg e népek szívbeli fohászatát,
Add vissza még egyszer csendes nyugodalmát,
Add vissza, ó, kériünk, drága szabadságunk!” (CsGy)*

Gondoltuk, mi lesz a vége ennek a mulatságnak? Nem lesz vége? Aztán gyűlést hívtunk, akkor jelentették, hogy hát mi van. Hát mi van, nem vagytok jól? Nem otthon vagyunk! Na, akkor össze kell gyűlni, küldjünk be embert. Három embert küldjétek be, be kell küldeni a városba. Hát legyen! Háromat kiválasztottunk, két hétig odavoltak, s visszajöttek. Jártunk, azt mondják. Hát volt-e valami előnyötök? Azt mondták, elvisznek hamarosan. Eltelik az az idő, megint kézbe vesszük. Azt mondtátok ti, hogy mentek. S mit hoztatok? Semmit! Nem jártunk sehova! Na, ez szép! Azt mondja: Úgy sem ér semmit! Na, mondom, hát jól jártatok akkor. Megint gyűlésezünk, de most olyant választunk! Hogy menjenek oda, ahova kell. Aztán bementünk Szaratovba, oda bementünk, a közeli nagy városba. Sok katonaság van ott. Bementünk oda, aztán kezdtünk tanakodni, haza kell menni... De már senki se fogadott. A mi ügyünk a mi ügyünk maradt... (BaB)

Nem egyformán túrték a rabságot. Volt olyan, aki még a háború alatt megszökött, s sikerült is hazajutnia.

Volt eset, hogy el tudtak hadifoglyokat szöktetni. A púpos teve hátára feltettek két felül két zsákot a teve két oldalához, a fehérnépeket is úgy vitték. Egyikbe belebújt egyik fogoly, a másikba másik fogoly. A zsák száját felül összekötötték. A teve le volt

feküdvé, s felült a gazdája is a hátára... Aztán felkelt onnan, fel-tápáskodott az állat, s ment... Voltak, akiket így vittek át Perzsiába... Vagy a Veres-tengeren át szállították. Átkerült Perzsiába, ott adtak pihenőt négy-öt napot, s Perzsiából csak hazaengedték őket szülőföldjükre... Volt egy bácskai őrmester, Harangozó Mihály nevezetű fiatal legény volt. Mondta nekem is, hogy menjek, de nem volt pénzem. Neki még volt annyi, hogy egy másikkal elvitték őt. Hazakerült, hazament Magyarországra, s hogy valameddig otthon volt, behívták ismét katonának. Ez, hogy elszőkött, 15-ben történt, s 16-ban már találkoztam vele. Újból, másodszer is hadifogságba került. Az Ural hegységben vasutat építettünk. Ott éppen kísérték egy csomó hadifoglyot. Kiabáltunk le nekik, hogy: „Hová valók vagytok?” Akkor megismert engem, s azt kiáltotta ki a sorból: Szervusz, Tódor! Hogy vagy? Élsz-e még? Mondtam, hogy igen. Ki vagy, bajtárs, ki vagy? Harangozó Mihály, azt mondja. Hát hogy kerültél ide? Majd – azt mondja –, ha találkozunk, elmesélem. Aztán kérdezte, hogy egy Zingerlo nevű hely még messze van-e ide? Kísérték őket nagy csapatban. Hát – mondom –, van még vagy 20-25 kilométer, mert a vonalon sokat dolgoztunk hadifoglyok, egy vasútépítő mérnök vett volt ki a táborból minket. Azután egy vasárnap elkérezkedtem a mérnöktől, engedje meg, hogy kíséret alatt menjek el, s ezt a kollégámat keressem meg. Azt mondtam, testvérem, de nem testvérem volt, hanem régi fogolytársam. Aztán elmondta Harangozó ott nekem, hogy őt keresztülvitték Perzsián. Átvitték a Vörös-tenger partjára. A mohamedán, aki vitte őket, átalment velük a kompon a vízén. Tülfelől letette, s ő jött vissza... Ők már akkor szabadlábbon voltak. Volt ott hadifoglyok gyámolítója, aki fogadta, s ellátta őket étellemmel, itallal, tiszta fehérneművel, s onnan hazaengedték aztán bizonyos idő után. Tíz napot beszélte, hogy ott voltak, s akkor hazaengedték Magyarországra, de Magyarországon egy pár hónapig volt szabad ember. Mivel a katonai rendfokozata neki őrmester volt, újból behívták újonckiképzéshez. Az újonckiképzőket behívták, s mikor a kiképzésnek vége volt, kivitték a frontra, akkor őt is kivítették. Így másodszer is fogságba esett... (TóGy)

Volt, aki csak úgy, nekivágott a nagyvilágnak. Fel a vonatra, s irány Európa, az Ural! Vagy: bármerre, csak haza! A szerencsésebbeknek könnyebben ment! Vagy legalábbis valamivel könnyebben!

1918. április 10-én jöttünk át a fronton, a határon, be Lengyelországba, ott hoztak keresztül. Elvittek Prágáig, ott szedték

külön a nemzeteket. Megfürösztöttek, s onnan indítottak haza Magyarországra. Trencsén megye, Zsolna felé jöttünk. Ahogy ájtöttünk a határon, egy zászlóalj katonaság várta a vonatot. Megállottak, tisztelegtek, beszédet tartottak, fogadtak. Amikor szünetet adtak, közöttünk is volt tiszta, az is beszédet tartott, Isten veled, Isten hozott, olyan beszédet. Az egész zászlóalj közé befutott a fogoly társaság. Nagy örömben voltunk, egymást csókoltuk, hogy hazajöhettünk. Felültünk a vonatra, elindultunk Zsolnára. Hozták a nővérek a kávékat, ettünk, megfürösztöttek, megborotváltak, ágyat adtak, lefeküdtünk, 14 napig ott voltunk megfigyelésre Zsolnán. Aztán vittek vissza Prágába, ott volt az ezredünk. Kérde a kadétocskák, mi bajom van. Nem látja itt a nyakamat? Hol kaptam? Mondom: Szibériában. Voltam hadifogoly? Igen. Kommunista, azt mondja, hogy én kommunista vagyok... Aztán kaptunk három hónap szabadságot, s kitört az alatt Magyarországon is a forradalom, s nem kellett visszamenjünk. (CsGy)

Sokaknak az örömet megkeserítette az elválás szomorúsága. Az elválás attól a jóságtól, melegségtől, mely a keleti emberek lelkét betöltötte. Arra gondoltak, mi nem vagyunk annyira jók! Mi nem tudunk olyan meleg lelkűek lenni, mint azok! Valahogy ridegebbek, magunkra figyelőbbek vagyunk. Keleten jobban megőrizték az emberi jóság minden civilizációtól, civilizáltságtól független és megrontatlan érzéseit.

„Anyám” is sírt, mikor jöttem el... Az idősebb asszony. Volt ő s az ura, s a fiatal három gazda s a feleségeik, s a gyermekek mind egyhelyt laktak. Aztán mindegyik szeretett, s mikor jöttem el, sírtak mind. De már kellett jönni! Akarták, hogy házasodjam meg. Lett volna egy sógorasszony, de nem álltam be, mert mondtam, hogy jön egy baj, s akkor összekötnek, s ott kell maradjak. Nem lehet. Aztán eljöttem. Kíváncsoztam haza. Még 19 éves voltam, hogyne kíváncsoztam volna haza! Akkor még az élet cukor volt itthon, de aztán elromlott... (BaB)

Volt három menyecske gyermekkel. Úgy sirattak a gyermekek, mintha apjuk lettem volna. Azt mondták: Ne hagyj el, ne hagyj! Hogy maradjak ott... De nem! Aztán két nagy zsákot megtöltöttek szárított kenyérrel, hogy nekem az úton legyen. Egy másik zsákba tettek megint friss kenyeret. A friss kenyér nem állott sokáig, de egy hétig, kettőig igen, mert sokáig jöttünk onnan. 31 nap jöttünk onnan a vonaton s hajón, míg hazakerültem. S még tovább. Mind abból a kenyérből éltem. Azt csupa jószántából, emberségből adta. (GeJ)

Édesapám szökve jött haza, 18-ban megszöktek. Egy vasárnap délután, nyár volt, édesanyám fogta a két gyermeket, engem s az öcsémet, s mentünk fel a faluba valahova fát vásárolni, mert ez júliusban történt. S mikor jöttünk vissza, egy tanítócsaládhoz bementünk. Azok készültek az állomásra, várták a fiúkat, az is valahol katona volt, s várták. Mondták: Gyere, Katica, ne örökké ülj otthon, gyere te is. S kimentünk az állomásra, anyám is jött, nyár volt, kísértáltunk szépen az állomásra, robogott a vonat be, s hát apám a lépcsőn állt. Mi még úgy tudtuk, hogy Oroszországban van. S ez a bizonyos Dónátné, akivel mentünk, elkiáltotta magát, hogy: Ne, Blénesi! S arra én is s az öcsém is a vonattal versenyt futottunk. Kiáltottuk: Édesapa! Édesapa! Mindenki kinézett, azt hitték, a vonat valakit elvágott. Azt mondja: Mért lepödtetek úgy meg, hiszen táviratoztam. De a távirat három nap múlva jött meg. Mi elég kicsik voltunk, mikor ő elment, s amikor katonát láttunk, s szóke volt, s magas volt, örökké mondtuk édesanyámnak, kérdezze meg, nem Blénesi Károly-e. S mikor elkiáltotta magát Dónátné, akkor mondom ordítottuk, hogy: Édesapa, Édesapa! Mentünk a vonattal versenyt, s a két kezünket fogta. Sovány, magas volt, beteges, az asztmát ott szerezte, azután abban is halt meg. Tüdőasztmája volt, szívasztmája, azzal rengeteget kínlódott... Jegyzeteket is készített, s mikor a második háborúban menekültek, azok ottmaradtak Csíkban, s elvesztek. (KoS)

Amikor a csomakőrösi Ferencz Imre elindult a falujából, ahol már-már otthonra lelt, kigyűlt az egész nép a pap vezényletével, mindenkit meg kellett csókolnia, úgy búcsúztatták el. Sírtak az emberek, mint amikor a legkedvesebb hozzátartozójuktól kell elválniok...

A legtávolabbiak, a kelet-szibériaiak még 1921-1922-ben is ott voltak, végigélték a polgárháborút, s csak azután gondolhattak arra, hogy valamiképpen haza kellene kerülni.

Vojennij plennyik... [Hadifogoly] Ez a név nekem nem tetszett, nem a nevemen szólítottak, hanem örökké azt mondták: vojennij plennyik! Hát nem tetszett nekem sehogy sem, azt mondtam, jövök haza. Hogy a fogoly nevet váltsam el. S eljött ennek is a napja, 21-ben. Elengedtek olyanformán, hogy a többiek jöttek, a parancsnoknak adtam 500 rubelt, hogy minket is hozzon el! Ígérte, hogy ekkor s ekkor legyünk készen, s elhoz. Előkészítettem volt egy zsák száraz kenyeret, előbb megsütötték, akkor újra felvagdaltuk karékokba, s megsütöttük a kemencében. Ők úgy nevezték, szoharin. Aztán a zsák száraz kenyérrel elindultam

volt. A parancsnok azt mondta, ekkor s ekkor legyünk készen, mert jönnek a másik vonattal, foglyokat hoznak, két emberrel kevesebbet hoz onnan, s legyünk készen. Készen is voltunk, mikor jött a vonat, fogtuk a zsákot, s ülhetünk fel. Elő volt készítve a helyünk. Senkinek sem szóltunk, megfizettük annak az egyénnek, aki elhozott, felültünk a vonatra, s jöttünk. Onnan a vonatból néztem, a kicsikém hogy zokog a vasúti sín között, de nem törődhettem vele, mert akartam jönni haza. Úgy mentünk neki a tengernek, aztán Németországba, Stettinbe vittek, úgy jöttünk haza 1921-ben, karácsony harmadik napján. (ÁbJ)

Ám a legmesszebbiek – több mint tízezer kilométerre itthon-tól – mind csak ott maradtak. Berezovka, Vlagyivosztok, Usszurijszk tele volt magyar hadifoglyokkal...

Múltak az idők, s az amerikai magyarok megmozdultak, s tízezer magyar hadifoglyot hazahoztak. A Szvetlanszkaja ulicán volt a magyar követség, elmentem, bemutakoztam, de tudtak rólam. Azt mondták: magát nyilvántartjuk, de azért menjen be a táborba, azokat szállítjuk haza elébb, akik hamarabb fogságba estek. Előbb a 14-eseket, aztán a 15-16-osokat. Menjek vissza a lágerba, ott biztosabb. Így egyedül elkallódom. Visszamentem... Vlagyivosztokban dr. Dávid és dr. Kovács István felállították az amerikai missziót, s irták össze a magyar hadifoglyokat... Tízszert szállított haza az amerikai magyarság. A mi hajónk egy francia hajó volt... A Neumann gőzössel 3000-en jöttünk haza. (KáG)

A hadnagyunk, Éhos már előre elment, neki előbbre jött egy francia hajó. Tudja a fene, hogy hívták. A jugoszláviaiakat elvitte... Mi ottmaradtunk, vártunk... Jött egy újabb hajó... német hajó volt, de az angolok elvették, angol fennhatóság alatt járt, élelmet hozott Oroszországnak, s hogy ne menjen üresen vissza, ő azt mondta, foglyokat elvisz haza, 102 dollár az útiköltség. Nekiünk már elég volt! Azt mondták az oroszok, először a sebessülteket viszi haza, azután a semiszli [przemysłli] foglyokat – ott volt egy erődítése a magyaroknak, egy vár, ott csak akkor adták meg magukat, mikor az utolsó lovat is megették –, mert azok voltak a legrégebbiek. Negyven kilométerre voltunk Vlagyivosztoktól, ahonnan a hajó indult. Felmentünk oda mi is. 1200-at vettek fel, de oda bejutottunk mi is, de csak úgy, mint semiszli foglyok... 52 napig jöttünk...

Oroszországból nem jöttünk egyenesen, hanem átmentünk Japánba, Nagaszakiba. Az egy öbölben volt. Mint egy mosdótál,

úgy nézett ki az a kikötő. Oda átmentünk, javították a hajónkat. Volt olyan is, hogy a barátját szalmazsákba bújttatta, s úgy, mint csomagot vitte fel a hajóra. S nem merte addig kiengedni, míg a hajó el nem indult. Akkor már nem tudták letenni. Az úgy örvendett! Mert a zsákból kibújt, bebújt az állatoknak a jászola alá, ott töltötte a napjait. Amíg a hajó elindult.

Aztán ott voltunk Japánban tíz napig, a kikötőben lehorgonyozva, s motorcsónakkal jártunk ki a szabadba... Rokonok voltunk, rokonnak tartottak. Nagyon udvariasak voltak. Erősen jól bántak velünk a japánok. Motorcsónakon kijöttünk a városba, Nagaszakiba, néztük a kirakatokat. Egy asszony jött egy kicsi gyermekkel, olyan három éves, négy éves lehetett, s a gyermek ott az út közepén elesett. Odaszaladtam, felkaptam, mert jött egy autó. Nem tudom, mit mondott nekem az asszony, mérgesen beszélt velem. Elég az hozzá, hogy az asszony ura az angol bank igazgatója volt. Azzal is találkoztunk. Aztán az asszony elment a gyermekkel. Mi néztük tovább a kirakatokat, s így a karomra rátette a férfi a kezét. Megfordulok. Japánul beszélt, jeleztem, hogy nem tudok. Oroszra tért. Úgy tudtam már annyit, hogy mondtam, az az asszony megszidott engemet. Ez az én feleségem, mondta. Megszidott, hogy a gyermeket felszedtem az útról! Aztán azt mondja, hogy mi ketten menjünk vele el, mutasson be a családnak. Hogy ezek a magyarok – így mondta – „a mi rokonaink”. Nem mertünk elmenni, néztünk egyik a másra. Nem baj! Egyet füttyentett, két kuli odajött a kocsijával. Ülünk fel reá. Ő is felült, menjünk be együtt a hajóra. Elmentünk be a hajóra. Mikor mentünk fel, a hajóskapitány meglátta, odaszaladt, összeöleltek azzal az emberrel, ott beszélnek együtt, aztán mondta a kapitány, ez minket kettőnket kér, hogy menjünk el vele, hogy mutasson be a japánoknak, hogy rokonok vagyunk. Tíz napig áll itt a hajó, s ő tíz napig ellát minket mindennel! Na jó! Elvitt sokfelé. Furcsa volt nekünk az ő építkezésük. Annyi szobát csináltak a házban, amennyit akartak, tologathatták a falakat. Ott étkezünk velük. Reggel, mikor felkeltünk, a kulik vártak, s a kulikkal mentünk ki vidékre is. Megnéztük a pagodákat, múzeumokat néztünk, falut mutatott meg nekünk, hogy milyen az. Nagyon jó volt. Tíz nap múlva visszavitt a hajóra, megköszönte a kapitánynak, hogy elengedett, nekünk is meg, de felcsomagolt minket úgy, mint magyarokat, hatalmas selyemszőnyegeket, perzsaszőnyegeket, ezeket vigyük haza a mamának, pipát, amibe mint a selyem, olyan dohányt tettek – beletette a néger a füvet, meggyújtotta, kettőt-hármat szívott, s akkor egyet aludt. Adott olyan pipát, hogy azt vigyem a papának. Sok mindent adott. Konzerveket adott, ananászt, banánt, húskonzerveket az útra, s aztán visszafuvaroztak minket a kikötőbe...

Elindultunk Sanghajba, az volt a legközelebbi kikötő. Ott voltunk öt napig, mert vizet vettünk fel, ivóvizet... Aztán tovább mentünk, nem engedtek az amerikaiak kiszállni. Azt mondták, ők nem szólnak bele, de nem biztos, hogy aki kimegy, jön-e vissza, mert ezek itt gyilkosok. Féltek, hogy valami baj lesz velünk. De láttam a nagy kőfalat is, amivel körül volt kerítve Kína. Ott Sanghajban olyan széles, hogy a szekér megy a tetején. Mondták, a kínai császárnak minden évben egy nap szántani kellett. Benne volt az uralkodói szabályzatban, hogy egy nap szántott a császár is, mert földműves nép volt a kínai. Nagy, erősen nagy kikötő volt Sanghaj. Aztán a kínaiaknál sok volt a fehérnép. Ha leányka született, nem is várták, hogy nőjön meg, dobták a vízbe. A Sárga folyóba dobták bele.

Onnan tovább mentünk a tengeren, Előindiába, Szingapúrba, ott kötöttünk ki. Szenet vettünk fel. Fűtőt váltottak, az Egyenlítő közelében jártunk, fehér ember nem bírta azt a forróságot. Sötétbőrűeket fogadtak, azok voltak a fűtők. Járkáltunk a városban, amerikaiak voltak ott. Azok a déli kikötők mind amerikaiakkal voltak tele. Ott vettem egy majmot, mint egy kis macskakölyök, olyan majmot vettem, azzal szórakoztunk a tengeren... 52 nap hosszú idő. Ott volt kilenc sziget, mint hogyha ültették volna, Nikobar szigetcsoport. Olyan közel ment a hajó, hogy hát kiláttunk oda. Láttam, Ausztráliából egy család fatönkön jött haza oda. Két ilyen nagy fatönk, s egy lécben volt fúrva, hogy ne tudjon eldőlni. Meglovagolták, kölykek is voltak rajta, s hazajöttek... Gazdag vidék... Így mikor kikötőbe ért a hajónk, a révkalauz élénkbe jött, s csak úgy engedtek be... Lehorgonyoztunk, de a kofák, hej, meglepték a hajót. Hozták a déli gyümölcsöt, ételt, mindenfélét hoztak oda. A majmot elengedtem, az úgy lopott, mint a cigányok. Az én majmom kicsike volt, egy kókuszdiót hozott el, alig bírta, de elcipelte. Annyi narancsot is hordott, de neki adtuk, meg is ette. Kacagtuk, olyan dolgokat csinált. Felment az árbocnak a tetejére. Félt különben a matrózoktól, azoknak volt egy angóra macskájuk, az angóra macskát megverte a majom, s félt. Megmondták nekünk, vigyázzunk a majmunkra, mert bedobják a tengerbe. Vigyáztunk, mikor ment, örökké mentiünk vele. Egészen Triesztig hoztam... (FaB)

Mikor Vietnám fővárosába, Saigonba értünk – annak idején francia gyarmat volt –, nagyon szép város, ott a Mekong folyón hogy mentiünk fel a civilhajón, kiabálták: mágyár, mágyár, kommunist, kommunist! Pedig mi azok voltunk, akik nem voltunk semmik, a kommunisták ottmaradtak. Először francia katonák voltak Saigon kapuja előtt is, s nem engedtek ki a táborból, de volt nekünk egy zenekarunk, hatvan tagból állott, úgy játszottak, mint egy család, azokat bevitték, s nekünk az volt a kérésük,

engedjék az ő hadifogoly társaikat is nemcsak a táborba, hanem hogy járkáljanak is a városban. S meg is engedték erre. Aztán a Szezei-csatornánál is álltunk vagy négy napig, míg a Neumann gőzös szemet és vizet vett. Úgy jöttünk, hogy tudtuk, itt Románia van, elveszett a hazánk... (KáG)

Szingapúrba Ceylonba mentünk. 17 nap mentünk, amíg odaértünk. Vettem egy láda teát, olyan olcsó volt ott minden. Két nap voltunk ott, s akkor mentünk be a Szezei-csatornába, láttuk Szezei is. Ott a Vörös-tenger össze van kötve három nagy tóval. A madarak ezreit láttuk ott a szigeteken. Rengeteg sok madár volt, különösen vándormadár. Vasút vezetett a csatornán keresztül, kinyitották, s csak egy hajó tudott elmenni. Voltak olyan bevágások, s ha szembe is jött hajó, az egyik behúzódott oda, s úgy ment el a másik. Port Said kikötőben vettem 2000 cigarettát. Nílust. Felszereltem magam jól. Onnan a Földközi tengeren, s fel az Adrián Triesztig. Mikor kiszálltunk, ott voltak a magyarok, a jugoszlávok s a németek. Vitték el a németeket, a magyarok a magyart. Mi odaálltunk a magyarokhoz, de kiválogattak, hogy erdélyiek vagyunk, s otthagytak. Azt mondták, Magyarországon annyi a nép, csuda, hogy tudja tartani. Maradjunk csak ott, haza kell menni oda, ahova valók vagyunk, ahova tartozunk... Nyolc napig vártuk, amíg a románoktól utánunk jöttek. Előbb Bécsbe vittek, Magyarországot kikerülték velünk... (FaB)

Tudták, hogy a hajó érkezik meg. Ott mindenki kimászott, melyik hova tartozik, nem tudták pontosan a határokat, a határszéleket, hogy na, melyiket merre irányítsák. Ott kiáltották, hogy romániaiak, magyarországiak, jugoszláviaiak, Szerbiából voltak, Horvátországból, vegyesen voltunk. Mi azt mondtuk, Romániába jövünk. (GeJ)

– Hát na, megjöttél? – kérdezte édesanyám. – Meg. Megjöttem, hálistennek! De igazán boldog lenni nem tudtam. Amit hoztam, s amit a japánoktól kaptam, Halminál, ahogy átléptük a határt, mindent elszedtek, mindenünkből kifosztottak az ország új urai. Úgy fogadtak minket, mintha valami ellenségek lennénk... (FaB)

Kicsit elváltoztam volt biztosan, mert ahogy hazajöttem, s anyámnak mondom, hogy anyám, ő azt mondta: Értem, hogy fiam vagy, de mondd meg, melyik vagy? Mert halálhírem jött nekem is, a testvéreimnek is. Itthon eltemettek. Egy héten három fiát temette el a lelkében anyám... (ÁbJ)

JAJ, MEGINT!

*Aztán megérkeztünk Szibériába... Mikor megérkeztünk, letakar-
tuk a kocsi alján vágott lyukat, hogyha fel talál jönni a katona,
nehogy meglássa, s mikor leszállottunk, úgy hagytuk aztán. Hát
mind összeestünk, nem tudtunk bemenni a lágerba. Olyan gyen-
gék voltunk, nem tudtunk aztán felállni a lábunkra. Ott lökdös-
tek, ott káromkodtak, ütöttek erről, ütöttek túl, hogy menjünk,
lépjünk, menjünk valahogy be, nincs messze a láger. Aztán jött
valaki lószánkóval, löktek ott egymásra, a fejünk is érte a havat
s a lábunk is, amelyik alul volt, fel oda a szánkóra, felpakoltak,
s úgy be a lágerba. Bevittek, aztán be egy istentelen nagy fürdő-
be, fűrösztöttek, fertőtlenítettek minket. Hát tele voltunk tetűvel,
annyi volt a tetű bennünk, hogy már kezdtek meg. A fürdőben
leborotváltak, lenyírtak, bekenték mindenütt, a hónunk alatt,
mindenütt az egész testünket, szakállunkat le, aztán mikor meg-
volt, akkor bekentek valami kenőccsel, olyan fertőtlenítővel. Az
úgy csípett! Na, én istenem, pusztítsd el! Lefűrösztöttek, adtak
más ruhát, orosz, pufajkát s ilyesmit, ami volt nekik. Felöltöz-
tettek az ő ruhájukba, aztán ottmaradtunk a lágerben. Hosszú
bunkerek voltak, priccsek csinálva... No, reggel olyan nagy fa-
cseberben, fabögrében hoztak ételt, mindenkinek adtak egy
kanállal, s egy kis karéj kenyeret. Az a leves olyan zöld paradí-
csomból volt, s káposztával, hallal... Sose felejttem el a legelső
ételt. Igaz, hogy már meleg volt, na, az éhes ember megeszi...
(NaGy)*

Alig két évtized telt el azóta, hogy 1922-1923-ban az utolsó magyar hadifoglyok elhagyták ezt a tájat, s hazatérhettek felfordult, szétzilált, szétszabdalt szülőföldjükre, de mintha bérletünk lett volna Ázsiára, 1941-ben már megérkeztek az újak! Ugyanoda, és mintha mégis máshová. És főleg: más emberek közé. Nemcsak az országukat – akárcsak a mi szülőföldünket is – „cserélték ki”, „nevezték át”, kicserélték a hatalmas birodalom minden területén, így az ázsiai steppéken, a folyamok völgyeiben és a hegyekben élő emberek lelkét, arcát is... Az egykor békés, barátságos, segítőkész népek mintha már mások lettek volna...

Ahol megállott a szerelvényünk, kőzárakkal fogadtak a gyermekek. Az ablakokon ömlött be a kő. Olyan nevelést kaptak, hogy azt hitték, mindenki germanszkij fascsiszt, germanszkij fascsiszt. [fasiszta német] Én is germanszkij fascsiszt voltam... (BaGy)

És mindenkit gyűlölni kellett! Csak az öregekben lehetett a régi típusú, gondolkodásmódú emberekre ismerni. A fiatalok már mások voltak. Őket az új rendszer a maga arcára szabta. És különben is:

Ez egy büntetett terület volt... Azt mondták az oroszok, akik olyan öregek voltak, mint én most, oda csak azt visznek, aki valami bűnt csinált. Ott nem lövik agyon, nem akasztják föl. Volt ott sok ólombánya. Aki nagyobb bűnös volt, ólombányákba tették. Aki ott kihúzott két vagy három évet, azt vihették aztán akármerre. Annak vége volt. Voltunk egy vasárnap lent takarítani a bányában, s ahol réaccseppent az ólomkőből az embernek a testére, az abban a pillanatban rágja ki. Az úgy megfőzi a tüdőjét, hogy két-három esztendő leforgása, aztán többet abból ember nem lesz. Foglyokat erőszakkal nem tették oda, csak aki önként akarta, azt. Az ő népüket vitték, az ő saját népüket, akik büntetett előéletűek voltak... Nekünk nem volt lehetőségünk, hogy tudjunk velük beszélni. Ők sem éltek jól, láttuk, hogy az öreg emberek a konyha körül őgyelkedtek, s a halfejet s a krumpli héjat szedték össze... Mondták is: Hleb hleba malo... Nyet hleba! [Kenyér, kenyér, kevés... Nincs kenyér!] Mindennap hozták maguknak a tűzifát. Kérdeztük, nyáron miért nem hordtatok magatoknak? „Mert honnan tudjam én, hogy hol leszek a télen? Hová visznek el? Hol kell élnem, ha egyáltalán hagynak élni!” Volt egy kicsi igazolványuk, úgy mondták annak, piszajka [irat]. Abból a körzetből ha én mentem ki, ha az orosz, az orosz éppen úgy elfogták, mint engem. Megvolt az a bizonyos mozgási kör, ott mehetett, de ha a körzetből kiment, elfogták... Öngyilkosság lett volna onnan elszökni. Egy megpróbálta, elment be a városba, ott lefogták, visszahozták, s büntetőlágérba vitték... Az egész Szibéria egy hatalmas büntetőlágér volt akkor... (AnJ)

Idegen terület, elidegenedett, elidegenített föld... Sejtelmes föld, évezredek nyomok földje...

A tajgától északra eső steppe vidéke feltétlenül ez volt az ősmagyaroknak a s a hunoknak a vonulási vidéke, egész az Uralig. Ott merenghetett az ember, mikor látta a nagy nyírfaerdőket. Nálunk szerszámfának hívják a nyírfát, s egyik alapanyaga a faragászat és a szerszámkészítés mesterségének. Ahogy mi a fenyőszurkot vesszük ki a fenyőfának az oldalából rovátkolással, ugyanezt csinálják ők a nyírfával, bevágják az oldalát, s alája

tesznek egy edényt.. Lehetőleg fából. És a nedűje kifolyik a nyírfának, nagyon finom szaga van, úgy hívják, hogy juft... S isszák, mindenre felhasználják... Egyszer üres platókon vittek, mindenki lelogathatta a lábát, úgy mentünk. Egy német leesett, beesett a két kocsi közé, s a vonat elvágta. A vicinális megállt, aztán ment tovább, én és két másik hadifogoly ottmaradtunk, el kellett földelnünk. A vasút mellett – közvetlenül az Ob folyó peremén van a vasút, a folyó a mélységben, s itt a felső részen, – a vasút mellett kellett eltemetni az illetőt. És leásunk körülbelül egy olyan métert, és uram, egy csónakot találunk. Egy csónakot fenékkal felfelé. Felbontjuk a csónakot, s alatta találunk két csontvázat. Két csontvázat ebbe a fekete szénbe temetve el. A rendes agyagrétegre behordtak egy csomó szenet, és a szénbe temették el az illetőket. A szénre rá volt téve ez a fordított csónak. Meg voltak borítva az egykori halottak... Odajöttek mindjárt a kirgizek, s nézték, hogy mi hogy temetiünk. Kérdeztük, kik lehetnek ezek az emberek... Azt mondják, hogy ezek öreg-öreg, régi-régi halászhok. Öreg régi halászhok, akik a folyó mellett halászhok, s meghaltak, ott temették mindig el az ilyeneket. Na, megjegyeztük... Szatmárnémeti környékén van egy temető, még a kopjafáik is mind ilyen csónakosra vannak csinálva, úgy is hívják, csónakos temető. Az egy ősrégi magyar temető, ez a szokás úgy látszik Szibériából valamikor hozzánk is elkerült. Azon a vidéken ugorok éltek régen, ott is lehettek településeik, ahol mi voltunk... (VáA)

Az új – a sokszor nem kívánatos – elfödte a régit...

A gyárat mind odaépítették. Szibériába vitték a nagy gyárat. A front már nem jutott odáig, s tudtak termelni. A lőszerutánpótlásokat mind onnan, Szibériából nyomták a harcterekre... Amit tudtak, ide menekítettek, s hozták aztán Németországból is, Japánból is a gyárat, gépezeteket... (AnJ)

A Sztálin idejében nagy volt a népek mozgatása. Dobálták ide-oda őket, nemcsak egyéneket, egész népeket is... Az egész Novokuznyeck, vagy ahogy akkor mondták, Sztalinszk egy hatalmas bunker volt, földdel földve, lyuk és lyuk, amelyiken ki-bejártak. Egy olyan százezer lélek lakott ott... Egy nagy város volt, azt mi építettük aztán ki. Ezeknek az embereknek építettünk lakást, dolgozott egy olyan 35-40 ezer ember... Megfigyeltem az építőtelepen, mind csoportokban volt a más és más nemzet. Szép gyerekek, nem nagyok, ügyes, szép emberek... Amikor szólt a csengő, tíz perc szünet, akkor mind csoportokba verődtek. min-

denki tudta, hogy hova menjen, hol vannak az övéi... Körbeülték a tüzet... Mindig megjelent közöttük a főnök, nekik mindeniknek volt főnökük, arra nagyon vigyáztak, a sapkájukról is meg lehetett ismerni... Mint ahogy a székely teszi a feje búbjára a sapkáját... Azok is úgy tették, csak azoknak ki volt varrva. Talán rangjelek voltak azok a varrások... (VÁA)

Magnytogorszkot mi, hadifoglyok építettük, s a gyárban a legtöbb helyen a munkákat mi végeztük. A lakosság az ország minden részéből került ki, s főképpen száműzöttek voltak, akiket kényszermunkahelyre telepítettek oda. Különféle vidékekről hozták oda a munkásokat, de főleg kényszermunkára. Voltak kirgizek, kaukázusiak, gagauzok Moldvából, színes nemzetiségi vidék lett... Volt lehetőség a beszélgetésre. Például a gagauzokkal románul beszéltem... (IzL)

A népek itt mindig keveredtek, állandóan mozgás volt. Hadi-foglyok jöttek-mentek, aztán voltak ilyen munkatáborosok, voltak a Vlaszovisták, akik annak idején megadták magukat a németeknek, vagy másfél millió, el is fogták őket, s ezeket hozták ki Szibériába, s tették be munkára. Ilyen bánya, olyan bánya, ilyen kolhoz, olyan kolhoz. Sztálin óriási áttelepítéseket végzett. Ukránokat, románokat is telepítettek oda. Magyarokat is a határ vidékéről. Olyan magyarokat, amelyikek a Szovjetunióhoz kerültek, Kárpátaljának az északi részén is sok volt. Lemberg vidékén is volt vagy négy magyar falu, a Dnyeszteren is hét csángó falu... Eltűntek. Kisinyovtól délkeletre hét magyar csángóközség volt. Ezekből már csak egy pár ember ha van életben. Elvitték őket oda. De nemcsak most van a keveredés, keveredtek akkor is, amikor ettől a vidéktől keletebbre éltek a hunok, délebbre éltek a türkök, a mongolok, az ugorok, ezek a népek állandóan keveredtek. (VÁA)

A nagy-nagy kavarodásban a sokféle nép között az első háborúban elhullajtott magyarok is maradtak ott, sodródtak oda... Legtöbbjüket a szívük – egy-egy szerelem – tartotta ott, s most ott őgyelegnek mindenfele széthullott, szétzúzott, szétzilált családjuk romjain, sorsukkal példázva a hatalmas szovjet birodalom népeinek a sorsát.

S amikor a kapu kinyílik, jön ki egy ember. Úgy hallgatózik. Uram, ezek magyarul beszélnek! Egyszer csak mondja: Há én is magyar vagyok. Kérdezzük: Hát hogy-hogy magyar? – Az első

világháborúban maradtam itt, s most ebben a barakkban vagyok fertőtlenítő... (VáA)

Jaj, tata, hogy maradt maga ilyen messze? – Hát fiam, itt maradtam, ott voltam Moszkva mellett, oda nősültem a múlt háborúban. Ott kaptam egy nőt, a férje nem jött haza a háborúból, s ottmaradtam nála. Volt nagy vagyona, jól ment dolgunk egy darabig, nem úgy, mint most... Na, elbeszélte ott sokmindent. Mikor a magyarok 42-ben mentek már Moszkva felé, akkor az idegen ajkúakat, akik ott voltak, azokat kitelepítették mind Szibériába. „Féltek tőlünk, nehogy valamit csináljunk.” Itt hogy van? – Há, fiam, megvagyunk! Egy kicsit nehezen, mert nincs, ami kéne, itt nehézség van. Beszélte, beszélt dugva – mikor nem látott az őt –, nem felejtette el a nyelvet. Elmesélt ott mindent, amit lehetett, s amit tudott. Vittem neki ezt-azt, ami nem volt neki. Mi is kaptunk, amit tudtunk, mert nekünk is jó volt, ha adott bár egy cigarettát. Mert kenyeret nem adhatott, me nem volt neki sem. Ők is csak úgy kaptak, mint mi, akkora adagot... Egy éjjel jön egy kocsi, hogy vigyen ki szappant, megraktuk, s bejön egy gép, egy tolatógép, ott is mind magyarul beszélünk, s mindjárt leszól a gépről egy, a mozdonyvezető, azt mondja, na, fiaim, hogy vagytok itt? Mondom, nem a legjobban, de vagyunk. Azt mondja, én is itt voltam, s itt maradtam ezen a muszka földön, ide nősültem.. Hová valósi? Én fiam pesti vagyok. Aztán azt mondja: Fiúk, ha tudtok, szereztek egy láda szappant. Itt arany a szappan, nem kapunk mi sem. Ugye mikor már meg volt rakva, a kocsit leplombálták, ott nem piszkálhatott senki sem. Loptunk neki egy ládával, oda rögtön betakarták, a szénbe bedugták... Másnap aztán hozott be ennilót nekünk s cigarettát, s egy fél liter vodkát. Én addig nem ittam vodkát Oroszországban sohasem... Utoljára még fatalpú cipőkben mentünk. Megkutattak mindeniütt, de a cipőinket sohasem vizsgálták. Úgy vittünk a lágérbe szappant, ott vették a szegény emberek, akik egyebübe mentek dolgozni. Ott eladták ők is. A priccs szélén ültünk. Mindegyik kitette, hogy mije van eladó. Mint a piacon, úgy árultunk ott. Ne te, nekem van ez! Van az! Aztán mindegyik, melyik hová ment dolgozni, úgy vitte ki, ahol el tudta adni. Így éldegéltünk... (NaGy)

Benyúlott egészen a tajgába egy patak. Egyszer az úton jön egy öregember, két leánka fogja a kezét, s vezeti. Ahogy odaér a közelbe, az is hallgatózik. S kiabálja: Magyarok! Magyarok! Az első háborúban kinn maradt, elvett egy orosz nőt. Az orosz nőnek a férje Magyarországon volt hadifogságban, s hazajött, s mind a két szemét kiszúrta, hogy miért vette el a feleségét... Most épp hallotta, hogy odaérkezett a környékre egy híres sze-

mész, Filatov, s ezeket a súlyos betegeket fogadta. S elvitték az apjukat a lányok, hogy Filatov nézze meg, lehet-e valamit csinálni. És igen, bekötötte a szemeit, s azt mondta neki, hogy hat hét hónap múlva jöjjön be, megoperálja. Az öreg olyan boldog volt szegény! Elővett a zsebéből egy marok mahorkát, dohányport, s azt mondta: Na, testvérek, nektek ezt tudok adni! S milyen nagy dolog volt akkor ez! (VáA)

Giorgez, ez a város a Kaukázusban van, Örményország határán. Elmentünk egy olajütő üzemhez. Vittük a kulacsunkat, s kértünk egy kicsi olajat, míg nem veszi észre valaki, s ha láttuk, hogy jöttek, akkor eldugtuk. Jött egy nő, mind nézett, s mind pislogott... Nézd meg, hogy néz – mondja az egyik. Elhálnál-e vele? Hogyne, milyen szép, milyen szemei vannak! Azt mondja magyarul: Hadd el, babám! Úgy megijedtünk abban a pillanatban, azt sem tudtuk, ez a nő honnan vette azt a szót. Aztán megtudtuk a végén, beszél magyarul. Az édesapja magyar, ottmaradt a 14-es háborúban, a felesége meghalt, ez az egyetlen leánykája maradt, s ők a családban magyarul beszélgettek... A következőkor amikor még mentünk, jön a nő jó kedvvel, jó hangulattal, s azt mondja: az édesapja azt üzenté, hogy legyünk szívesek, menjünk el hozzájuk, mert ő 1914 óta magyar emberrel nem találkozott. Ott volt egy százados, mondom neki, hogy milyen kívánsága van ennek a nőnek. Már meg volt liszttel rakva a kocsi, egy másik kocsi-ra olajat raktunk, húst raktunk, halat raktunk, mindent, elmentünk a kapujuk elé, s megálltunk. Na, fogjál meg egy zsák lisztet, hozzad be! Előzőleg vettünk két liter bort – volt pénzünk, mert örökké üzleteltünk –, s bementünk az öreghez. Egy negyed-óránál nem tudott szóhoz jutni, úgy sírt az az ember örömeiben. Nézett, folytak a könnyei, hogy magyart látott. Úgy sírt a százados is, ez az orosz százados, azt mondta, ilyent még nem látott... Nagyon boldog volt az öreg. Mondtuk, hoztunk egy zsák lisztet. Jaj, azt mondja, nekem egy zsák lisztem mióta nem volt?! Évtizedeken keresztül! (PaB)

Ám ez a fajta emberség és bátorság ritkaságszámba ment. A nagytöbbség bezárkózott... Megszűnt a nyíltság, az őszinteség, az egyenesség... Itt volt a félelem hatalmas birodalma. Itt voltak a félelem tájai! Ahol még az is bűnnek számított, ha valaki valakivel szóbaállt.

Félni kellett ott! Mindenki úgy félt a másiktól, hogy még tán testvér testvérrrel szemben sem csinált semmi olyant, hogy lássa

a másik. A műhelyünkbe – hát az egy hatalmas nagy műhely volt – oda behozták ezeket a faipari tanuló leánykákat, hogy fejlesszék magukat. S bizony egyikünk is, a másikunk is, melyikünknek ilyen igazolványunk volt, hogy tudtunk vele kijárni, mozogni, hát szemet vetett a leánykára, s a leányka is a fiúra. Egy este – egy hatalmas nagy park volt – ott ülünk a leánykával a padon. Egy férfi jött, elhalad a pad előtt, s megfordul. De engemet megismert, mert jól ismert, GPU-s volt. Megfordult, elment, de én is megismertem az illetőt. Na, jól van. Hát úgy 11-12 felé bementem a lágerba, lefeküdtem, hát egyszer mozgatják a lábamat, hogy keljek fel. Felkeltem. Levittek a parancsnokságra, s kezdték kérdezni a leánykát, a leánykának a nevét, hogy ki volt az, akivel én ültem a padon. Befújta az az illető, de ő nem jött arrafelé. Sehogy sem tudták kiszedni belőlem, inkább meghaltam volna, de úgy sem mondtam volna meg a nevét. „Akkor ült oda, honnan tudjam, mondom, hogy ki volt az.” Na jól van. S elmentünk, elvittek, akkor már nem mentünk, hanem elvittek, betettek egy majdnem derékig érő vízbe egy méter kvadrátú szobában. Nappal ott voltam a vízben, éjszakára beadtak egy deszkát. A falnak volt egy vésése, hogy állítsam neki, s aludjam azon... Hát rosszul telt az éjjel is, a nappal is... Végre kijöttem onnan, szóval kihoztak, megint a vattatáborba... Nem ütöttek, csak betettek ebbe a „fegyelműzőbe”. Nem tudom, nem tudom, s nem tudom, nem tudom... Ebből tőlem egyebet nem tudtak meg. Na most már, jön a második éjszaka. Akkor betettek egy erős fényű szobába. Leoltották, felgyújtották, leoltották, felgyújtották a fényt... Sokkal rosszabb volt, mint a víz. Jobban felcsigázta az idegzetet ez a villany. Na, reggel kivittek, de hát teljesen ki voltam merülve idegileg, az az erős fény s az a korom sötét, ez váltotta egymást. Más estére újabb kínzás jött... S miért? Hogy a civilség ne érintkezzen a hadifoglyokkal... Mikor a harmadik éjszakai kínzás is megtörtént, s hiába, akkor feltettek egy nagy autóra, tizenhét-tizennyolcan voltunk az autóban, s úgy vittek elé egy más városba, Derzsinszkibe, más lágerbe, más munkahelyre. Ott aztán megfosztottak minden igazolványtól, mindentől, ami jogom volt, ott már csak szürke fogoly voltam... (PoA)

Néha a véletlen is teremtett alkalmat arra, hogy jobban bepílanthassanak a környezetükben élő emberek sorsába.

Jön egyszer egy őrnagy... Kér, hogy azok az állatorvosok, akik lovakkal foglalkoztak, azok gyűljenek össze gyorsan a táborban. S akkor hét állatorvos – Szentgyörgy környékiek s csíkiak – össze-

gyűlt. Ez az őrnagy tartott egy előadást arról, hogy a Magyarországról kihurcolt fajállatok közé beütoött a fertőző fehérvérűség, és ezek a híres gyönyörű állatok egymás után pusztulnak el. És meg kellene menteni. Egy ilyen akciót akartak. Ki akar részt venni? Hát persze az állatorvosok mind részt akartak venni, ez egy jó alkalom volt, hogy egy kicsit kiszabaduljanak a táborból, jó ételt kapjanak. És a csoportot én kísértem el egészen a tajgának a széléig. Az körülbelül olyan 50 kilométer távolságra volt Sztalinszk városától. Hogy ment ott a mozgás? Elmentünk egy ilyen karavánszerűséggel a tajgának a széléig. Ott egyik kolhoztól mentünk a másikig, amivel tudtunk, volt úgy, hogy gyalog, s úgy is, hogy például jaktehénnel mentünk tíz kilométert. A jakteheneknek a púpjára egy kicsi ládikó van feltéve, abba a vadász beáll puskával a kezében, át van kötve, a tehén megy, s onnan a vadász vadászik. Na, mi is úgy mentünk. Ott minden állatorvos kapott egy jaktehenet. Beült abba a dobozfélébe, felhúzta a batyuját, s a tehének hosszú sorban mentek a tajgán keresztül. Rengeteg volt a kidőlt fa, s a jaktehen az annyira be van idomítva, hogy szépen átmászik a kidőlt törzsön, úgy, mint az idomított kutya...(VÁA)

A hagyományos életforma, a vadászat, gyűjtögetés még akkor is megvolt. De az is „szervezetten”, az állam kiterjesztette a hatalmát az ősi életformájukat élőkre is.

Rengeteg ilyen kisebb település van ott, olyan, hogy 5-10 tevéből álló sátoortábor, meg vadászokból tevődik össze. Akik ott élnek, vadásznak, gyűjtik a vadprémeket. Mindegyikre tervet róttak, hogy mennyit kellett leadnia...

A folyók párhuzamosan folytak a Jeges-tengerbe. S minden folyótorkolatnak volt egy úgynevezett nacsalnyikja [főnök, parancsnok]. Tavasszal a folyók mellett lakó törzsek szánkón vagy málhás állatokkal, karavánokkal a termelt vadhúst, bőroket szállították délre, hogy átadják a termékeiket. Egy-egy ilyen karaván vagy 60-70 málhás állatból vagy trojkából vagy szánkóból, attól függ, milyen időszak volt, állt. Ez a rendszer! A tajga környékén s a peremen mindenütt ilyen gyűjtőközpontok vannak, és mézet, rengeteg mézet gyűjtenek. A vadméhek tömege van ott a tajgában, ezeket felkutatták, elszedték tőlük a lépeket, kipergették, s ilyesmivel foglalkoztak. (VÁA)

És a szürke foglyok amíg éltek éltek, amíg lehetett, dolgoztatták őket...

Időnként meztelenre vetkőztették, megvizsgálták, milyen erőben vannak, s kit ahová lehetett ereje szerint, olyan munkára küldtek. Gyárba, bányába, vagy ki az erdőbe... Az egyik legnehezebb munka a favágás volt, mostoha körülmények között, kint a szabadban...

Ott olyan erdők voltak, akkora fák ledőlve, hogy mit tudjak mondani, talán ott ember nem is járt. Nem eresztették mélyre a gyökereiket... Tiszafenyő volt, s azt mi vágtuk le méteresen, két méteresen, csináltuk az ölfákat... Ki volt adva, hogy hat embernek meg kell csinálni egy öl fát. S akkor az oroszról s a magyartól is volt brigádos, aki vette át azt a fát. (AnJ)

Száztízünket vittek ki. Voltak közöttünk osztrák-németek, fele volt magyar. Kivittek az erdőbe, s ott egész télen vágtuk a fát. De messzire kellett mennünk, vagy hét kilométert gyalog, hát olyan hófúvások voltak ott, hogy fulladtunk bele a hóba. Egy nyomon mentünk csak, haltunk bele a hóba. Mind rendre kellett menjünk előre. Megérkeztünk, ott aztán neki favágni! Volt egy nő, aki írt fel, hogy megvagyunk-e a normával, aztán este engedett be. Ennivaló nem jött semmi estig! Este, igaz, megkaptuk mind a két részt, az ebédet is, a vacsorát is, de reggel vékony étel volt, egy vékony kis tea, s nehéz volt avval estig! Ott volt a község, nem messze az erdőtől, mikor jöttünk be, még be-bementünk, aztán ott kéregettünk a civil néptől. Volt egy kis krumpli, egy kis tej, mit tudtak ők is szegények, ott ritka volt, akinek volt egy kis tehene vagy egy kis majorsága, szegények voltak. Aztán aki megsajnál, volt olyan, s az adott... Egyszer bekerültem egy szegény öregasszonyhoz. Nem tudtam, hogy csak ő van ott, vagy ki lakik a házban. Bekopogtattam. Befogadott, s kérdi, hogy mi a panaszom. Nem tudta, hogy hadifogoly vagyok, mert nem ismert meg, öregasszony volt, s ugye olyan ruhánk volt, mint az orosz katonáknak, a foglyoknak is subájuk, ilyen posztócsizmájuk. Azt mondja az öregasszony, drága, nem tudok magának adni, nekem is egy kis krumplim van, ott a cserépfazékban volt egy kis apró krumpli, mint a dió, abból adok magának, a tyúkoknak főztem, volt három kis tyúkja, ott a sarokban, benn a házban. Azt mondja, én adok magának. Odatette az asztalra. Tudtam már oroszul, az öregasszony nem tudott másképpen. Üljek le, s aztán egyem. Még volt hagyma is, olyan apró kis hagymák. Nekifogtam, én úgy ettem, ahogy a Jóisten megadta, héjastól, nem volt türelmem, hogy én ott takarítsam azt a krumplit, se időm, csak löktem le, s

jöllaktam. Az öregasszony csak mind vetette ott a keresztet, bozse, bozse, [Isten, Isten] azt mondja. Jaj, jaj, jaj! Mondtam, hogy hadifogoly vagyok. Mint kis kunyhócskák, pléhfedeles, deszkás házak voltak. Ott nem lehetett cserepes, mert ott olyan szelek voltak, hogy vette le a fedelet. Megbontotta, s bontotta le, mert ott állandóan fújt a szél, nagy viharok voltak... Lassan mentem el a bunkerunkig, mert volt egy bunkerunk kint az erdőben, ott laktunk mint foglyok akkor. (NaGy)

Vlagyivosztokban, osztán ott töltöttem én két esztendőt. Jaj, a tengerparton voltunk. Olyan telek vannak ott! Éjjel is kellett dolgozni! Úgy hullott a hó, hogy temetett oda. Papírgyár van ott, fával s tőzeggel fűtötték, kellett hogy rakjuk azt a tőzeget, s kettő kellett hogy hányja a havat a színről. Fútt a szél, nagy hideg volt. Vártuk, hogy legyen 60 fok, akkor nem vittek ki dolgozni... Kivittek a mezőre, a tőzeget ásta a gép a földből. Rakták buglyába, száradjon, s a vasút hordta be. De télbe akkora volt a hó! Azt a havat el kellett hordjuk, s a síneket a földről semmi nélkül. Kaptunk egy vasdarabot, s addig vertük a vasat, amíg a sínt felvettük. Voltunk vagy 20-an, 20 ember kellett hogy felvegyen egy sínt. Az orosz katona ott állott mellettiünk géppisztollyal, s egy fadarabot beszúrt a hóba, tett egy táblát reá, melyik ment pisilni, csak odáig szabadott. Annál tovább nem szabadott menni. Este mentünk haza, olyan kicsi vitorlásnak a nyomán, nyolc kilométert. Reggelre 25 deka kenyeret kaptunk, s répalét. Piros répalét osztottak, 250 gr-ot, s kenyeret 25 dekát. Délben viszont volt egy 50 dekás kenyér, este más, 25 dekás. Aztán este mikor hazamentünk, a vonalon mentünk végig libasorban a kicsi vonat nyomán, kiadták a vacsorát, korpát, amilyent a tyúkoknak kevernek, s a 25 dekás kenyeret... Nehéz volt a munka, de jó volt enni. (BaJ)

Minket aztán beszállítottak, bekerültem a kórházba. Gyenge voltam erősen. Megmérkeztem, nem voltam több, csak 45 kiló. Csodálkoztak, egy ilyen nagy ember hogy lehet olyan gyenge. Egyszer bekopogott egy nő, s kérdi, hogy Nagy György nevezetű van itt? Felszólaltam, hogy itt vagyok. Odajött az ágyam mellé, megnézett, s azt mondja, nem tudnék-e valahogy felkelni, s elmenni vele. Mondom, nem, gyenge vagyok. Aztán még jött kettő, megfogott, s elvitt az orvoshoz. Megnéztek, s kérdezte az orvos, hogy hol fáj. Mondom nem fáj sehol, csak gyenge vagyok, s nem tudok felállni. Hogy? Mondom, hogy hol voltunk, s mint volt. Meghallgattak, s kaptam valami orvosságot, jó orvosságot, s injekciót. Aztán kaptam jobban enni. Másnap jött a fehér vekni, nem is láttam addig ott fehér veknit. Kaptam egy egész kis fehér

veknit akkor napra, volt jó leves, hús, még reggelenként kaptam tejeskávé. Aztán helyre kerültem, egy hónapra már tudtam menni magamtól... (NaGy)

Voltak, akik nem bírták... A második világháború fogolyáldozatainak a száma megközelíti a negyedmilliót.

Ott legyengültünk, sokan meghaltak... Feltették a holttestét oda a bunker tetejére, s mikor összegyűlt, fel egy autó tetejére, s elvitték oda valami hóba vagy árokba. (NaGy)

Minden reggel lehetett látni, hogy vittek ki halottakat, ki egy fenyves alá, ott volt a közös temető, ahová eltették a hadifoglyokat... (BaGy)

Télen 2 méter 20 centire lefagyott a föld, s nem tudtunk gödört ásni. Volt egy hullakamra, oda berakták a halottakat. Aztán ahogy lehetett, egy szekérre felhánták őket, csak beledobták a gödörbe, egy kis földet reávetettek, egy keresztet tettek, de azon se név, se semmi... (AnJ)

És így – legalábbis számukra – bevégeztetett...

SZENVEDÉSEK FÖLDJE

Itt, ahol a zöld övezet van, a hadifogolytáborok is ott voltak. Ez volt az a vidék, ahol annak idején a vándorló népek, a hunok is éltek. Attól délre mongolok, kínaiak. S ott fent van – Szolzsenyicin szavával – a Gulág szigete. Észak, a folyóknak a völgyei. Ott rengetegen pusztultak el, ott Archangelszk környékén, a Fehér-tenger partján, Jakutföldön, Kamcsatkában, a hatalmas kontinens északkeleti peremén... (VÁA)

A sarkkörön túl, fent, fent, az örök fagy birodalmaiban. Ahol nincsen, vagy alig van élet, és őket sem azért vitték oda, hogy ott éljenek, hanem hogy amíg élnek, mint bűnössé nyilvánítottak, mint megsemmisítésre kiszemelték, az ő szenvedésükből javakat csikarjanak ki! Kivel vasutat építtettek, kit szén-, ólom- vagy aranybányában dolgoztattak!

A szovjet politikai fogolytáborok a népek gyűjtőhelyei voltak. Itt aztán a birodalom minden nemzetiségével lehetett találkozni a Baltikumtól Kamcsatkáig. És szép számmal akadtak úgynevezett európaiak is: spanyolok, olaszok, németek, lengyelek, magyarok, románok, bulgárok. Ázsiát a kínaiak, japánok, koreaiak képviselték, de akadtak afgánok és irániak is. (RÓJ)

Egész falukat telepítettek ki Európából Ázsiába.. Volt, akit karhatalommal, és volt, akinek megmondták, hogy hova kell mennie. Ezeknek úgy mondták: „önkéntes kitelepülők. De nekik is muszáj volt. Mentek Szibériába, igen, önként. (MÁÖ)

Építtették a vasútvonalat... Ott minden nyolc-tíz kilométerre volt egy lágér nyolc-tízezer emberrel... (VaA)

Vittek Nahodkába, s onnan hat napig fel egészen a Bering-szorosig. A Bering-szorostól hetven kilométerre voltam. Úgy hívták ezt a részt, Kolima. Akkor kezdték betelepíteni ezt a vidéket emberekkel. Ott síkság nincs, csak hegyek vannak. S a hegyekben aranybányák. Jöttek oda lengyel katonatisztek, elítéltek. Mind csak elítéltek voltak... Negyvenhétben vittek el engem, negyvennyolcban voltam Krasznojárszkban, s negyvenkilencben már kint voltam északon, a Bering-szoros közelében. Elvittek minket Kamcsatka mellett... Alaszkához, Amerikához közel. Fennebb, a hegyekbe... Fák? Nem nagyon. Hideg van. Szeptember nyolcad-

kán mindig leesik a hó, s május tizenöt-huszonötödikén megy el. Az állatvilág nagyon szegény ottan. A gomba az megterem nyáron. Az sok volt, azt szedték, ettük... (KaG)

Micsoda vidék, micsoda sors, micsoda élet! Vagy: Élet volt ez?

Rettenetes, ha csak arra gondolok, belöktek, betaszítottak egy olyan szobába, egy olyan helyiségbe, amelyet cementpadló borított, s a helyiség közepén állt egy fatőke, favágótőke s semmi egyéb, s nekünk ott kellett lenni, ott kellett lefeküdni a cementre. Akinek subája volt, az jól járt, mert a suba szigetel, mert subán lehetett lefeküdni. De hát akinek nem volt subája, s gyengén volt felöltözve, annak el kellett pusztulni, kihűlt a veséje, megfeketedt, s meg kellett halnia. (KaG)

Ám még ilyen körülmények között is meg-megjelent néha a jószág, a humánus, az egymáson való segíteniakarás vágya.

Mink hallottuk, hogy sírnak a gyermekek. Ültünk a tábournokkal ott a priccsen, s halljuk, hogy sírnak a gyermekek. Miféle gyermekek ezek? Hát nem tudtuk elképzelni, miféle gyermekek, csak sírnak. Kettő-három mindig sírt. Közben bekerült hozzánk Máré hadnagy, egy rendőrőrmester, s Winter Tóbiás, és egy este ülünk az asztalnál, s Winter sétál a szobában. Fel-le sétál. S egyszer azt mondja: ni-ni-ni, s mutat az ablak felé. Az ablakban kívül lógott egy tarisznya. Mondom, állj oda a hátaddal a kukucskáló lyukhoz, ha benéz az őr, ne lássa, hogy mi mit csinálunk, aztán megfogtam a tarisznyát, és behúztam. Fásli darabbal eresztették le, és volt abban egy cédula. Azt mondja: Mi itten fönt tizenhat asszony vagyunk tizenhat kis babával. Írják meg, maguk kicsodák, és mire van szükségük. A tábournoknak volt egy kicsi ceruza-vége, a seprűben tartotta, oda dugta és ott tartotta, mert motoztak is, kéthetenként jöttek úgy váratlanul, mindent felturkáltak, ott eszükbe sem jutott megkeresni... S akkor cigarettapapírra írtam rá én, mi külföldi három polgárok vagyunk, és akármilyen ennivalóra szükségünk van. Mikor gondolták ők, hogy már körülbelül kibogoztuk azt, amit tudni akartunk abból a papírból, akkor leengedték azt a fáslit, s mi rákötöttük azt a tarisznyát, s betettük a papírt. Nemsokára háromszor is megütötték a plafont, lehetett hallani, figyeltünk, és ismét leereszkedett a tarisznya. Tele volt kenyérrel. Tele kenyérrel! Barna kenyér volt, de jó volt,

én nagyon jónak találtam, me éhes voltam. Ötven dekát kaptunk, de olyan kevés volt! Én akkor 27 éves voltam, hát olyan éhes voltam, mint a farkas. De a többiek is. Mikor megkaptuk, kiüritettük, felhúzták, és mi nekifogtunk enni. Még takarodó után is, mert a villany égett, ott az ajtó fölött volt a villanykörte, és egész éjjel égett, onnan a folyosóról minket láthattak... Na aztán mi lefeküdtünk, a térdünket így feltettük, hogy ne lássák, aztán ettünk, ettünk, ameddig csak belénk fért... (MáÖ)

Hogy hogy lehetett élni egy lágerben, azt nem lehet leírni. Azt át kell élni, hogy az ember megértse. Drótok között. Az egy elmagyarázhatatlan kín, amin ott keresztülmentünk. (BaA)

És miért? Miért kellett ott, a szenvedések földjén, bezárva, így, meggyötörten, megalázottan, reménytelenségben élniük? Mi volt a bűnük? Mit, és kinek vétettek? Miért mérték rájuk ezt a szörnyű sorsot?

Amire a szovjet birodalomba kerültem, 27 éves volt a bolsevista uralom. Az idősebbek elbeszéléséből hallottak a tűzzel-vassal, vérözönnel kialakult rendszer kegyetlenkedéseiről, az éhínségekről, tömeges bebörtönzésekről, az északi tájakra deportált kulákokról. A szovjet diktatúra hétköznapjait a láger drótkerítésén keresztül szemléltem. Akadtak a lágerben internacionalista magyarok is, akik lelkesen vettek részt a polgárháborúban a vörösök oldalán, most pedig ették velünk együtt a rabok panaszos kenyérét. Nem így képzelték el annakidején. (RóJ)

A rendes hadifoglyok 48-ban, legkésőbb 49-ben hazajöttek. Akik ottmaradtak, azok mind el voltak ítélve halálra, amit átváltoztattak 25 év javító fogházra... (MáÖ)

Mindig éjszaka, úgy tizenkettő és két óra között vittek vallami. Nappal nem volt nyomozás soha. Addig vallattak, míg össze nem törtek lelkileg. Mert lelkileg törtek össze aztán. Én sportember voltam, élsportoló, országos versenyen nekem ezüstérem van Magyarországon, levente hadtestversenyen, futballoztam, Beregszász első csapataiban játszottam, sőt kellett mennem egyszer Kolozsvárra játszanom. Ifjúsági válogatott voltam... Én az utolsó pillanatig nemet mondtam, tagadtam! Engem akkor törtek meg, amikor azt mondták, azt a kislányt is, akibe én már mint diák nagyon szerelmes voltam, s akinek én öt évig udvaroltam, azt is idehozzák, s itt rothad meg. Mikor ezt mondta nekem,

akkor én még, amit nem is mondtam, nem is tettem, más tehetett esetleg, még azt is magamra vállaltam. Én annyira szerettem azt a kislányt, hogy annak valami bántódása legyen, Isten őrizzen. Mindent hagytam rájuk, igen, én csináltam, én mondtam, ez így történt, ahogy elmondtam... (VaA)

Az MKDV-nek a parancsnoka az egy olyan szúrós volt, mint a szekuritáté nálunk. Havonként, negyedévenként be-behívtak oda hozzá. Te hol születtél, ki volt, akinél szolgáltál... Negyven kérdése volt. Ebbe a negyven kérdésbe ha valaki belezavarodott, s nem ugyanazt mondta, mint a szajkó, akkor az rossz sorsot húzott ki magának. Éjszaka vitték be a pincébe, s akkor ott mentek az örök, s agyabugyálták el. Főleg, akik csendőrök voltak, s rendőrök. Vagy egyes katonatiszteket, főleg a németeket. Azokat nyújtották erősen. (BaA)

Három hadbíró ült ott, egy hokkerlin előttük az életem története, amit én elmondtam nekik, három példányban, egyet a lágerban, egyet a kémelhárító osztálynál, s egyet a KGB-nél, MFGB-nek mondták akkor... Háromszor leírták az életemet. Születéstől kezdve egészen ameddig odakerültem. S ennek alapján hadbíró-ság elé állítottak 1949 szeptember 21-én. És na, ott ülök én előttük, s akkor ott ők lapozgatnak... A bíróság aztán visszavonul ítélethozatalra... (MáÖ)

Aztán április huszonhatodikán halálra ítélték, golyó általi halálra. A halálos ítéletet hidegvérrel, sablonosan hirdették ki. Maga hazaáruló, a szovjet társadalom aláásására törekedett, s az ilyen és ilyen rendeletek alapján Önt golyó általi halálra ítéljük. Akkor az én jelenlétemben még ötöt ítélték el... Ugye két hétig az embert nem végzik ki, lehet fellebbezni. Ez formáság. Akkor közbejött május elsején mit tudom én, nemzetközi nyomásra vagy beavatkozásra megszüntették a halálos ítéletet, s átváltottatták huszonöt esztendőre. Még hozzátették: úgyis megdöglesz ott, ahol a fehér medvék élnek, úgysem bírsz ki huszonöt évet. Az északi sarkon lehetetlen. Ötven fokos hidegben ez teljesen lehetetlen. (KaG)

Na, visszavonultak, s pár perc múlva jöttek. S felolvasták: a legfelsőbb szovjet s nem tudom mi értelmében az 56-6, 56-4 és 43-as ukáz alapján halálra ítéljük, amit átváltottatunk 25 év javító munkatáborra. Ez a börtön... Azért volt, mert a halálos ítélet el volt törölve pár éve már. (MáÖ)

Körülbelül százezer magyart ítéltek el a szovjet bírák „életre” vagy halálra. Ebből megközelítőleg tízezret – volt katonatiszteket, csendőröket, szovjetellenes tevékenységgel vádolt katonákat vagy civileket – ki is végeztek, a többi kilencvenezeret – köztük sok-sok még tizenéves fiataalt, akiket mint levéntéket mozgósított a Szálasi kormány –, kivitték Németországba, s ahogy a háború végetértével szédelegek hazafelé, úgy terelték össze őket, s úgy kerültek szovjet fogságba, hogy elfogóik háborús bűnösökké nyilvánítsák – s a szinte biztos halálba hurcolják, taszítsák őket...

S mikor az ítéletet felolvasták, utána aztán elvittek, bevagóníroztak, s kivitték Krasznajarszkba, ott hat hónapot ültünk egy olyan barakkféleségben, hideg volt, s az ajtónak csak a borítása volt, semmi egyéb nem volt, és se ágy, se semmi, csak a koszos padló. Télidőben, negyven fokos hidegben... (KaG)

Az embernek volt a hátán egy szám, s mikor mentünk, a gyerekek leköptek, fasiszták vagyunk. Sztálin halála előtt meg volt a fekete kenyér, egy kiló húsz dekától hetven dekáig, ahogy az ember a munkát végezte, százalék arányban, így adták. Ha nem tudta megcsinálni a saját normáját, a kenyérnek a negyedét kapta csak. Ezzel vettek rá, hogy dolgozzunk. (KaG)

Voltak olyan elítéltek, akik olyan mérhetetlen gyűlöletet éreztek az igazságtalan zsarnoki hatalommal szemben, hogy egyszerűen nem voltak hajlandóak, nem is akartak semmivel se a szolgálatára állni, nem akartak dolgozni, megtagadtak mindenféle munkát, s miután mégis kényszerítették őket, az egyik társam – jelen voltam, amikor történt –, egyszer a tőkére fektette a kezét, a fejszét a másik kezébe vette, s pakk, leütötte négy ujját. Rettenetes volt. Megbüntették. Aztán begyógyult a keze, s küldték tovább munkára. Olyan munkára, amelyet fél kézzel is tudott végezni. Ekkor tőkére fektette a másik kezét, s pakk, csuklóból levágta. Még borzasztóbb, még rettenetesebb volt. S mindennél rettenetesebb volt az, amikor szabadultunk. Végre eljött a szabadság órája. Sírt, jajgatott, mit fogok most csinálni, nézzék meg a kezemet. Mihez fogok kezdeni. Úgy éreztük akkor, mégsem szabadott volna tennie ezt. A másik eset az volt, mikor bezártak egy ukránt szigorított zárkába. Ott az volt a rend, hogy alsóneműre levetkőzve kellett ülni a hideg cellában. Tiltakozott ellene, nem volt mit tenni, kiabált, lázongott, ott maradt. Egy alkalommal beosztották, hogy mennie kell sírt ásni a temetőbe. S vitték a holmiját, hogy öltözzék fel, indulni kell dolgozni. Én nem megyek! De kell menni! Itt a ruha, vedd fel! Nem veszem fel!

Elutasította. Odavitték egy szekeret, megfogta két kemény ember, úgy, alsó holmisan felrakta a szekérre. Indulás. Ez kiabált, de nem volt mit tennie, vitték. Ott: szállj le, vedd a lapátot, indulj sírt ásni! Nem megyek! Nem árok sírt! Erre fogták magukat, kiborították a szekérből, ki oda a havas földre, az ott feküdt, nem volt hajlandó felkelni addig, amíg ott félig megfagyott. Visszavitték a kórházba, kihűlt a veséje, félév múlva halott volt. (KaG)

Minden lágerben egy sarkot elkerítettek, s ott csináltak egy fogdát. Az ember ha már rab volt egyféleképpen, hogy legyen másféleképpen is rab. Akit még tovább akartak kínozni, betették oda. (BaA)

És tudták, hogy nemcsak ők, de mindenki szenved, azok is, akik éppen kint járnak, s nincsenek szöges drótok mögé zárva. Ott mindenki a maga módján rab volt...

Volt egy öreg ott az erdőben, ahol én is jártam az állatokkal, beültünk a bokrok alá, úgy beszélgettük el, hogy milyen állapotok voltak. Ő elmondta, hogy amikor ott is megalakult a kommunizmus, hát azt mondja, olyan hét nem volt, hogy 8-10 ember ne végzett volna valamilyen formában magával. Az emberek mind akasztották fel magukat, ugrottak a kútba, mert nem bírták azt az állapotot. Jött a rekvirálás, úgy elszedtek mindenkitől mindent, hogy nem maradt, csak egy napra való ételme. Akkor nem volt mit egyenek, nem dolgoztak, persze, nem akartak dolgozni, mert nem akartak ennek a rendszernek az emberei lenni. És egyesek kénytelenek voltak magukat elpusztítani... Volt egy másik öreg, az istállónál ő volt a mindenés. Egyszer kimentünk a mezőre, azt mondja, gyere, neked jobb szemed van, állj csak ide fel, látsz egy templomot arrafelé? Mondom, igen. Na, azt mondja, ott mellette látsz-e még egy piros cserepes házat? Mondom, igen. Az az én házam volt, azt mondja. Harminckét esztendeje nem jártam benne. Nem jártam el ebből a lágerből. A kulákokat kiszedték onnan, idehozták, s elmenni nem lehetett sehova. (PaB)

A foglyoknak akármilyen nehéz is volt, „egymás között” voltak. A deportáltak lágeri nemzeti közegek voltak. Mindenféle nép összekerült egy-egy ilyenben. A rab népek rab fiai!

Mint politikai elítélt mind a börtönben, mind a munkatáborokban a soknemzetiségű rabtársak között találtam magamat, hol elszakítva a magyar honfitársaimtól, hol találkozáva magya-

rokkal az új lágerekben. Természetesen először kapaszkodtunk mi magyarok egymásba, az ellenséges indulatú szovjet rabtársak között. Ha egy brigádban voltunk, természetes, hogy párban dolgoztunk. Aztán, ahogy lassan megtanultuk a nyelvet, és a háborús pszihózis alatt kialakult magyar és német gyűlölet alábbhagyott, és már én én voltam, nem „fasiszta magyar”, akkor már a többi rabtársammal is emberibb kapcsolat alakult ki. A rab-szolidaritás révén már elmosódtak a nemzetiségi gátak, és rab-tartóinkkal szemben közösen próbáltunk mindent túlélni. Az első időben vegyes lágerek voltak, vagyis voltak némiképpen elkülönített női barakkok is. Szerelemről szó sem lehetett. Az életkörülmények, a teljes szervezeti leromlottság, az életért folytatott néma küzdelem háttérbe szorította az érzelmeket. (RóJ)

Románok is voltak velem, Moldávia oda tartozott, voltak ott kínaiak, japánok. Minden fajta. Eleinte mutogattunk, aztán mindenki megtanult oroszul, megismerkedtünk, s akkor oroszul szóra-koztunk, de mindenki a maga körében ugye a maga fajtáját ke-reste. Voltak ottan sokan magyarok, katonatisztek, úriemberek. Senki sem mondta, hogy Pista micsoda. De voltak ott nagyorosz miniszterek, nagyon nagy emberek, később szívárgott ki, hogy ő kicsoda. Tudom, Kágánovicsnak a helyettese ott volt, az akkori miniszternek, már harminchétben kikerült, a Trockij idején oda, s nagyon sok ember... S Istenem, ha elgondolom, nőt már nem tudom hány éve nem láttunk egyáltalán. S ott a téglagyárba vit-tek bennünket dolgozni, mikor megláttuk a nőket – a vezetők feleségei voltak –, akkor mind neki, neki a kerítésnek, hogy néz-zük, hogy néz ki egy nő. És voltak köztük olyan tréfások, hogy mikor takarítottak valamit, akkor úgy álltak háttal nekünk, hogy láttuk egészen a combjukat... (KaG)

Ahogy tizenkettőt ütött az óra, akkor az egész abban a nagy teremben, amibe így össze voltunk gyűlve az a részleg, az mint-egy vezényszóra felállt imádkozni, elénekeltek ott valami ukrán dalt, emlékszem rá: Ocseny boha vi nasz batyko, Ocseny boha nasz to, [Isten a mi nagy urunk, a nagy istenünk te] letérdepel-tek, keresztet vetettek, s imádkoztak. Talán ez az, ami megfogott engemet, hogy egy istentelen Oroszországban, mert akkor az volt, hogy ilyesmi megtörtént. Nem tudták a vallást teljesen kiírtani, még itt a tyurmában [börtönben] is megnyilatkozott ez a vallá-sos hovatarkozás... (VaA)

És aki „megszabadult”, azzal mi lett? Az „szabad” lett? Akkor úgy tűnt, az ő sorsuk végleges. Soha Ázsia földjét el nem hagy-

hatják. A szülőföldjükre soha vissza nem térhetnek. Számukra a civil-életbe, a régi, megszokott életformába visszatérés nincsen. Ők „akkor” is deportáltak, kiközösítettek, úgymond: bűnösök maradnak...

A deportáltak – annak úgy mondják – zemplankiban laknak. Földkunyókban... A földkunyó egy kétszer 3-as vagy háromszor 3-as kicsi földépület, földdel körülrakva, s a tetején is vastag földréteg van. A kicsi ajtó rajta, s egy egész kicsi ablakocská. Abban laktak az ilyen megszabadult egyének, amelyikeknek még nem volt idejük, hogy más lakást szerezzenek, vagy új blokkba nem mentek be. (VáA)

Mindent végigtanultam, számítva arra, hogy haza soha nem jöhetek, ugye, ebben biztos voltam, így aztán mindenféle szakmát igyekeztem elsajátítani... Voltam én kőműves, voltam szobafestő, vízvezetékszerelő, villanyszerelő, csempéző, ilyen szakmát mind megtanultam. A jogi egyetem helyett ezt kellett nekem elvégezni. Káromra nem volt, esetleg annyiban, hogy a fiatal éveimet arra hagytam. (KaG)

És akkor hogyan lehetett ilyen körülmények között élni? Hogyan lehetett emberséggel, tiszta, igaz lélekkel mocskolatlan maradni? Hogyan lehetett átvészelni, túlélni? Hogyan lehetett a végső reményt, a szabadulás mégis- vagy hátha-hitét el nem veszíteni?

A természet számomra az örök létet jelentette. A táj is többször emlékeztetett a hazai tájakra, a fák, növények hasonlatosak voltak, mint a szülőföldemen... Az éhség, a kimerítő rabszolgamunka, az éppen hogy elégséges öltözet mellett a fagy is dermesztette a szívet. Leromlottak, pusztultak az emberek, és magam is csak azt számígtattam, mikor követem társaimat a minden szenvedést megváltó halálba. De még s akkor is élni akartam! (RóJ)

A szenvedés nem törülte le az emberi vonásokat az emberi arcokról? A rabok, az ártatlanul szenvedők a végén nem hitték el, hogy valami ősi bűnt követtek el, amiért valóban így kell ennek lennie?

Én sose éreztem magam bűnösnek. (VaA)

Mivel a kilenc év alatt nem levelezhettem a szüleimmel, nem tudtam, mire érek haza. Hogyan fejeződött be a család számára kilenc évvel előbb a háború? Ott kint már mindenkit „eltemtem”. Úgy éreztem, ha nem is vinnének száműzetésbe, mire jönnék haza Magyarországra? Engem ott már senki sem vár. És amikor valóságyszerűvé kezdett válni a hazatérés lehetősége, gondolatban kihantoltam a sírokat: kit találok odahaza? Van-e nekem hová hazamenni? (RóJ)

Innen, a messzi Ázsiából, a szenvedések földjéről...

ELLENFÉNYBEN

A felkelő nap sugarai bearanyozhatják a tájat, de – ha szembenézünk velük – vakítják, megvakítják a szemet...

Visszatekintettünk... Vissza a fénybe, a sugarakba, vissza a sugártalan sötétségbe. Az örök tájba, az örök időbe! A kezdetekhez, az emlékekhez, a régmúltba, és vissza a közelmúltba. Vissza az emlékek Ázsiájába, oda, ahol a föld örök, a rögök – mint minden rög, melyet megszentelt a küzdelem, a rája gördült könnyek vagy izzadságcseppek, s melyek egykori életet, arcokat, vágyakat, emlékeket takarnak el – szentek. Ahol valamikor öntudatra ébredt az emberiség, ahol a történelem útjain évezredek át sodródtak a népek, a mi népünk is –, s ahol a XX. századi útvesztőkön annyi embertársunk maradt el örökre. Magyarok és nem magyarok, meghurcoltak, megalázottak. Bűnössé kiáltott bűntelenek... Vissza ahhoz, ami már múlt, megtörtént, s mint ilyen: visszafordíthatatlan. És ami már csak emlék... Megváltoztathatatlan...

A két háború s az azokat követő fogságélet annak rendje és módja szerint végetért. A Gulág is megüresedtek, visszatért otthonába ama kevés átélő, túlélő. Még kimondani is szörnyű, megdöbbentő: mindössze háromezer-nyolcszázkilencvenhárman a százezerből, vagyis alig négy százalék... Akik nem, azokat megölték, megölte ez a szörnyű kor, megölte az embertelen társadalom...

A rabságban sokszor álmodoztam, ábrándoztam azon, milyen lenne, ha egyszer csak hazatérhetnék Magyarországra, a szülői házba. Hogyan mennék be? Megismernének-e? Lenne-e, akit köszöntsek? (RóJ)

Nem is jött, hogy higgyem... Akkor Tbiliszi-ben voltam, s Tbiliszi-ből bevitték egy másik lágerbe, és na, ott osztották a ruhát, fehérműt, egy-egy rossz, kijavított bakancsot, sapkát, egy köpenyt, egy hátizsákot, egy csajkát... (BaA)

Sorokban mentünk az állomásra, s mellettünk jöttek be a vlaszovisták, akiket a németek és az angolok annakidején átadtak az oroszoknak... Jöttek helyettünk be, jöttek a helyünkre, a táborba. Szegények!.. (VáA)

A hazafelé vezető út Sztálin halála után az életben maradt csekélyszámú magyar számára kevésbé kalandos volt, mint az

első világháborús hadifoglyoknak hazavergődni a lángban álló országból. De ettől függetlenül álomszerűen hihetetlen. Hiszen amikor 1949-ben Karaganda mellett Ázsia földjére léptem, tudtam azt, hogy én soha többé Európába be nem tehetem a lábamat. Politikai elítélt büntetésének letöltése után ment örökös száműzetésre Távol-Keletre. Nyugat felé nem vezetett út, csak Szibéria tajga-vidékére... És mégis megvalósult, amiről még álmodni is félve mertünk, megindultunk nyugat felé. Sokszor eszembe jutott Petőfi verse: „Egész úton hazafelé azon gondolkodám, Miként fogom szólítani rég nem látott anyám.”... A sok-sok elképzelt variáció közül egy sem jött be. Csak a vers utolsó sora: „Én csüngtem ajkán szóltanul, mint a gyümölcs a fán!” Könny nélkül ennyi évtized után sem tudok visszaemlékezni arra a pillanatra, amelynek valóra válása isteni csoda!... (RóJ)

*

Újra emlékké vált hát a föld, ahol a rögök alatt őseink elporladt csontjai sejlenek. S ahol talán ma sincs város egy-két árva magyar, vagy annak özvegye, gyermekei nélkül... Alma-Atában például egész kolóniát alkotnak az ottmaradt vagy oda sodródott magyarok. S a vlagyivosztoki piacon csángó-magyar zöldségáros asszonyok egymás közti beszélgetésére figyeltek fel egy arra vetődött magyar küldöttség tagjai valamikor még az ötvenes években... És ott, a Gulágon ki tudja még hányan kallódnak örökre eltemetve kicsiny kunyhóikban olyanok, akikről megfeledkeztek, akiket államközi szerződések kapcsán nem kellett „visszaadni”, akik már értelmetlennek látták, vagy nem volt erő bennük, hogy új életet kezdjenek – visszatérve a régibe –, s akiket már nem keresett senki, nem várta őket az otthon, vagy akik talán még ma sem tudják, hogy az „örökre száműzve” parancs rájuk már nem vonatkozik. S ahol nem csak mi, hanem más, sokszor rokon népek fiai is hanyódnak... Népek, száműzött, áttelepített népek, ott, az ősi, könnyáztatta földön, a történelem útvesztőjében...

ADATKÖZLŐK

- ÁbJ Ábrahám János, Kézdimartonfalva, Háromszék megye, sz. 1895
- AnG Antal Gergely, Csíkdánfalva, Csík megye, 1895
- AnJ Antal János, Gyímesfelsőlók, Csík megye, 1920
- BaA Bajzáth András, Magyarneমেয়ে, Beszterce-Naszód megye, 1923
- BaB Bakos Balázs, Gyergyóremete, Csík megye, 1895
- BaGy Baló Gyula, Kisbacon, Háromszék megye, 192.
- BaJ Baricz József, Gyergyóalfalu, Csík megye, 1914
- BiM Bitai Mátyás, Telek, Háromszék megye, 1893
- BSR Bikkfalvi Mártonné Sospál Róza, Szék, Kolozs megye, 1907
- CseGy Cseh Gyárfás, Kovászna, Háromszék megye, 1896
- DeA Debreczi Albert, Csomakőrös, Háromszék megye, 1897
- DmJ Dimény János, Komolló, Háromszék megye, 1894
- ErGy Ercsey Gyula, Alsórákos, Brassó megye, 1928
- FaB Fazakas Béla, Oltszem, Háromszék megye, 1897
- FeI Ferencz Imre, Csomakőrös, Háromszék megye, 1895
- FiI Filep István, Szék, Kolozs megye, 1888
- GálI Gál István, Apáca, Brassó megye, 1895
- GeJ Gerőcz János, Nagykapus, Kolozs megye, 1895
- IzL Izmael László, Nagyenyed, Fehér megye, 1924
- KaG Kacsó Gergely, Nyárádremete, Maros megye, 1906
- KáG Kászoni Gáspár, Barót, Háromszék megye, 1896
- KálI Kántor István, Eckentelep, Maros megye, 1901
- KoK Komán Károly, Sepsikőröspatak, Háromszék megye, 1892
- KoS Kovács Sándor, Málya-Bergenye, Maros megye, 1921
- MáL Mátyás Lajos, Imecsfalva, Háromszék megye, 1893
- MáÖ Mátyás Ödön, Bethlen, Beszterce-Naszód megye, 1923
- NaGy Nagy György, Türe, Kolozs megye, 1920
- NéA Németh Albert, Páva, Háromszék megye, 1892
- PaB Pakuts Balázs, Nagyborosnyó, Háromszék megye, 1922
- PoA Porzsolt Albert, Barátos, Háromszék megye, 1922
- PoI Porzsolt Imre, Barátos, Háromszék megye, 1888
- RóJ Rózsás János, Nagykanizsa, Zala megye, 1926
- TóGy Tódor Gyula, Borzsova, Csík megye, 1896
- VaA Vadnai András, Beregszász, Bereg megye, 1923
- VáA Vánca Albert, Sepsiszentgyörgy, 1920
- VaI Vass Imre Ferenc, Szászcávás, Fehér megye, 1894
- VaP Vas Pál Áron, Csehétfalva, Udvarhely megye, 1891

NÉVMAGYARÁZATOK

Sántha István

Ázsiai népnevek magyarázata

Baskír: az Ural déli részén élő török nyelvű, mohamedán vallású nép, székhelye: Ufa.

Cseremis: másnéven mari, a Kelet-Európai-Síkvívidéken élő finn-ugor nép, székhelye: Joskar-ola.

Cserkesz: egy kis kaukázusi nép.

Csuvas: török nyelvek egyik archaikus nyelvét beszélő nép a Volga (folyó) jobb partján, székhelye: Csebokszári.

Dungánok: kelet-turkesztáni, mohamedán kínaiak.

Eszkimó: Szibéria és a (Szovjet-) Távols-Észak népei között találjuk őket, elsősorban az Új-Szibériai-szigeteken, és Csukcs-félszigeten élnek tagjai.

Jakut: Északkelet-Szibériában élő török nyelvű nép. Az eredetük mindmáig tisztázatlan, de feltehetően a Szaján-Altaj vidékéről érkeztek mai lakhelyükre. A mongol nyelvű dél-szibériai burjátokkal együtt a nagy szibériai népek közé tartoznak (mintegy háromszázezen vannak).

Kirgizek: az októberi forradalomig a kazakokat hívták kirgizeknek és a kirgizeket kara-kirgiz névvel különítették el tőlük. Embertanilag Közép-Ázsia leginkább mongoloid népcsoportja. A Tien-san-hegységben élnek, csak a felszínen mohamedán hitűek. A kirgizeket tekintik a kipcsák kunok legközelebbi rokonainak. A kilencvenes évektől független Kirgizia fővárosa: Biskek.

Kaukázusi népek: a három nagy, államalkotó a Kaukázusban élő nép: a grúzok, az örmények és a török nyelvű azeriek.

Kazakok: a szovjet forradalomig kirgizeknek hívták ennek a török nyelvű közép-ázsiai népnek a tagjait, majd a kozákoktól a „kazah” névvel különítették el őket. Ezt vettük át mi is szerencsétlenségünkre (a magyar nyelvben a kozák és a kazak alakok kiejtve is jól elválnak egymástól). A kilencvenes évektől a Kazaksztánban hivatalos kazak nyelv is a „kazak” alakot használja.

Mandzsú-tunguzok: Mandzsúrián kívül a Szibéria középső, keleti részén és a (Szovjet-)Távols-Keleten élnek. Közéjük délen a mai Kína területén mandzsúk, sibók (az Ujgur Autonóm Területen), nanajok (goldok: Arsenyev Derszu Uzalája), szolonok (lótartó evenkik a Hingan-hegységben), evenkik (tunguzok); az orosz területeken: nanajok, ulcsák, orokok, orocsok, udehék, evenek (lamutok) és evenkik tartoznak.

Mongolok: a szöveg a Kaszpi-tenger mellékén, a Volga alsó folyásának bal oldalán elterülő füves pusztákon élő buddhista kalmükökre és a Dél-Szibériában, a Bajkál-tó környékén élő burjátokra utalnak a szövegben.

Nyenyecsek: az urali népek szamojéd ágába tartoznak, a Tajmír-félszigeten élnek.

Perzsa népek: az irániak, az afgánok, tádzsikok tartoznak ide.

Tatárok: így hívták orosz területen a török nyelvű népeket általánosan (helytelenül), tekintet nélkül identitásukra. A tatárok a közép-ázsiai törököktől a baskiroktól és a csuvasoktól különböznek el. A mai Tatársztán szinte teljesen független az öt körbeölelő Oroszországtól, fővárosa a török tudományok oroszországi központja, Kazany. A tatárok a monol nyelvű kalmükökkel együtt a vörös hatalom legádázabb ellenségei voltak. Amint a német csapatok a második világháború során elérték területeiket, nyomban átálltak hozzájuk. Sztálin a második világháború után a Szovjetúnióban maradt tatárokat (és kalmüköket) szibériai száműzetéssel jutalmazta tettükért.

Török népek: a Kaukázusban élő azeriek és kumükök; a sztyep-péken élő csuvasok, baskírok és tatárok; a Közép-Ázsiában élő türkmének, özbegek, karakalpakok, ujugurok és kirgizek; a kazakok; a dél-szibériai sorok, hakaszok, altajiak (beltirek teleutok, telengitek...), tuvák, todzsák, tofák, cátánok, urjanhajok; és a peremen, Északkelet-Szibériában élő jakutok (szahák).

Turkesztáni népek: Kínában: a török nyelvű ujugurok (a városlakó szártokat említi a szöveg), a kirgizek és kazakok, a mohamedán kínaiak: a dungánok; Nyugat-Turkesztánból: a török nyelvű kirgizek, üzbégek, karakalpakok, a türkmének, a perzsa nyelvű tádzsikok; Afgán-Turkesztánból a perzsa nyelvű afgánok, irániak, tádzsikok, a török nyelvű üzbégek és azeriek, a mongol nyelvű mogolok és a hazarák.

Ázsiai földrajzi nevek magyarázata

Amur: Kína és Oroszország határfolyója Kelet-Ázsiában.

Ankara: Törökország fővárosa.

Aral: Közép-Ázsia egyik legnagyobb tava volt, egészen az ötvenes évek végéig, attól kezdve a Kara-kum és Kizil-kum sivatag gyapotfödjeire öntözik a tavat tápláló Amu-darja és a Szir-darja folyók vizét. Mára a tó felülete a felére csökkent. A tó partján a Karakalpakok (a fekete sapkások), feltehetően a honfoglaláskori besenyők mai rokonai élnek.

Asztrahán: város a Volga (folyó) torkolati vidékén, közel a Kaszpi-tengerhez.

Barnaul: Dél-Szibéria „fővárosa”, a várostól délre élnek az altaji törökök.

Berezovka: a híres jégbefagyott mamut tetemet itt találták meg, a Bajkál déli partvidékén.

Ceylon: sziget az Indiai-óceánban. Az elnevezés az angol grammatikai múltat idézi, ma Sri Lanka.

Csita: kormányzósági székhely a Bajkáltól keletre.

Dzsungária: Kelet-(vagy Kínai-)Turkesztán keleti része, (Külső-) Mongólia nyugati medencevidék jellegű pereme.

Éhség-sztyepp: a szöveggel ellentétben, nem Észak-Kazasztdánban, hanem délen található, neve jelentésével ellentétben a terület talaja löszben gazdag, termékeny.

Giorgez: város Örményországban ?

Habarovszk: az Usszuri és az Amur folyó torkolatánál kiépített orosz város, nevét az orosz expedíciós csapatok egyik vezetőjéről kapta.

Irtis, az Ob baloldali és egyben legnagyobb mellékfolyója a Nyugat-Szibériai-alföldön, ahol a vogulok és az osztyákok (a manysik és a hantik) élnek.

Irkutszk: A régi, cári orosz Szibéria patinás városa, Dél-Szibéria Mongóliával határos keleti peremén, a város környékén mongol nyelvű burjátok élnek.

Karaganda: ma vaskohászati központ Közép-Kazaksztánban.

Kemerovo: egyeteméről híres közép-szibériai város a Tom folyó partján, Tomszktól délre.

Kolima: kelet-szibériai folyó, völgye hírhedt gulágok gyűjtőhelye.

Krasznojarszk: város a Jenyiszej folyó középső folyásánál, jelentése: „Vörös-hasadék”.

Magnyitogorszk: „Mágnes-hegy” nevű vasbányászti város a Dél-Uralban.

Nahodka: kikötő Vlagyivosztkoz közelében a Japán-tenger partján.

Nikobar: szigetek Szumátrától északkeletre az Indiai-óceánban.

Novoszibirszk: Szibéria modernkori „fővárosa”, az Ob (folyó) középső folyásánál.

Omszk: Nyugat-Szibéria központi városa a kazak határ közelében.

Perzsia: Irán régi elnevezése.

Szahalin: sziget az Ohotszki-tenger déli részén. Híresek voltak a szigeten kiépített száműzött telepek, amikről (a szigeten élő evenkik és ajnuk nyomorúságos életéről) Csehov készített érzékeny leírást. A sziget déli részét a második világháborúig a japánok tartották megszállásuk alatt (a Kuril-szigetekkel egyetemben).

Szingapúr: kereskedő mini állam a Maláj-félsziget legdélebbi csücskén.

Szovjet-Közép-Ázsia: a hajdani Nyugat-, vagy Orosz-Turkesztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán és Kirgizia együttese.

Tbiliszi: Grúzia fővárosa.

Tomszk: Szibéria egyik első „fővárosa” a Tom folyó torkolata közelében, ma méltán híres egyeteméről (és az egyetem könyvtáráról).

Turkesztán három részből áll: Nyugat-Turkesztán: a hajdani Orosz-, majd Szovjet-Közép-Ázsia és Kazaksztán együttese: Türkmenisztán, Üzbegisztán, Tádzsikisztán, Kirgizia és Kazaksztán; Kelet-Turkesztán: vagy Kínai-Turkesztán, a mai Kína északnyugati csücske, ide tartoznak: Dzsungária, a Kelet-Tien-san hegláncai és a Tarim-medence a Takla-Makan sivataggal; Afgán-Turkesztán: Irán, Afganisztán és Pakisztán Északi részei.

Türkmenisztán: A hajdani Orosz-, vagy Nyugat-Turkesztán, majd a Szovjet-Közép-Ázsia legnyugatibb része, a Szovjetúnió felbomlása után önálló ország, fővárosa Ashabad.

Ural (-folyó): Európát és Ázsiát elválasztó természetes határvonal az Ural-hegységtől délre.

Ural (-hegység): Európát és Szibériát elválasztó hegység. A hegységtől keletre élnek legközelebbi nyelvrokonaink a vogulok és osztyákok.

Az *Usszuri*, az Amur jobb oldali mellékfolyója, a Szihote-Alin-hegységet és Mandzsúriát válsztja el, Oroszország és Kína határfolyója.

Usszurijszk: város az Usszuri (folyó) forrásánál.

Van: tó Törökország keleti részén.

Vlagyivosztok: Oroszország legnagyobb keleti kikötője a koreai határ közelében.

UTÓSZÓ

Dr. Szabó Péter **Az Első és Második Világháború során ejtett** **magyar hadifoglyok helyzete**

A hadifoglyoknak, mint a háborúk legszázalmasabb és legkiszolgáltatottabb áldozatainak jogállását csak a XX. század elejétől igyekeztek rendezni. Míg az első világháború idején az 1899. július 29-én, s az 1907. október 18-án aláírt hágai, illetve az 1906. július 6-án parafált genfi egyezményben foglalt bánásmód illette meg őket, addig a második világháború alatt az 1929. július 27-én elfogadott genfi konvenció előírásai vonatkoztak rájuk. Nem lehettek többé az ellenséges csapatok hadizsákmányai, nem lehetett őket ezentúl bizonyos előnyök kicsikarására felhasználni, miután a hazájukkal szembeni legszentebb kötelességüknek tettek eleget, kiérdemelték azt, hogy velük, mint lovagias ellenféllel bánjanak. A hadifogságra vonatkozó szerződés-cikkelyek értelmében tilos volt életük, vagy egészségük veszélyeztetése, megfélemlítése, illetve ellenük bárminemű megtorló intézkedések végrehajtása. A fogságban tartó államot terhelte a hadifoglyok hátraszállítása, emberhez méltó körülmények közötti elhelyezése, ellátása, egészségügyi gondozása, kapcsolattartásának biztosítása a külvilággal, s az ellenségeskedések befejeződését követő hazaszállítása. Az utóbbinak elvileg nem volt feltétele sem a fegyverszünet, sem a békeszerződés. Lehetőleg nemzeti hovatarozás szerint kellett a hadifoglyokat csoportosítani, elhelyezni, nyilvántartani. Az elfogott katonákat – a tisztek kivételével – azonban igénybe lehetett venni a hadműveletekhez nem kapcsolódó közmunkáknál.

A nemzetközi egyezmények ezen tiszteletreméltó és nemes határozatait és célkitűzéseit csak részben valósultak meg a XX. század két nagy világháborúja során. Javarást csak írott malasztok, nagyképpű fogadkozások maradtak, melyeket a hadviselő felek szükség szerint a saját szájzük szerint magyaráztak, s sokszor be sem tartották. Különösen a cári Oroszország, majd a Szovjetunió vette semmibe a hadifoglyok nemzetközileg deklarált jogait. A két vesztes háború vihara magyar katonák, majd 1944-től polgári személyek százezreit sodorta ebbe az országba, s sajnálatos módon hosszú időbe telt, amíg meg lehetett menteni közülük azokat, akik még az élők sorában maradtak.

Az első világháború alatt, a keleti hadszíntéren eltűntek és hadifoglyok tekintetében a Monarchia a legnagyobb veszteséget 1914 augusztus és decembere között a kelet-poroszországi

és lengyel területeken vívott hadműveltek során (300 ezer); 1915 januárja és márciusa között a Kárpátokban zajló téli hadműveletekben (180 ezer); 1915 márciusa és szeptembere között a Kárpátokban a húsvéti csata idején és a gorlicei áttörést követő harcokban (280 ezer); valamint 1916 júniusa és októbere között a Bruszilov-offenzíva kivédésekor (360 ezer) szenvedte el. A hadifogoly-veszteség a legrövidebb idő alatt 1915. március 22-én Przemysl elestekor következett be, amikor a négy és fél havi körülzárást követően a 44 000 fős védőseregen kívül 45 000 katonai munkás és 28 000 beteg és sebesült került orosz fogságba.

A Monarchia felbomlása után a közös hadügyminisztérium személyi veszteségekkel foglalkozó osztályának kartotékai, összefoglaló anyagai nagyrészt megsemmisültek, ami ezekből megmaradt 1921 elején a bécsi Hadilevéltárban keletkezett tűz martalékvá vált. Az utókor az orosz hadifogságba esett katonák számát illetően is kénytelen a megmaradt töredékes adatokon alapuló becslésekre hagyatkozni. Gaston Bodard osztrák katonai statisztikus 135 000 főre becsülte a keleti hadszíntéren eltűntek és hadifogságba esettek számát. Ezzel szemben Elsa Brandström *Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914-1920*. című művében (Berlin 1922) 210 000 fős létszámot közöl, s Józsa Antal kutatásai (*Háború, hadifogság, forradalom*. Akadémia, Budapest 1970.) is az utóbbi számadatot támasztják alá. Az orosz fogságban sínylődött osztrák-magyar katonák valódi számát feltehetően már sohasem lehet megállapítani, mint ahogyan már arra sem kaphatunk választ, hogy a Monarchia közel 500 000-re becsült összhadifogoly-veszteség részeként hány honfitársunk nyugszik oroszországi, ma már jeltelen sírokban és tömegsírokban. A 20-as évek végén ugyan megkísérelték megállapítani, hogy a trianoni Magyarország területén mekkora volt az első világháborúban eltűnt, illetve hadifogságba esett emberek száma, de a Magyar Statisztikai Szemle 1927. évi 7. számában közölt – kissé csekélynek tűnő – 215 846 fős számadat sem részletezhető tovább a hadifoglyok tartózkodási helyeire és maradandó veszteségeire vonatkozóan.

Az orosz hadvezetés felkészületlen volt a hadifoglyok nagy tömegének elhelyezésére. Az Oroszország európai részén felállított gyűjtőtáborokból már 1914 őszétől a fagyos Szibériába, s a perzselő Turkesztánba szállították hátra a fogságba esett ellenséges katonákat. E szédítő távolságokból kevesebb lehetőség adódott a szökésre, s a táborok őrzésére is kisebb létszámú őrség szükségeltetett. A szibériai vasútvonal mentén Omszktól Vlagyivosztokig telepített táborok többsége nagyobb hadifogolytömeg befogadására is alkalmasabb volt, mivel ezek korábban a Távol-Keleten állomásozó orosz alakulatok garnizonjaiként szolgáltak.

A több mint 200 oroszországi, szibériai és turkesztáni lágerben, melyekben magyar hadifoglyok megfordultak, már az első világháború elején is áldatlan állapotok uralkodtak, s később ez a helyzet még inkább rosszabbodott. Az elégtelen ételmezési és ruházati viszonyok, s az egészségügyi ellátás miatt több tízezeren pusztultak el járványokban (kiütéses tífusz, malária, kolera), éh- és fagyhalálban, s az embertelen bánásmód, illetve a kegyetlen kényszermunkák (az északi mocsarakon keresztül vezető Murmann-vasútvonal építése, a Don-medence szén- és Szibéria ólományái) is hamar felőrölték a legyengült és elgyötört hadifoglyok szervezetét. A központi hatalmak oroszországi táborait évekig látogató Elsa Brandström svéd vöröskeresztes nővér publikált feljegyzései alapján 1914/15 telén Krasnojarszkban 1300, Novonyikolajevszkben (ma Novoszibirszk) 4500, Omszkban 1915 szeptemberéig 16 000, Orenburg környékén a tockojei táborban 1915/16 telén 17 000, Turkesztánban pedig a háború alatt mintegy 45 000 hadifogoly halt meg.

Bár a Szovjet-Oroszországgal 1918. február 7-én és július 5-én kötött hadifogolycsere egyezmények alapján, még a háború alatt 1918 októberéig hozzávetőlegesen 700 000 monarchiabeli hadifogoly térhetett haza zömében Oroszország európai területéről, a hatalmas ország távolabbra eső területein még körülbelül 700-800 000-en maradtak vissza.

1918-tól, illetve az oroszországi forradalom kitörésétől kezdve a hadifoglyok helyzete egyre inkább súlyosbodott. A magyar hadifoglyok közvetlen úton történő hazatérése s Galiciáért vívott lengyel-ukrán háború, majd a magyar Tanácsköztársaság kikiáltását követő kárpátaljai csehszlovák blokád, végül az oroszországi polgárháború miatt teljesen lehetetlenné vált. A bolsevik katonai alakulatok – a hadifoglyok kiszolgáltatott állapotát kihasználva – erőszakos toborzó agitációt fejtettek ki körükben, de az ellenforradalmi csapatok által megszállt területeken is kétségbeejtő helyzetbe kerültek. Egyrészt a bolsevikok oldalán harcoló csoportjaikra hivatkozva kegyetlen irtó hadjáratot indítottak ellenük, másrészt a breszt-litovszki békeszerződést el nem ismerve továbbra is hadifoglyoknak tekintették őket.

A Szovjet-Oroszországgal 1920. május 20-án kötött koppenhágai egyezményt követően szárazföldi úton, túszként az elítélt kommunista vezetők ellenében, illetve Kelet-Szibériából tengeri szállítással, államköltségen, 1922 decemberéig végül is közel 140 000 magyar hadifogoly került vissza a történelmi Magyarországi területére. Kisebb hadifogoly szállítmányok a későbbiekben is érkeztek, az utolsó 1925 augusztusában tért haza.

A második világháború alatti, illetve utáni szovjetunióbeli hadifogság kegyetlenebb és embertelenebb volt minden addi-

ginál. A sztálini diktatúrában a szovjet állampolgárok életét, s biztonságát sem garantálták, az országot megszálló idegen hadseregek katonái ellen pedig különösen kíméletlen bosszú- és gyűlöletkeltés folyt. A keleti hadszínterre kivezényelt magyar honvédek és munkaszolgálatosok – elsősorban a viszonylag nem régi, s ismertté vált oroszországi, illetve szibériai hadifogoly tapasztalatok hatása alatt – nem ok nélkül próbálták minden áron kivonni magukat a szovjet csapatok bekerítéséből és igyekeztek ezzel elkerülni fogságba esésüket. Emellett Molotov, szovjet külügyi népbiztos a kollektív felelősségre vonás lehetőségét Magyarország második világháborúban játszott szerepéért már a háború alatt kilátásba helyezte. A J. C. Carr moszkvai brit nagykövetnek írt 1943. június 7-i levelében többek között az alábbiak olvashatók: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb-nagyobb mértékben a magyar népnek is.”

A keleti hadszíntér kezdeti tömeges magyar hadifogoly veszteségei javarészt a 2. Hadsereg 1943 januári és februári tragédiájához fűződnek. A korabeli hadiokmányok – szovjet hivatalos jelentésekre hivatkozva – 26 000 fogságba esett honvédről és munkaszolgálatosról tesznek említést. A sztálingrádi, s azt követő sikeres szovjet hadművelet során a német és vele szövetséges hadseregek katonái közül rengetegen váltak hadifogollyá. A Vörös Hadsereg nem fordított nagy gondot e tekintélyes fogolytömeg elhelyezésére és ellátására. A hosszú gyalogmenetre kényszerített, vagy fűtetlen vagonokban napokig szállított hadifoglyok közül 1943 kemény telén több tízezeren fagytak meg, mire csoportjaik elérték az első ideiglenesen kialakított, többnyire földbeásott barakkokból álló nagyobb táborokat. A magyar 2. hadsereg fogságba esett katonáit a Don menti arcvonaltól mögött létesített marsanszki, illetve davidovkai gyűjtőtábornak nevezett hómezőről szállították ide. A kezdeti időszakot túlélteket a későbbiek során a hagyományos lágervjárványok, az éhség, s a kegyetlen időjárási viszonyok tizedelték. Ezen megpróbáltatások alól csak az antifasiszta iskolákra toborzottak mentesültek. A háború alatti szovjet lágervizonyokról Kaiser János, az 1026. számú Novij Dombasz kerületi egyik bányatábor egykori foglya 1950-ben az alábbi sorokat vetette papírra: „Bánásmód farkasbarbárság! Naponta kétszer káposztaleves és egyszer 60 deka barna csirizkenyér. A ruházatunkat éhségünk miatt eladtuk. Mikor mindenünk elfogyott, megbetegedtünk. A betegeket a gyűjtőlágerbe hordták össze, ahol naponta 12-18 halottat temetünk. Orvosság csak szalicil és forralt víz volt... Negyven fokos lázammal hullahordó lettem. Egy kétkerekes szemetes kordélyra

8-10 meztelenre vetkőzött halott társunkat kellett felraknunk, miközben 18-20 éves orosz kölykök géppisztollyal addig bokszoltak, míg parancsukat nem teljesítettük.”

A keleti hadszíntéren, Galiciában, majd a Kárpátok területén vívott harcokat követően 1944. október 31-ig a magyar királyi honvédségnek több mint 70 000 honvédje és munkaszolgálatosa esett szovjet fogságba. A hadifogoly veszteség jelentős méretű növekedése azonban a Vörös Hadsereg magyar területre való benyomulása után következett be, s folytatódott még a háborút követő hónapokban is.

A kimeríthetetlen szovjet munkaerő szükséglet szempontjából potenciális alannyá vált az önmagát kényszerűségből megadó honvéd és munkaszolgálatos, a közmunkarendelet ürügyén deportált civil, de még a Vörös Hadsereghez átvált, s a németek elleni harcot vállaló katona is. A szovjet hadsereg fogolyszerző akciói nyomán szabolcsi, beregi falvak tucatjai maradtak munkaképes férfi – olykor női – lakosság nélkül. Hasonló sorsra jutott a Békés –, Baranya megyei és Budapest környéki németajkú lakosság is. A szovjet légervilágba – a kezdeti hadifogoly veszteségeket is beleszámítva – 1941 és 1946 között több mint 600 000 magyar állampolgár került Magyarország háború alatti területéről.

A Magyarországon foglyul ejtett katonák és polgári személyek útja először a hazai gyűjtőtáborokba vezetett. Gödöllő, Cegléd, Jászberény, Baja, Szeged, Debrecen és Székesfehérvár voltak azok a települések, ahol a szovjet Vörös Hadsereg legnagyobb és leghírhedtebb ideiglenes táborai működtek. Lakatnyákat és iskolákat alakítottak át lágerekké. A gyűjtőtáborokból a naponta bevagonírozott hadifogoly oszlopokat az erdélyi, a román, illetve az ukrain átmenőtáborokba (Foksani, Temesvár, Máramarossziget, Sambor és Bjele) szállították. Itt a halálozási arány – végelgyengülés és járványos betegségek következtében – még a szovjetunióbeli lágerekénál is magasabb volt.

A szovjet hadsereg által elhurcolt magyar állampolgárok végül a szovjetunióbeli hadifogoly-munkatáborokba, valamint az internáló- és büntetőtáborokba kerültek. A legrosszabb munka- és életkörülmények kétségkívül a két utóbbi lágertípusban uralkodtak. Az internálótáborokba a magyar foglyok mintegy harmadát kitevő polgári személyeket, a Szovjetunió északi, gyakorta a sarkkörön túli területein létesített büntetőtáborokba, az ún. GULAG-okba pedig a magyar megszálló alakulatokban szolgált és fogságba esett honvédeket, valamint a terrorakciók szervezésével vádolt levénteket, s a hátországi csapattestek tagjait vitték. A visszatérésre nekik volt a legkevesebb esélyük.

A háborút követően 1946 nyarától csak a Szovjetunió területén

maradtak magyar hadifoglyok. Az 1947-es párizsi békeszerződés a hadifoglykérdés átfogó, egyezményes megoldásaként a hadifoglyokat visszatartó hatalommal, tehát a Szovjetunióval való megállapodás írta elő Magyarország számára. A hazaszállításukkal kapcsolatban minden költséget a magyar államnak kellett állnia, holott szerencsétlenül járt állampolgárai éveken át fizetés nélkül dolgoztak a szovjet gazdaság újjáépítésén. A hadifogly-egyezmény nem született meg, a Rákosi-kormány saját erőfeszítései eredményességének, s a „sztálini kegynek” állította be a hadifogly transzportok 1947 júniusától 1948 novemberéig történő – többé-kevésbé folyamatos – hazaszállítását. A magyar kommunista kormányzat ezzel megoldottnak tekintette a hadifoglykérdést, mondván, már csak a szovjet hatóságok által elítélt „háborús bűnösök” sínylődnék a lágerekben. A Szovjetunióban visszatartott több tízezer hadifogly embertelen sorsáról összeállított dokumentumanyagok (*Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről*. Összeállította Palásthy Rezső és dr. Makra Zoltán. Bad Vörischofen, 1950.) nyilvánosságra hozását követően, részben az ENSZ közbelépésére az ötvenes évek első felében újabb hadifogly-szállítmányok érkeztek Magyarországra. Az utolsóként hazaérkezettek 1955-ben lépték át a magyar államhatárt.

A több mint 600 000 magyar hadifoglyból és polgári személyből a magyar források szerint legalább 200 000 sohasem tért vissza. Pontos számadatukat – a szovjet nyilvántartások hiányosságai miatt – valószínűleg soha nem lehet megállapítani.

A közölt veszteségadatok – ha becsültek is – elrettentőek. A háborúk azonban tanulsággal is szolgálnak. Prohászka Ottokár püspök 1918-ban az alábbiakat mondta ezzel kapcsolatban: „A háború nem nevel erkölcsöt, eredményezhetne azonban a háború valami nagyon jót, ha megutáltatna velünk minden háborút, és ha iszonytal töltene el olyan állapotok és eljárások iránt, melyek azt időnként az emberiség fejére zúdítják. Háborúnak többé nem szabad jönnie, ez a háború által támasztott legerkölcsebb érzés. Erkölcstelen minden, ami háborút hozhat a világra. Úgy kell a világot megcsinálnunk, hogy a háborút egyszer és mindenkorra kizárjuk.”

Az első világháborús magyar hadifoglyok által megjárta fontosabb oroszországi, illetve szovjet-oroszországi hadifoglytáborok:

Batarejnjaja
Berezovka
Bijjszk
Cseljabinszk

Habarovszk
 Irkutszk
 Kokánd
 Krasznaja-Rjecska
 Krasznojárszk
 Novo-Nyikolajevszka (ma Novoszibirszk)
 Omszk
 Petropavlovszk
 Pjescsanyka
 Razdolnoje
 Sadrinszk
 Szpaszkoje
 Taskent
 Tobolszk
 Tockoje
 Tomszk
 Tyumeny

A második világháborús magyar hadifoglyok és deportált polgári személyek által megjárta fontosabb szovjetunióbeli hadifogoly- és internáló táborok

Hadifogolytáborok	Internáló táborok
Bauxitogorszk	Bjelorekszk
Borovicsi	Groznij
Georgijevszk	Jenakijevo
Gomel	Kazany
Karaganda	Kemerovo
Kirov	Kotlas
Krasznodar	Krivoj Rog
Krasznogorszk	Magnyitogorszk
Lebedián	Murmanszk
Lublino	Novij Dombasz
Ogyessza	Nyizsnij Tagil
Sztalinogorszk	Oktyaberszk
Szuzdal	Perm
Tambov	Rodovka
Tbiliszi	Rosztov
Tiraspól	Sahti
Uzmány	Sztalino
Vlagyimir	Szverdlovszk
Vologda	Ufa
Zaporozsje	Vorosilovgrád

FÜGGELÉK

Magyarok japán hadifogságban

Írta dr. Mezey István,

a Magyar Nippon Társaság ügyvezető igazgatója, volt összekötő tiszt a japán expedíciós hadseregénél.

(*Hadifogoly magyarok története*, Athenaeum, Budapest, 1930, Második kötet, 486-496 o.)

Bevezetés

Eltekintve azoktól a magyar tengerészekről, akik, mint a „Kaiserin Elisabeth” csatahajó személyzete, mindjárt a háború elején japán fogságba kerültek, a japán hadifogságba került magyarok eredetileg mind orosz foglyok voltak és 1918-ban, a kelet-szibériai expedíció alkalmával kerültek japán fennhatóság alá. Számuk aránylag csekély az orosz hadifoglyok százezreihez képest. Nem is kerültek új táborba, hanem csupán megváltozott külső körülmények között folytatták azt a hadifogoly-életet, mely az évek hosszú során át már kialakult a szibériai táborokban.

A Kerenszkij féle és a bolsevik-forradalom, majd az ellenforradalom ezer viszontagságain keresztülment, kiéhezett, lerongyolódott kelet-szibériai hadifoglyok japán parancsnokság alá jutva, fizikailag többé-kevésbé újjáéledtek ugyan, de a viszonylagos anyagi és testi jólétben sem teremtettek újabb fogolytípust, azaz nem beszélhetünk külön szibériai „japáni” fogolytípusról, hiszen négy-öt éves hadifogság után lett a plenni-ből horyo.

Noha így egyrészt a megszálló japán csapatok emberei a magyar katona igazi arcát nem ismerhették meg, hanem csupán egy testileg-lelkileg leromlott embertömeget, másrészt pedig a magyar hadifoglyok sem jutottak közvetlen összeköttetésbe Nippon népének széles rétegeivel, hanem csak az őrizetükre kirendelt katonákkal, akik maguk is idegen országban, otthonuktól távol éltek, mégis a japáni éra önálló, külön fejezetét jelenti a szibériai hadifogságnak.

A japán expedíció történelmi előzményei

A japán expedíciós hadseregnek elküldése hosszú diplomáciai tárgyalások eredménye volt, melyet Japán a szövetséges nagyhatalmakkal folytatott. Már 1918 elején az antant-sajtó a legképtelenebb hírekkel akart hangulatot kelteni egy távol-keleti expedíció érdekében. Majd azt a hírt bocsátották világgá, hogy a

központi hatalmak a Nyugaton kivívott döntő győzelem esetén Kelet ellen vonulnak.

Megfelelő előkészítés után az antant csak ürügyet keresett, hogy Szibériába csapatokat küldhessen. A cseh-szlovák hadifoglyokból toborzott légió utasításra kezdett harcot a szibériai vasútvonal főbb pontjain a bolsevikokkal. Az antant-sajtó aztán a vörösgárdista volt magyar hadifoglyokat okolta a fegyveres összeütközés kitöréseért, akik a Vlagyivosztokba induló cseh-szlovák szállítmányokat, melyeknek behajózás utána a francia harctérre kellett volna menniök, feltartóztatták.

A vörösök, szorongatott helyzetükben, mindenáron békét akartak és megígérték a cseh-szlovák légió haladéktalan elszállításának biztosítását. A békeértekezlet össze is ült június elején Irkuckban, mikor is a cseh nemzeti tanács nevében Hauszka ezt a nevezetes nyilatkozatot tette:

„Örülünk, hogy ez a találkozás, mely a fennálló félreértések elsimítását célozza, létrejöhetett. Mi tudjuk, hogy céljaink közös, csupán utaink ágaznak el. Én ismerem a magyarokat és nem képzelmek el, hogy ez a mindig forradalmi nép, mely saját szabadságát annyira szereti, más népek szabadságtörekvéseit el akarja nyomni.”

A béke azonban a legionisták és a vörösök között nem jött létre, hiszen ez az antant szándékai ellen lett volna. A vörösgárdisták kénytelenek voltak minden irányban visszavonulni és június 11-én az Angara-híd felrobbantása után feladták Irkuckot, a szibériai bolsevizmus főfészket, hol többek között a magyar nyelven kiadott „*Világforradalom*” is megjelent, mely lázító, szélsőséges hangjával még orosznyelvű laptársait is felülmúlta. A városokban a régi дума vette át az ügyek intézését, mely Lavrovval az élén, az ideiglenes szibériai kormányt ismerte el legfőbb hatalomként.

Az ideiglenes szibériai kormánynak azt a szerepet szánta az antant, hogy a beavatkozást formailag előkészítse. Augusztus 8-án ez a kormány jegyzéket intézett a szövetséges hatalmakhoz, melyben elismeri, hogy a breszt-litovszki béke megkötés jogos okot szolgáltatott az antant-hatalmaknak, hogy Oroszországot szerződéses kötelezettségének betartására rendszabályokkal kényszerítsék.

Japán számára Szibéria nagy gazdasági lehetőségeket jelentett ugyan, de Amerika féltékenysége miatt az expedíció diplomáciai előkészítése mégis nagyon nehezen ment. Miután a szövetségeseknek a közös beavatkozást sürgető jegyzékére a japán kormány határozott választ nem adott, a tokiói angol követ 1918.

június 12-én kormánya nevében közölte, hogy az angol csapatok a cseh-szlovák légió megsegítése érdekében Szibériában hadműveleteket fognak kezdeni. Négy nappal előbb pedig az Észak-amerikai Egyesült-Államok kormánya adta tudtul, hogy szükség esetén az amerikai csapatok önállóan fognak Szibériában eljárni. Csak ezek hatása alatt döntött a július 11-i japán minisztertanács a beavatkozás mellett.

Az amerikai kormány azt a javaslatot tette, hogy Vlagyivosztokba együttes japán-amerikai expedíciót küldjenek, mely körülbelül hét-hétezer fő erősségű lenne. Miután azonban a nagy távolság miatt Amerika nem küldhet azonnal csapatokat, az USA. kormánya azt indítványozta, hogy a japán expedíciós hadsereg egyelőre 14 000 emberből álljon. A japán kormány elvben hozzájárult az amerikai javaslathoz, kijelentette azonban, hogy stratégiai szempontból az expedíciós hadsereg számának korlátozása nem kívánatos. Japánnak ugyan nincs szándékában nagyobb hadsereget küldeni Vlagyivosztokba, azt hiszi azonban, hogy nem elegendő a Vlagyivosztokba küldendő expedíció, hanem Szibéria többi részét is meg kell szállni.

Japánban igen erős ellenzéke volt az expedíciós vállalkozásnak. A gazdasági körök az eredménnyel kétséges arányban álló nagy költségeket kifogásolták, a szélsőséges imperialista körök pedig nem vették szívesen, hogy Japán szövetségesekkel együttesen lépett fel és így cselekvéseiben többé-kevésbé kötve volt. A következmények hamar megmutatták, hogy az expedíció ellenzőinek álláspontja nagyon is indokolt volt. A szibériai beavatkozás 450 millió yenbe került, 1500 ember vesztette ott életét, hatszázan sebesültek meg. Ezzel szemben Japánnak semmi eredményt nem hozott e vállalkozás.

Lehet, hogy a mértékadó japán körök már eleve is számoltak evvel, de az eseményeket megállítani nem lehetett. 1918. augusztus 9-én kinevezték Otani Kikuzo bárót az expedíció hadsereg főparancsnokává. Otani tábornok és törzse augusztus 18-án érkezett meg Vlagyivosztokba. Hivatalos adatok alapján a szövetséges hatalmak hadserege ekkor a Bajkál-tótól keletre lévő orosz területen a következő alakulatokból állott:

Japánok.....	21 hadosztály
Amerikaiak.....	2 ezred
Angolok.....	4300 fő
Franciák.....	70 "
Csehek.....	5074 "
Románok.....	2060 "
Olaszok.....	1200 "
Kínaiak.....	1 ezred

A kelet-szibériai hadifoglyok helyzete a japánok alatt

A szibériai expedíciós hadseregek partraszállása idején a kelet-szibériai táborokban elhelyezett hadifoglyok helyzete katasztrofális volt. Az orosz forradalom óta a hazával való összeköttetés majdnem teljesen megszakadt. A táborokban a legkülönbözőbb járványok pusztítottak, sokhelyütt pedig a hadifoglyok az éhenhalás és megfagyás veszélyének voltak kitéve.

Négy-ötvenzetei hadifogság után gyűjtötték össze az oroszok a kelet-szibériai fogolytáborokban azokat, akiket az éhség, ragályos kórok, forradalom, cseh-szlovák légió és ellenforradalom még életben hagyott. Régi, piszkos, fertőzött orosz laktanyákba voltak a foglyok bezárva. Sorsuk a nyomor és testi-lelki megaláztatás volt.

1918 őszén az orosz ellenforradalmi kormány kihirdette a táborokban, hogy Vlagyivosztokban hajóra rakják és hazaszállítják a hadifoglyokat. Mint később kiderült, erről szó sem volt, a közép-szibériai kormányzóságok csupán meg akartak szabadulni a hadifoglyok eltartásától. Elszállították őket a távol-keleti tartományokba, ahol még kevesebb volt az élelem. A hangulatot, mely ekkor a távol-keleti táborokban uralkodott, közvetlenül érzékelteti dr. Breitner Burghardt bécsi egyetemi tanárnak, a nikolszki tábor volt orvos főnökének naplója. A Feljegyzések írója a hadifogoly-társadalom egyik legjelentősebb egyénisége volt, kit bajtársiassága, nagy orvosi tudása, önfeláldozása miatt a fogolytáborok kerítésein túl is tízezrek emlegetnek még ma is Kelet-Szibériában. Osztrák ember létére a magyarságnak őszinte, igaz barátja volt. Naplójából a következőket idézzük.

1918 augusztus 13. Ma délben vagonozták ki az első japán csapatokat, melyek az állomáson dolgozó embereinkhez igen barátságosak voltak.

1918 augusztus 27. A tábor összes segélyalapjainak elkobzása. Nevetséges kutatás fegyverek után. Hihetetlen orosz gyanúsítások. Házkutatás bombák után nálunk. Sanyargatóink zaklatásait úgy megszoktuk, hogy már hiányzik, ha egy időre békét hagynak nekünk.

1918 szeptember 1. Éktelen szitkozódás és bajonettel való fenyegetés közben cseh katonák kifosztják kertünket. Alig tudom katonáink elkeseredését csillapítani. A cseh őrség elvonult. Azt hiszem, hogy még a kórház falai is fellélegzenek. Jöhet még valami elviselhetlenebb?

– Este 7 óra. Egy órával előbb vették át japán csapatok őrizetünket.

1918 szeptember 4. A japánok ittlétének első órája óta távo-

zási engedélyünk van. Egy kicsiny, cseresznye vörös pecsétellátott papírlap az engedélyjegy. Az oroszoknak tilos a táborba belépni.

1918 szeptember 5. Nem, ezek nem ellenségek! Viselkedésük, különösen a csehekéhez viszonyítva, annyira tüntetően barátságos, hogy alig tudom legénységünk különböző politikai kombinációit leinteni. A naivítás, előzékenység, sőt a nyíltan kimondott barátság, mint valami álom tűnik fel előttünk.

1918 szeptember 12. E nyáron először mentek fürödni katonáink a Suifunba két japáni kísérelvel. A japánok azonban, mint bajtársak és nem mint örök mentek velük.

Ezek az impressziók egyformák voltak minden hadifoglynál, kik az utolsó évek rettenetes megpróbáltatásai után japáni fennhatóság alá kerültek.

Röviddel a szibériai expedíciós hadsereg partraszállása után a japán hadsereg a pervaja-rjécskai és a nikolszk-usszuriszkiji hadifogoly táborokat védelme alá vette, míg a habarovszki (krasz-naja-rjécskai) tábor amerikai fennhatóság alá került. Később az amerikaiak ezt a tábor is a japániaknak adták át. A vlagyivosztoki japán hadsereg parancsnokságon külön hadifogoly-osztályt szerveztek, melynek élére egy nagyműveltségű, emberséges japán vezérkari tiszt került Kashimura alezredes személyében, ki 1920 végéig irányította a hadifoglyok ügyeit. A pérvája-rjécskai tábor parancsnoka Takashima alezredes volt, ki a háború előtt már járt Budapesten is és így a magyar viszonyokról meglehetősen tájékozódva volt. A nikolszk-usszuriszkiji tábor élén Tanaka Nobuo főhadnagy állott, ki viszont a japán nyelven kívül csak pár német szót tudott.

A japán fennhatóság alatt álló hadifoglyok száma aránylag nem volt nagy. A Nemzetközi Vöröskereszt 1919 június 10-i közlése szerint 2062 magyar és osztrák, 4 román és 505 török hadifogly volt a japán táborokban. Ehhez járult később a habarovszki tábor létszáma. Ezenfelül azonban a japán Vöröskereszt ruhával és élelemmel támogatta a verhné-ugyinszki-csitai vonalon levő szállítmányokat, valamint a nikolszk-usszuriszkiji, úgynevezett orosz táborban levő embereinket.

A táborok átvételekor a japán parancsnokok magukhoz kérték rangidős tisztjeinket és kifejtették előttük, hogy csupán az emberiség szavára hallgatva veszi át a japán hadsereg a hadifoglyokat, ezért nem ellenséget látnak bennük, hanem a világháború legszerencsétlenebb áldozatait. Arra való tekintettel azonban, hogy maguk is ellenséges földön állnak, a bolsevikok rajtaütésének minden pillanatban kitéve, feltétlen engedelmisséget és az előírások pontos betartását kívánják a hadifoglyok részéről,

már csak azért is, nehogy a rossz példa saját hadseregük fegyelmét megbontsa.

A japán parancsnokok egyébként a táborok belső életébe nem avatkoztak be. A tisztek pontosan megkapták a havi 48 jen fizetést, melyből saját magukat élelmezheték. A legénység a táborkonyhából háromszor naponta bőséges ételmezt kapott. Ezenkívül a japán Vörös kereszt nyári és téli ruhával és fehérneművel látta el katonáinkat. Orvosaink, bevásárló tisztjeink, a tábor lelkésze és a tolmácsok bármikor szabadon közlekedhettek, a többiek pedig időről-időre kaptak a városba szóló távozási engedélyt. Az időközönként megismétlődő névsorolvasástól eltekintve, a japánok semmiféle különösebb ellenőrzést nem gyakoroltak. A névsorolvasásoknak a célja sem a szökések megakadályozása volt, hanem hogy a táboron kívülálló hadifoglyok utólag ne csempészhessék be magukat a hivatalosan átvett hadifoglyok közé.

A viszonylagos anyagi jólét a táborok kulturális életét is hamar fellendítette. A nikolszk-usszuriszkiji táborban javarészt legénység volt, ezért itt analfabéta tanfolyam és tábori iskola működött. A pervaja-rjécskai táborban azonban, hol számos tiszt volt elhelyezve, a zene és színházkultusz is igen magas nívót ért el. „Magyar Hírmondó” címen sokszorosított táborújság jelent meg, mely orosz, amerikai és japán napilapok nyomán a fontosabb világeseményekről tájékoztatta a táborok lakóit.

Festőművészeink, szobrászaink és iparművészeink is munkához láttak. A japáni hadsereg tisztjei, valamint a gazdag hadseregszállítók állandóan ellátták őket megrendelésekkel, – legjobb dolga természetesen a portréfestőknek volt. Legkeresettebb művészeink voltak Héya Zoltán (portré), Kienle György (szobrász), Czokoly István és Amberg József (iparművészek). A magyar művészeti stílus ezeken a hadifogly-művészekén keresztül lett ismertté a Távol-Keleten.

Szimfonikus hangversenyek, tornaünnepélyek rendezésével is iparkodtak hadifoglyaink a várakozás hosszú idejét elviselhetőbbé tenni. Becsületükre válik, hogy ők, akik a sors kedvezése folytán a japán táborokban jobb helyzetbe kerültek, nem feledkeztek meg az orosz táborokban sínylő szerencsétlen bajtársaikról sem. A japán táborokban segélyegyletek alakultak e táborokon kívül élők támogatására.

A hábárovszki (krásznájá-rjécskai) tábor amerikai fennhatóság alatt

Röviddel azután, hogy a pervaja-rjécskai és nikolszk-usszuriszkiji táborok japán fennhatóság alá kerültek, a hábárovszki

(krásznájá-rjécskai) táborát az amerikai csapatok vették át. November 5-én nemzetközi bizottság érkezett a táborba, melyet valósággal ámulatba ejtett az a leírhatatlan nyomor, mely a táborban uralkodott.

November 9-én vették át a Morrow ezredes parancsnoksága alatt álló amerikai csapatok a táborát. Az első névsorolvasásnál kitért, hogy ezekre ment azoknak a hadifogoly tisztnek száma, akik még mint a habarovszki tábor lakói voltak nyilvánvalóan, holott már régebben részint nyugatra szállították őket, részint meghaltak, részint megszöktek. A könyvekben azonban továbbra is szerepeltek és az orosz parancsnok így minden hó 1-én felvette a fizetésüket.

Az amerikaiak már az első nap bőséges étellel látták el a hadifoglyokat és hozzáfogtak a tábor rendezéséhez. Morrow ezredes kijelentette, hogy a hadifoglyok mind idegbetegek és ő feladatául tekinti, hogy a rábízott foglyokat betegségükből gyógyítva adja vissza az emberi társadalomnak. Feladatát nagyon komolyan vette. Első dolga volt, hogy a tábort körülvevő fapalánkot ledöntette és csak egyszerű drótkerítést vonatott körülötte, hogy a foglyoknak kilátása legyen. A tiszti barakkokból az egyes csoportokat egymástól elválasztó boxfalakat eltávolította. Az ebédlő részére külön helyiséget jelölt ki. A piszkos, fertőzött barakkokból rövid időn belül ragyogó tisztaságú lakhelyeket kellett varázsolni. Nem lehetett az az elgondolása a tervezőknek, ami anyaghiány miatt megghiúsult volna. Lázás, lüktető élet folyt a táborokban. Mindenkinél dolgoznia kellett, tisztéknek, legénységnek egyaránt, mégpedig fizikai munkát. A könyvtárát Morrow ezredes lezáratta s használatát szigorúan megtiltotta, mondván, hogy a sok könyvtől „bolondultak” meg a hadifoglyok. Ezzel szemben lehetőleg elősegítette a sportolást és még az amerikaiak kedvenc labdajátékát, a base-ballt is meghonosította.

Alig két hónapon belül teljesen megváltozott a tábor képe. A frissen fehérre meszelt hálótermekben katonás sorrendben állottak egymás mellett az ágyak, de ezen kívül semmi másnak nem volt szabad ott lennie. Az étteremben a foglyok által készített, frissen gyalult asztalokon amerikai gyártmányú edények. A tábor büszkesége azonban az úgynevezett kaszinó volt, mely Vágó Viktor hadapród, jelenleg neves budapesti iparművész tervei szerint készült. A falakat hadifogoly művészek freskói borították. A faragott bútorok a tábor ledöntött fapalánkjából készültek ugyan, de akármilyen iparművészeti kiállításon is megállották volna helyüket.

A táborát az amerikaiak szigorú őrizet alatt tartották; sokkal kevesebb közlekedési lehetőség volt, mint például a nikolszki és

pervaja-rjécskai japán táborokban. A legénység természetben kapta ételmezését és ruházatát, a tisztek pedig 25 dollár fizetést kaptak, ebből 8 dollárt vontak le az étkezésre. Míg ugyanis a japán táborokban a 48 jen fizetésből a tisztek tetszésük szerint gazdálkodhattak, addig az amerikai táborban 8 dollár ellenében a kincstári ételmezés átvétele kötelező volt és csakis az amerikai kázinóban vásárolhattak.

Amerikaiak és magyarok meglehetősen idegenül éltek egymás mellett. Tisztjeink és az amerikai tisztek között társadalmi érintkezés alig állott fenn. A tábor tolmácsa, Steiner-Göttl főhadnagy, aki a háború előtt Amerikában élt, vette át a parancsokat és közvetítette Réder Nándor tüzér őrnagynak, a hadifoglyok rangban legidősebb tisztjének.

Az a nagy különbség, mely gondolkodásban, a tiszt állásról alkotott felfogásban foglyaink és az amerikaiak között fennállott, 1919 februárjában komolyabb incidenst is idézett elő.

Orosz ellenforradalmárok a partizánok bosszúja elől az amerikaiaknál kerestek menedéket. Morrow ezredes a tábor egyik barakkjában helyezte el őket és étkezőhelyiségül ugyancsak a hadifoglyok éttermét jelölte ki, azzal, hogy tányérjainkat, evőeszközöinket is bocsássuk az oroszok rendelkezésére. Még élénk emlékezetünkben voltak azok az embertelenségek, melyeket a kozákok a közelmúltban hadifoglyainkkal szemben elkövettek és így semmiféle közösséget nem óhajtottunk a gyűlölt oroszokkal, de meg a tábort is féltettük az esetleges fertőzésektől.

Morrow ezredes azonban karhatalomra támaszkodva vitte keresztül akarátát. Réder őrnagy leköszönt tisztségéről. Morrow ezredes erre újabb csapaterősítéseket hozott Habarovszkából, a hadifogly színházat és a kázinót lezáratta. Reggel nyolc órakor tiszteknek és legénységnek századokban kellett sorakozniuk és munkára indulniuk. Miután a hadifoglyok ellenállása még tovább tartott, az amerikai parancsnokság a fizetés beszüntetését is kilátásba helyezte.

Ez a helyzet csak pár hétig tartott. Látva tisztjeink komoly ellenállását, az amerikaiak az oroszokat a táboron kívül helyezték el és Morrow ezredes formális békét kötött a táborral.

Amerikának a kelet-szibériai hadifoglyok körüli szerepéről szólva, nem lehet figyelmen kívül hagyni egy jóságos papnak, Rew Teewissenek működését, aki mint az amerikai YMCA. (Keresztyén Ifjak Világszövetsége) titkára jött a hadifoglyok segítségére. Bement lakni a hadifoglyok közé, együtt szomorkodott és együtt örült velük. Konyhát, mozi, olvasótermet és templomot állított fel. Barakkjában, a csillagos lobogó alatt, ő maga mérte a teát és kávét mindenkinek, aki csak kért tőle. Maga forgatta a mozigépet, vasárnaponként pedig a templommá átalakí-

tott barakkban prédikált. Megtanult magyarul is, megismerte történelmünket és a magyar ügynek fanatikusává lett. Ez hozta őt 1927 októberében Magyarországra, hogy egykori védenceit meglátogassa.

Japán-amerikai ellentétek

Szeptember 10-én a kora hajnali órákban érkezett meg Habarovszkba Oi tábornok törzskarával és a volt „Kadettszkuj-Korpusz” (hadapród-iskola) épületében szállott meg, hol a már előbb megérkezett Kalmükov atamán kozák osztagai a Marseillaise hangjai mellett várták a japán hadosztályt. Az orosz lakosság meglehetősen egykedvűséggel fogadta a megszálló csapatokat. Később azonban mindinkább kiélesedett a viszony az oroszok és japánok között, aminek fő oka az volt, hogy a parancsnokságok önkényesen állapították meg a jen árfolyamát és bevásárlásaiknál japán pénzzel fizettek.

Már a megszállás első napjaiban nagy elkeseredést szült Habarovszkban az Amur-flotta lefoglalása. A városi hatóság három nappal a japán csapatok bevonulása előtt tárgyalásokat kezdett a bolsevik flottaparancsnoksággal, hogy a hajókat adják át az orosz hatóságnak, hogy a milliárdokat érő orosz nemzeti vagyon ne jusson idegen kézre. A Vörös Flotta azonban nem akarta magát megadni és a parancsnok kijelentette, hogy az utolsó csepp vérig küzdeni fog Kalmükov ellen, mert attól tartott, hogy mindenkit ki fog végeztetni.

Végre mégis sikerült a flottát rábírní, hogy a városi dumával az átadást illetőleg egyezzen meg. Mire azonban Kandjano a duma képviselője az átadáshoz megérkezett, japán őrzőjáratot talált ott, mely a hajókat és az ott lévő anyagot lefoglalta. Hasonlóképpen jutott a rádióállomás, vasút, távíró és számos középület a japánok birtokába.

Az expedíció első hónapjában a vezetés teljesen japán részen volt. Csak később, a bolsevikoknak a Bajkálon túlra történt visszavonulása után léptek az amerikaiak az előtérbe. A legfőbb parancsnokságot azonban továbbra is, legalább is névleg, a japánok tartották meg Otani tábornok főparancsnoksága alatt.

Az összes távol-keleti fogolytáborok átvételét az a körülmény nehezítette meg, hogy a látszólagos egyetértés, mely az expedíció kezdetén Japán és Amerika között fennállott, lassanként teljesen felbomlott, noha a hivatalos katonai és diplomáciai körök ezt lehetőleg palástolni igyekeztek. Amerika Közép-Szibériába is csapatoka óhajtott küldeni. Hosszú diplomáciai jegyzékváltás folyt ez ügyben az Egyesült-Államok kormánya és Tokió között. Az amerikai kormány kijelentette, hogy csapatai csak azon eset-

ben hajlandó a jelenlegi bázisról (Vlagyiszvotok-Habarovszk) tovább nyugatra szállítani, ha a kelet kínai vasút és az egész szibériai vasútvonal amerikai ellenőrzés alá kerül. E célból már a szibériai expedíció kezdetén ötszáz amerikai szakmunkás érkezett Vlagyivosztokba, hogy a vonalra lehessen őket vezényelni.

Japán az utolsó hónapok diplomáciai balsikerei után nem szívésen tett engedményeket Amerikának. Miután a Kínára és Mandzsuriára vonatkozó nagyszabású tervek megvalósításáról le kellett mondani, csak a körülmények kényszerítő hatása alatt adta át a vezető szerepet Szibériában Amerikának.

Élet a fogolytáborokban

A táborok közvetlen közelségében lejátszódó nagy világesemények legfeljebb annyiban érdekelték a hadifoglyokat, amennyiben ezek a hazaszállítás kérdésével kapcsolatosak voltak. A szabadulás volt az egyedüli probléma, ami őket foglalkoztatta.

1919 elején azonban még a legkisebb remény sincs arra, hogy az ötévi fogságnak hamarosan vége lesz. Spanyoljárvány fenyegeti a táborokat. Március 26-án meghal az új betegség első áldozata, Miklosich hadnagy. Az egész japán parancsnokság a hadifoglyokkal együtt követte a koporsót a leírhatatlan sárban.

A hadifogoly táborokban a külső mozgalmas eseményeknek csak hullámrezgéseit jutottak el. Kolcsáknál, Gajdánál, a partizánoknál sokkal jobban érdekelte a hadifoglyokat az a hír, hogy Montandon Györgyöt a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottját 1919. június 10-én kihallgatáson fogadta Tanaka tábornok, japán hadügyminiszter. A kihallgatás célja a hazaszállítás előkészítése volt. A hadügyminiszter semmi biztató ígéretet nem tehetett, mert a hadifoglyok hazaszállításának kérdéséről a békekonferenciának kellett döntenie. Addig is azonban megengedte, hogy a japán Vöröskereszt által felajánlott szeretetadományokat Montandon Vlagyivosztokba szállítsa és megengedte a nemzetközi misszióknak, hogy a tulajdonképpen Japánban lévő táborokat látogassa meg. Miután Gignoux, a svájci követség titkára éppen ez idő tájt volt látogató körúton, Montandon csak a Tokió közelében fekvő narashinói táborát látogatta meg.

A habarovszki tábor is japán veszi át

A szibériai események időközi alakulása folytán az amerikai csapatokat Vlagyivosztokban összpontosították és ezért a habarovszki táborát az amerikaiak a japánoknak adták át.

Larkins kapitány, az amerikai táborparancsnok néhány keresetlen szóval búcsúzott el a hadifoglyoktól. A tábor élére Uheda

Ko százados került, akit valószínűleg kitűnő német nyelvtudása képesített erre a tisztségre. Uheda százados hűvös elzárkózottságában megelégedett a részére előírt szabályok pontos betartásával, de azt a meleg szívet, amit a legtöbb japánnál megtalálhattunk, nála hiába kerestük. A kissé nyers, de jószívű, gyors elhatározású, mindig praktikus, a formákra mit sem adó amerikaiak után, az előzékeny, hagyománytisztelő, talán túlságosan formalisztikus japánok az emberi faj két valóban ellentétes pólusát ismertették meg a habarovszki hadifoglyokkal. A demokratikus amerikai éra a tábor életében is szabadabb szellemet honosított meg és noha a japánok a tábor belső szervezetére vonatkozólag semmiféle előírást nem alkalmaztak, lassanként eltűnt ez a szabadabb szellem és a régi, szigorú diszciplína állott ismét helyre. A saját táborparancsnokság iparkodott fenntartani a monarchia katonás szellemét akkor, mikor odahaza már a forradalom lángtengere csapkodott. Fiókok, ládák fenekéről ismét előkerültek a rangjelzések, kitüntetések és mialatt odahaza a régi világ romjain egy új épült fel, törzstisztjeink már azon gondolkodtak, hogy a kötelező szabadgyakorlatokat fogják bevezetni.

Ennek a szellemnek a kialakulására a japánok semmiféle befolyást nem gyakoroltak, de a dinasztikus, hazafias japán hadsereg példájának hatása alól nem vonhatták ki magukat a hadifoglyok.

A japánok alatt a habarovszki tábor kultúrája tovább fejlődött. E szempontból talán legnevezetesebb volt a tábornyomda felállításának 1919 júliusában. A betűket vasdarabokból vágták ki a foglyok és a kézisajtó szintén primitív eszközökkel készült, de az egész mégis oly tökéletes volt, hogy a nyomdában előállított kötetek bibliofilek által is megbecsült ritkaságok. Utoljára egy fiatal magyar költőnek, Debreczeny Dezső-nek. „*Miért büntetsz engem*” című verskötetete jelent meg. A kötet egy sokat ígérő poéta igaz líráját tartalmazza. A szerző, sajnos, röviddel a hazatérés után meghalt.

Három bajtárs tragikus halála

1919 tavaszán már rég béke volt otthon. A német hadifoglyok hazaszállítása folyamatban volt, a mieink érdekében azonban még egyetlen lépés sem történt. Kiábrándulás, idegesség uralkodott a táborokban. Nap-nap után előfordult, hogy egyesek megszöktek és kellő előkészítés, pénz, nyelvtudás nélkül elindultak Nyugatra. Senkinek sem sikerült ezek közül a Bajkálon túl jutni, mert a vörös gárdisták feltartóztatták őket. A menekülők legtöbbje nyomtalanul tűnt el Szibéria vadonjaiban.

Ezeknek a szerencsétleneknek sorsáról a japán parancsnokság is tudomást szerzett. Ezért Uheda kapitány Réder Nándor őr-

naggyal, a hadifoglyok rangidősével történt beható tanácskozás után táborparancsot adott ki, melyben feltárta a helyzetet a tábor előtt és a hazaszállítás megkezdéséig türelemre intette a hadifoglyokat, figyelmeztetve őket, hogy a további szökések meggátlása végett az őrségnek szigorú utasítást adott, hogy tettenérés esetén fegyvert használjanak.

A honvágyn azonban sokkal erősebb volt, semhogy bármiféle paranccsal a szökéseket meg lehetett volna akadályozni. 1919. március 5-én, a parancs kihirdetést követő nap reggelén három fiatal magyar zászlós: Helvey, Piros, Gerber az őrség szemelátára átbújt az alacsony drótkerítésen, mely a tábort körülvette és futásnak eredt. Az őrparancsnok utánuk futott, elfogta őket, a főőrségre szállította és a még ágyban fekvő Uheda századosnak jelentette, hogy három szökésben lévő hadifoglyot elfogott.

Uheda az őrt megkorholta, hogy miért nem tartotta be a parancsot, mely előírta, hogy ismételt szökés esetén az őrségnek fegyvert kell használni. A fiatal japán katona, kit a büntetéstől való félelem teljesen megzavart, hogy mulasztását jóvátegye, rettenetes cselekedetre határozta el magát. A három foglyot a főőrségről visszavezette a drótkerítéshez és megparancsolta nekik, hogy ugyanott bújjanak át, ahol eredetileg akartak. Mikor odaértek ahová előző szökésük alkalmával eljutottak, az őrszemekkel utánuk lövetett és mind a három holtan rogyott össze.

A bajtársak őszinte részvéte mellett helyeztük a szerencsétlen áldozatokat nyugvóra a szibériai földbe, mely oly sok derék magyart takart. A vlagyivosztoki japán főparancsnokság átiratában igaz részvételéről biztosította a tábort és teljes megtorlást ígért. A vizsgálat azonnal meg is indult, melynek eredményeképpen Takashima táborparancsnokot felmentették állásából, a vétkes őrkatonát hadbírószág elé állították és megbüntették. A három áldozat sírjára kiengesztelésül Oi tábornok nevében egy-egy koszorút helyezett a japán parancsnokság.

A szomorú eset után a habarovszki tábor már nem sokáig állott fenn, mert az ottani hadifoglyokat 1919 március 28-án Pervaja-Rjécskára szállították.

Összpontosítás a pervaja-rjécskai táborban

A pervaja-rjécskai táborban elhelyezett foglyok ekkor már igen magas színvonalú kultúréletet éltek. Itt nagyobb szabadság is volt, mint Krasznaja-Rjécskán. A japáni parancsnokság engedélyével bármikor szabadon mehettek be Vlagyivosztokba, mely ekkor érdekes nemzetközi élet központja volt.

Vlagyivosztoktól körülbelül kétórás, jól kiépített gyalogút vezetett a pervaja-rjécskai táborba, mely keskeny völgy nyugati

lejtőjén épült. Az eredetileg orosz kaszárnának készült piros kőépületekben 1700 magyar hadifogoly volt meglehetősen jól elhelyezve. Külön barakkokban a legénység és a tisztek; a törzstisztek részére külön szobákkal. A tábor kultúrintézményei, mint olvasóterem, műterem, előadóterem részére külön helyiségek voltak fenntartva. A magyar hadifoglyok a japáni parancsnokság engedélyével a Magyar Szövetség című egyesületben tömörültek, mely a legénység részére tanfolyamokat tartott fenn, kézzel írt újságot adott ki és központilag irányította az orosz táborokban élő bajtársak segítségét.

A tábor mellett jól felszerelt kórház működött saját orvosaink vezetése mellett. A kórháznak nagy forgalma volt, mert a pervajarjécskai táborba igen sok rokkant került. Tizenegy elmebeteg is ápoltak az itteni kórházban, kiknek idegeit a hosszú fogság felőrölte.

Nem messze a tábortól terült el a pervajarjécskai hadifogoly temető, mely három osztályból – keresztények, zsidók és mohamedánok részére – állott. A hadifoglyok kegyelete a sírokat fakeresztel jelölte meg és amíg a tábort ki nem ürítették, a gondozott sírhantokat állandóan virág borította. Közös köemléket is állítottak a magyarok porladó bajtársaik emlékére, melynek leleplezésén a japán főparancsnokság nagyobb tiszti küldöttséggel képviseltette magát.

Lassú egyhangúságban múltak a hetek és hónapok, anélkül, hogy a szabaduláshoz egy lépéssel is közelebb jutottak volna a foglyok. Nyugaton át lehetetlennek látszott a hazatérés, Oroszország akkori viszonyai mellett senki sem gondolhatott erre. Csak a tengeri út, mint egyedüli megoldás kerülhetett szóba. Lemondás, kétségbeesés uralkodott a táborokban, mikor 1920 május közepén, tehát másfél évre a fegyverszünet megkötése után, megérkezett New-Yorkból Vlagyivosztokba Dell'Adami Gézának, a szibériai hadifoglyokat hazaszállító magyar Vöröskereszt Misszió vezetőjének távirata, mely e két rövid szót tartalmazta csupán: „Hazaszállítás biztosítva”. Ez a két szó ezreknek reményét adta vissza.

Úgy látszik, hogy a nikolszki magyarok segélykiáltását mégis meghallották: „Mi már megbűnhödtünk a múlt minden bűnét és a jövőnd minden vétvét, segélykiáltásunk mégis visszhangtalan marad! Könyörögve fordulunk Hozzátok az utolsó órában, vegyétek le láncainkat és adjatok vissza azoknak, akik hat hosszú év óta hasztalan várnak reánk!

Magyar fajtestvérek, művelt emberiség, ne hagyjátok, hogy Szibéria hómezőin pusztuljon el sok tízezer szerencsétlen, számkivetett magyar!”

Hazaszállítási előkészületek

A magyar Vöröskereszt Misszió, mely Dell'Adami Géza vezérkari századosból és dr. Kovács István őrnagy-orvosból állott, 1920. március 15-én indult el Budapestről és Amerikán át június 7-én lépett Yokohamában japán partra. A világtörténelemben ez az első eset, hogy magyar hivatalos bizottság Nippon földjére lépett.

A nagy japán napilapok lelkes cikkekben üdvözölték a magyar küldöttséget, Dell'Adami Géza pedig a Jiji hasábjain köszönte meg Japánnak a szibériai magyarokkal szemben tanúsított emberséges magatartását.

Jellemző arra a rokonszenvre, mellyel a japán társadalom a magyarok iránt viseltetett, hogy Curugában a diákság ünnepséget rendezett a magyar misszió tiszteletére és mikor hajójuk elindult Vlagyivosztk felé, a kereskedelmi főiskola hallgatói testületileg jelentek meg a tengerparton.

1920. június 18-án érkeztek meg a magyar Vöröskereszt kiküldöttei Vlagyivosztkba, honnan a két főtábor, Nikolszk-Usszuriszkij és Pervaja-Rjécska meglátogatására indultak.

A nikolszk-usszuriszkiji japáni táborban főleg magyar legénységi foglyok voltak ebben az időben, akik élelemmel, tüzelőanyaggal, ruhaneművel bőven el voltak látva. Dr. Fekete Imre egri járásbíró, tartalékos hadnagy parancsnoksága alatt állottak és a leküzdhetetlen honvágyon kívül semmi más panaszuk nem volt, mikor a misszió meglátogatta őket.

Nem messze a japáni tábortól terült el a nikolszki orosz tábor a maga ötezer szerencsétlen lakójával.

A tábor zászlóaljakra és századokra tagozódott. Illetmény szempontjából tisztek és legénység között nem volt semmi különbség. Papíroson a hadifoglyok ételmezési váltsága ugyanannyi volt, mint az orosz katonáké, azaz fejenként naponta két font kenyér, 24 zolotnik kása, hat zolotnik cukor, három zolotnik dohány, 1 zolotnik tea. (1 zolotnik = körülbelül 4 gramm). Ehhez járult volna még havonta egy font szappan.

Ebben az időben azonban az orosz katonák sem kapták meg illetményeiket és így nagyon természetes, hogy a hadifoglyok, ha a különböző missziók nem segítettek volna rajtuk, akár éhen is halhattak volna.

A pervaja-rjécskai japáni táborban viszont ismét rendet, tisztaságot, fegyelmet találtak a magyar misszió tagjai.

Magyar-japáni viszony

Vlagyivosztokban és a nagyobb szibériai városok utcáin megszkott alak volt az egykori osztrák-magyar monarchia hadseregéhez tartozó hadifogoly. Ha japáni katona ilyen tépett ruhájú, szomorú arcú hadifogollyal találkozott, nem mulasztotta el, hogy tört orosz nyelven (ez volt a nemzetközi érintkezési nyelv) meg ne kérdezze:

- Plenni? (Hadifogoly?)
- Da-da (Igen)
- Ausztrickij? (Osztrák)
- Nyét. (Nem)
- Csészki? (Cseh)
- Nyét. Véngérec. (Nem. Magyar)

A kis sárga katona a „véngérec” szó hallatára nevetni, ugrándozni kezdett örömeiben. Egy ideig nézte, majd próbálta összehasonlítani önmagával a magyar katonát, mert előjárói kioktatták, hogy a magyar az ő messze idegenbe szakadt testvére. A szegény japán, kinek 7 szen a napi zsoldja, sohasem mulasztotta el ilyenkor, hogy egy kevés dohányjal vagy „szake”-val (rizspálinka) meg ne ajándékozza „a magyar testvért”.

A japán társadalom foglyaink iránt tanúsított érdeklődésének más tanújeleit is adta. Az Ucnomiában megjelenő Shinbucke-Shinbun tudósítója például meglátogatta a krasznaja-rjécskai fogolytábor, ahol a volt osztrák-magyar hadsereghez tartozó kétezer tiszt és legény volt internálva. A japán újságíró beszámolt lapjában azokról az ellentétekről, melyek az osztrákok és a magyarok között fennállottak és ezzel szembeállította a magyarok és japánok közötti mély szimpátiát, mely a két – szerinte – rokonnép fiai között, kik annyi sok ezer év után nagyon kalandos körülmények között, a Távols-Kelet elhagyott rabvárosában találkoztak, kifejlődött.

A magyarok és japánok között kifejlődött szimpátiának olyan nagy visszhangja támadt Nipponban, hogy a béketárgyalások alkalmából a legnagyobb japán napilapok is kifejezést adtak magyarbarátságuknak.

A milliós példányszámú Oszaka Majnicsi 1919. április 5-i számában a magyarországi helyzetről írva, óva intette a szövetségeseket attól, hogy Magyarország ellen rendszabályokat alkalmazzanak. A cikkíró áttekintést közölt arról, hogyan erősödtek meg a bolsevik elemek Magyarországon és az eseményekért antantot tette felelőssé. A Majnicsi rámutat arra, hogy a szövetségeseeknek március 19-én Magyarországhoz intézett jegyzéke idézte elő az események balrafordulását. Az a jegyzék, melynek feltételei – a japán cikkíró szerint – teljesíthetetlenek voltak.

A magyarok kétségbeesett helyzetükben menekültek a bolsevizmushoz. A japán közvéleménynek ennek ellenére is rokonszenvvel kell viseltetnie a magyarsággal szemben, mert a szövetségesek magatartása Magyarországgal szemben túlmegy a fajok önrendelkezésének végcélján.

A japán sajtó állásfoglalásának – sajnos – semmi pozitív eredménye nem volt, de ékes bizonyítéka annak, hogy magyar hadifoglyok voltak az elsők, akik a világsajtóban a magyar igazság hangját meg tudták szólaltatni.

A kelet-szibériai táborok kiürítése

A magyar Vörös kereszt-misszió Vlagyivosztokba való megérkezésekor a tenger mellékén körülbelül 7000 hadifogoly várta már a behajózást, akiknek száma állandóan szaporodott a nyugatról érkezőkkel.

A hazaszállító bizottság előre kidolgozott elvek szerint állította össze az első szállítmányt. Elsősorban jöttek számításba a betegek, azután azok, kiknél méltánylandó családi körülmények forogtak fenn, például anyátlan árvák apjai, családfenntartók. Harmadsorban következtek a 45 évnél idősebbek és azután a többiek az elfogatás sorrendjében.

Úgy a nikolszki, mint a pervaja-rjécskai táborból ünnepélyes búcsúztatás után magyar zászlót lobogtatva, a japán őrség díszsorfala mögött vonultak ki a hadifoglyok. A poggyászokat japán teher-gépkocsik szállították ki a hajóállomásra.

Október 5-én reggel félhét órakor futott ki a Scharnhorst a vlagyivosztoki öbölből.

Az első hajót a magyar banktisztviselők két magáncsoportja követte, kiknek útiköltségét az otthoniak utalták át Vlagyivosztokba. Ezek a Hozan Maru japáni hajón indultak haza.

A japán táborokban maradt többi magyar hadifogolynak sem kellett azonban már sokáig várni a szabadulásra.

Október 24-én befutott a vlagyivosztoki öbölbe a Mainam, mely eredetileg a németektől elkobzott teherszállító hajó volt. 1765 magyar hadifogoly indult ezen hazafelé.

A magyar himnusz hangjai mellett, melyet meghatva, földetlen fővel hallgattak az idegenek is, kelt útra ez a hajó október 25-én és boldog utasai éppen a szent estén érkeztek meg a magyar fővárosba.

A japán fennhatóság alatt álló többi hadifogoly a november 15-én útnak indított Steigerwald és a november 24-én elindult Frankfurt hajókon hagyták el Szibériát.

Ezzel le is zárul a távol-keleti hadifoglyok története. Voltak, akik Vlagyivosztokban, Kínában, Japánban megfelelő elhelyez-

kedésre találtak, vagy ott megnősültek és végleg letelepedtek. Különösen néhány orvos talált jó elhelyezkedést a nagy kínai kikötővárosokban, művészeink pedig főképpen Japánban szereztek lelkes támogatókat.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Hosszú az út odáig...	7
Hatalmas föld!	15
Háború idején – még csendben	28
Arcok, népek, emberek...	47
Jöttek a vörösök...	63
Haza! De hová?	80
Jaj, megint!	88
Szenvedések földje	99
Ellenfényben	108
Adatközlők	111
Névmagyarázatok (Sántha István)	
Ázsiai népnevek magyarázata	113
Ázsiai földrajzi nevek magyarázata	114
Utószó (Dr. Szabó Péter)	117
Függelék (Dr. Mezey István)	
Magyarok japán hadifogságban	125